

У К Р А І Н А .

Н А У К О В И Й

т а

Л І Т Е Р А Т У Р Н О - П У Б Л І Ц И С Т И Ч Н И Й

Щ О М І С Я Ч Н И Й Ж У Р Н А Л .

Р І К П Е Р Ш И Й .

Т О М I .

Ф Е В Р А Л Ь

1907.

У К И Ї В І .

1907.

Спомини про пражське видання „Кобзаря“.

Зіму 1874—5 року учителював я у Петербурзі у дівочих гімназії та інституті, а думками своїми жив у Києві. Там земляки заходилися тоді і коло географії, і коло статистики, і коло фольклору рідного краю: видавали «Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества»; друкували перепись Києва 1873 року; розбірали карточки слів українських, виписаних з різних книжок і з уст народа для словаря української мови; міркували, як довести словарь цей до наукової вартости, роз'яснивши у йому українські слова латинськими; думали завести у цьому словарі такий правопис, щоб він одповідав усім філологічним і фонетичним одрубностям української мови; друкували систематично розроблені Антоновичем та Драгомановим історичні пісні українського народу і т. д. Молодий, живий настрій думок, разворушених реформами 60-х років, не був ще тоді приголомшений пізнішими реформами 80-х років. Надії на те, що прогрессівний ход життя вже не зупиниться перед ретроградними актами уряду, окриляли киян на нові, тоді ще не чувані, вчинки. Не вважаючи на те, що так звана тоді «поліцейська будка Юго-Западнаго краю», то б то газета «Кіевлянинъ», вороже відносилася до «хлопоманського» напрямку демократів, українська інтелігенція простувала до того, як казав Шевченко,

щоб наша правда не пропала,
щоб наше слово не вмірало!

Згуртувавшись у приватну товариську громаду, ці земляки у другій газеті, що видавалася жінкою професора Гогоцького,— у «Кієвському Телеграфі»,—почали проти бюрократично-казених думок «Кієвлянина» виставляти демократичні погляди на прояви сучасного їм життя; крестьянина або крестьянку трактували не як хлопа, а просто—як такого ж чоловіка, що хоче так само й їсти, й пити, й говорити, й думати, як і пани і усякі другі люде. Як же мені хоч живучи й у Петербурзі, можно було не співробітничати чи в цій газеті, чи в органі наукового офіціального Географичного Товариства, на розвій праці якого так багато покладали надій не тільки у Києві, а й у Петербурзі? Ще більш тягло мене до цього, що робиться у Києві,—тим, що там якось більше напружено було тоді життя морально-політичне, ніж у столиці. Тут, наур., тільки приймали до відомості, що у Герпеговині зьявився якийсь Пеко Павлович, а за ним і другі борці за волю, а на публічних столичних лекціях лектори теми брали собі чи з природовідства, чи з історії старої російської словесності; у Києві ж громада прямо встрявала сама у визвольничий рух південних славян—і тілом, і душею, і мислю своєю. Вопа чи так чи сяк запомагала людам, охочім бігти туди, де за свободу «пушка кгаворі». Не вдержався навіть і брат мій молодший і втік без спросу у свого артиллерійського начальства у тую Герпеговину навчати братів-славян, як можна робити пушки з черешньових окоренків і як розсипатися по-за камнями та за кущами, щоб обстрілювати турецькі війська на їх переходах. Від князя Черногорського він за це своє діло пізнійше одібрав у награду весь набір чорногорської одежи, і вбраний по-чорногорськи, ходючи по Києву, дивував тим киян. Але це було вже після доносу Юзефовича на хлопоманів, коли у Києві притихло «українофільство». А тоді, як я жив у Петербурзі, бадьористе жаття київське здавалося мені чимсь таким, з чого почнеться нова ера життя на Україні.

Відомі були мені й заміри составляти й видавати елементарні учебники і популярні книжки на українській мові, і заходив до видавця творів кращих письменників українських, а між ними поперед усього «Кобзаря» Шевченкового. Я знав, що вже у братів Тараса Григоровича—Осипа та Микити—куплено було право на видання не тільки тих віршів Шевченка, що до того часу були надруковані в Росії і за границею, але й тих, що були зібрані і лежали на схованці у вірних людей, у яких не можна було сподіватися на жапдарський трус та на заарештування цього дорогого матеріалу. Про це становище діла я знав, бо раніше сам їздив у Кирилівку до братів Т. Г. Шевченка і привозив одного з їх у Київ, щоб зробити купчу. Але мене все ж таки дивувало, чого так довго забарилися з виданням «Кобзаря», і про це діло нічого не чув.

Коли на провесні 1875 року приїздить до мене у Петербург з Київа товариш мій Ф. К. Вовк і привозить виготований до друку рукопис «Кобзаря», розділений на дві частини. Оказалося, що він ходив приватно до київського цензора Пузиревського на сеанси, щоб заздальгідь перечитати з ним весь зібраний матеріал і розпитати у його, що на його погляд—цензурно, а що—нецензурно? Цензор не одрікся від читання «Кобзаря» рукописного і, за який час за невелику плату (руб. 50—70) передумавши, що в яких віршах висловлюється, поробив нотатки на кожному творі Шевченка—чи можна його подавати до цензури, чи й зовсім не слід, щоб не викликати й нецензурних, а другого сорта наслідків.

По тих нотатках такої компетентної особи, як цензор Пузиревський, весь текст тодішнього «Кобзаря» і був розбитий на дві частини: цензурну й нецензурну. Мені загадано було їхати за границю і там друкувати «Кобзаря» цілком, але в двох томах, бо невідомо було, що скаже трохи згодом цензура й про нецензурну частину. Видавши ж за границею, здавалося легше представити цензурний том у «Главное управление по дѣламъ печати» і випрохати дозвіл на пропуск його у Росію. У цьому Управ-

лені служив тоді знакомий мій, поет Я. П. Полонський. Він казав мені, що дуже високо ставить поетичний геній Шевченка і дуже буде радий, коли зможе хоч що-небудь зробити для нашого діла; але він совітував мені не дуже покладатися на його слова, бо вже якась хмара, казав він, збирається над долею російського письменства, і йому здається, що можуть виникнути нові умови, або «временныя правила», або й настоящі закони, які дуже обкарнають в Росії волю печатного слова взагалі, а українського—особливо. Через те він раяв поспішатися з друкуванням «Кобзаря», щоб не приключилася якої перешкоди і щоб хоч перша половина його (цензурна) встигла піти у продаж у Росії.

Упоравися з ділами своїми, у маї 1875 р. поїхав я з жінкою у Прагу. Коло самого міста у селі Бубенчі поселилися ми на літо. Звідти можна було, перейшовши Вишеградську гору, Вишеград і Карлов міст, пішки ходити у Прагу, або, сівши на залізницю, проїхати до міста тільки одну стапцію. Думати довго—до якої типографії звернутися, не приходилося: Едвард Грегр, редактор прогресівної газети «Národní Listy», одиє з видатніших ораторів на мітінгах молодочеської партії, мав велику типографію, найкращу книготорговлю у Празі; мав він при типографії й словолитню (slevárnu), значить міг сам і літери, для українського тексту зробити, що було б далеко трудніше у других типографіях. До його я й звернувся з проханням заготовити нові літери і визерунки до перших літер кожного віршу. Прохав я його ще й про те, щоб він це видання прозвав своїм, бо росіянинові, що, втікши од домашньої цензури, видає заграницею щось нецензурне, звісно могло б добре достатися. Грегр так і зробив. Вийшовши зо мною з контори, де ми розмовляли на другому поверсі дома, на площадку, з якої видно було усі станки й машини і усіх наборщиків, які поміщалися у великій залі першого поверху будинка, він заявив ім, що хоче видати „Кобзаря“ Шевченка, а мене представив ім яко редактора і корректора, що знає українську мову.

Коли виготовили потрібний шриффт, почалися пабор і правка коректури, яку засиляли мені двічі: раз—у slůpach цеб-то в гранках і другий раз поверстані у нумеровані сторінки. Управитель типографії, готуючися до історичної вистави типографського майстерства, показував мені зразки коректур XVII століття і роз'ясняв, як теперішні коректурні значки пішли з латинських слів *deletur*, *ligatur* то-що, при чому прохав, щоб і я ставив такі ж значки, до яких звикли усі їх наборщики. Почали зпочатку дрюкувати перший „цензурний“ том (у 5000 примірниках). Наляканий Полонським, я ще й у Празі продовжував роботу Пузиревського і деякі твори Шевченка, де здавалося мені стрінеться щось нецензурне, виключав і одкладав на другий нецензурний том. В коректурі запомогали мені жінка і земляк з Катеринославської губернії, емігрант Шоров, про бідування якого в Парижі літератор Боборикін написав тоді гарний розказ у „Отечественныхъ Запискахъ“.

Ще не відьжджаючи з Петербургу, заходився я писати листи до багатьох людей, які знали Шевченка за його життя, щоб вони мені написали свої спомини про його або й свої думки про характер його поезії. З Праги я знов писав до їх, нагадуючи своє прохання; але більшість з їх давали мені відповіді, що не візьмуть на себе право критикувати твори великого поета, бо на те не здатні; дрібні ж анекдоти з його життя, які вони знали, вони казали, не варт згадувати та печатати про те, як він, напр., навчав чоловік 10—15, проходячи через Миколаївський міст у Петербурзі, знявши шапку, казати буквіністу, що стояв на мості, одну і ту ж фразу: «я иду на Васильевській островъ!», або як наймав він дві шарманки різного строю разом грати «Боже царя храни!» щоб розсердити Костомарова і т. і. Найлюбезніше до мого прохання однісся Тургенев, який жив тоді під Парижем на своїйому хуторі Буживаль. Він писав, що безпремічно пригадає усе, що тільки пам'ятає з своїх зустріч з Шевченком, але не може зараз сісти писати ці спомини, поки не викінчить тієї роботи, над якою тоді працював. Коли накінець він прислав свої спомини про Шевченка, ми дуже зраділи; Шоров разів скільки перечиту-

вав їх, бо він і в Парижі, і у Карлсбаді бачив цього майстра слова і заслухувався його читанням власних його творів. Так і Полонський, з яким я листувався частенько, надіслав теж свої спомини задалегідь, так що й вони увійшли у I том. Костомаров та Мікешін вже тільки у 1876 році прислали свої згадки про Шевченка, і ці прийшлося помістити тільки у другий (цензурний) том.

Коли перший том був готовий, Грегр заслав його у «Главное управление по делам печати», прохаючи дозволу продавати його видання у Росей. З цього приводу Полонський писав мені, що йому прийшлося вести велику баталію, поки він одвоював пропуск I тому через гряницю. Воно й справді вже не легко мабуть було добитися цього блага, бо не далі як місяців через 3—4 після того вийшов неопублікований закон, яким трохи не зовсім заборонялося видання українських книжок. Перший том одісланий був у Київ у магазин Гльницького, який теж одібрав розрешення на розпродаж цього тома. Другого тома, коли його к весні виготовили друком та брошуровкою, я одважився заслати тільки один примірник Я. П. Полонському, яко чиявникові цензурного відомства, і прохав його, щоб він показав той том Мікешіну та Костомарову, бо їх спомини про Шевченка були там надруковані. Усі ж другі примірники II тома і невелике число примірників I тома залишилися у книгарні Gregga a Dattla для продажі загранишним читачам «Кобзаря».

А щоб ці загранишні люде зацікавилися новим пражським виданням «Кобзаря», жінка моя поперекладала багато де-яких дрібніших творів Шевченка на французьку мову, зписала коротенько зміст більших поем, по французьки ж переказала коротку біографію поета і ці всі замітки, як матеріал для статі, передала до редакції «Revue des deux mondes». В цьому ділі реклами нового видання запоміг знов Тургенев, який найшов співробітника цього органа всевітньої преси, що знав російську мову, і прохав його по матеріалах, засланих моею жінкою, написати про Шевченка. Той так і зробив, через що й французи почали зна-

комитися з українським поетом, як німці знайомилися з ім після книжечки Боденштедта про цього *Ukrainische Dichter*.

Може кому чудним здається, що містом для загранишного видання нового «Кобзаря» мною обрана була Прага, а не Львів, Берлін, Париж, де вже до того часу було надруковано чимало нецезурних поезій Шевченка. А вийшло це через те, що, з одного боку, мене тоді тягла до себе не стільки статистика, скільки філологія, і я хотів хоч один семестр прослухати лекції звісного пражського лінгвіста словака Гаттали, який тоді й викладав свою порівнюючу граматику славянських мов, а з другого боку,—що ще важніше, — мені доручено було у родини П. І. Шафаріка розшукати кінець поеми Шевченка «Іван Гус». Коли на квартирі професора Міценка у Києві Ф. К. Вовк перевіряв автографи Шевченка з тими рукописами, що були здобуті від петербурських земляків, він запитав, що і в печатних і в писаних текстах цієї поеми є пропуски або де-яких слів, або й цілих фраз і стрічок, які може цензура не пропустила, або й переписчики чи редактори пізніших видань, не розібравши слів чи з других яких причин, замінили точками. Надія на те, що у сина П. І. Шафаріка знайдеться оригінал цього Шевченкового послання до його батька, примусила мене зістатися у Празі.

Син знаменитого славяновіда, статистика, археолога, філолога був тоді профессором астрономії у Празі і з ім знакомий був Шоров. Він познайомив і нас з Шафаріком і його жінкою, нашою ж землячкою з Ананьївського повіту. Заходючи до цієї ввічливої родини на обіди з українським борщем та кашою (які страви мабуть на усю Прагу бували тільки у їх), я розпитував Шафаріка-сина, чи не зісталося де небудь помежи папірами його батька цілої поеми «Єретик»? Він казав, що після смерти батька він перебрав усі його книжки, рукописи, листи то-що, і справді найшов цю поему, але без кінця, бо дальший листочок послання до Шафаріка десь мабуть зовсім загинув. Те ж, що він знайшов, він передав петербурським землякам Шевченка, коли вони заходилися ще у 60 х роках видавати «Кобзаря». Так розвіялася надія, що хоч у Празі знайдеться повний текст поеми «Єретик, або Гус». Але ще в старовину ка-

зали, що *habent sua fata libelli*: ще 30 літ зберігалася у секретному архіві «Ш отдѣлення» ця поема, поки її там не винайшов д. Щоголев, якому дозволено було переглянути той архів¹⁾.

К весні 1876 закінчилися і коректура і друкування «Кобзаря». Передивляючись вже готові обидва томи, я догледів, що й помилок і невидержок одного якого небудь правопису в обох томах було досить. Були, правда, й такі помилки, за які й не можна було обвинувачувати корректорів. Напр., на 370 сторінці I-го тома, провіряючи з жінкою корректурний набір з рукописом, ми прогавили цілу стрічку і залишили так, як набрав наборщик: «Творили б скрізь понад землею». Ця пісенітниця зісталася і в пізніших петербурських виданнях «Кобзаря»; дак коректура ж цього листу була в нас тоді, коли вмерла у нас дочка і приходилося її ховати на чужині: не до букв і не до слів було нам тоді! Але траплялося й таке, що теж саме слово у початку, у середині і в кінці книжки пропечатано було різними буквами: стрічалася, що замість «розкувати» зісталася «розувати» (II, стор. 32), що міняло смисл віршу. Зажурився я; записав довгий список помилок на обидва томи і поніс у типографію. Але управитель типографії сказав мені, що ніколи не слід виставляти тих помилок, що пішли не з випис наборщиків, а з *licentia poetica*.

— «Поет, казав він, може навмисне робити помилки, аби б те слово, яке він вживає, згучало не так, як у других. Гляньте: і в нас Неруда зроду не схоче, щоб ми йому друкували його вірши правописом, якого держаться «*Národní Listy*»! А то ж не Неруда, а Шевченко: коли він бажав, щоб у одніому місці було «отце», а в другому «отсе», а в третьому «оце», то вже ні ви, ані ми не сміємо його виправляти!»

¹⁾ Д. Щоголев, переглянувши усе „діло“ про Шевченка, каже, що слід було б усе цілком його надрукувати, як цінний офіційальний матеріал про провини Т. Г. Шевченка перед урядом. І на мою думку, того не досить, що опубліковано д. Щоголевым у „Былому“, а треба б усе, що про Шевченка збереглося у архіві Ш отд., дати читачам „Кобзаря“.

— А й правда, думав я собі: на що дрюкувати таку силу помилок. Хоч і не знає пражський типограф, у якому хаотичному становищі ще й досі наш український правопис і хто ставив такі чи сякі літери, дак і я ж не знаю, які саме літери у автографах Шевченка. Хай вже зістається так, як одрюковано: колись будуть же і в нас граматичні правила правопису, — тоді хтось і виправить як слід текст «Кобзаря». А тепер досить того, що й заходи киян і гроші, їми зібрані на це діло, марне не загинули, а саме головне—що всі вірши «Кобзаря», яких дошукалися земляки, надрюковані. Тепер вже не пропадуть ті перли слова українського, які і по-над Уралом, і по-над Аралом, і на Україні, і в Петербурзі і по других містах виливав поет, чи одриваючися од мольберту, чи тікаючи з своїми захаяльними книжечками далеко од кріпості у кучугури, ховаючи свої папірці то од Сошенка, що примушував його кидати перо та братися за пензлі, то од старших унтерів, які доглядали за їм. Тепер вже, чи так чи сяк, ці слова, що прилітали до Шевченка з України, де б він не був,—підуть поміж люде; і цього вже досить, а правопис—діло другорядне.

Ще де-які сумніви печалили мене: чи добре я зправився з дорученим мені ділом: чи не втелющив я у «Кобзаря» чого-небудь не Шевченкового, як перед тим зробили це Львовяне, вставивши у «Кобзаря» завідомо усім нам складену Чубінським пісню «Ще не вмерла Україна». Ну, та це вже діло критиків, а я ж-тільки корректор д. Грегра! — потішав я сам себе.

Повертаючися з Праги до дому, у Відні стрілися ми з Драгомановим, який їхав на чужину розпочинати там нову службу своєму народу. Він вже бачив пражське видання, і за його почали ми розмову.

— Правопис, кажу я, вийшов таки не добре видержаний!

— А який же може бути правопис, коли він не стоїть на ґрунті наукової фонетіки? одказав мені Драгоманов. Він пропо-

відував тоді, що настав вже час покинути традиції, які вироблені були ріжними правописами українськими—Максимовичевським, Гатцуковським, Кулішівським і особливо галицьким на основі ново-церковно-славянського; пора вже, казав він, зробити таку реформу, яку зробив В. С. Караджич для сербської мови: треба старатися, щоб прийнялася система Кирила та Меодія, розроблена на основі української фонетики. Він виробив, разом з іншими, й правила такого нового правопису, і азбуку, яку через зпівчуття українців герцеговинському повстанню прозвали «герцеговинкою»; цією герцеговинкою Драгоманов і почав був друкувати де-які з перших своїх загрянишних видань. Через те він до правопису, який вживався у київських виданнях і який і я взяв для пражського «Кобзаря», відносився байдужісінько. «А от Ви краще скажіть мені,—повів він розмову далі з тим легеньким своїм юмором, який нам, його університетським слухачам, так подобався ще тоді, коли він у семінарі по історії, що завів був при своїй катедрі у Київському університеті, робив уваги на наші реферати,—скажіть мені: як це з «сепату» у вас вийшов Апат? ¹⁾ або ще: як це Шевченко писав сам про себе і до себе те, що на ділі писав до його Чужбінський:

«Гарно твоя кобза грає, любий мій земляче!»

Вже як собі не хочете, а така передача віршів одного чоловіка другому вже лежатиме на Вашій совісті, як співає Вересай — «до конца віку».

¹⁾ Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микѣшина. У Празі 1876. Стр. 214, де надруковано так:

Почтар нівроку був підпилий
 Оддав Анатові приказ,
 Щоб тільки в Віолеємі били
 Малих дітей.

— Ну вже й Ви, як собі хочете, а моя совість тут ні причому,—одказав я в тому ж тоні:—чи ж я винен, що видавець «Кобзаря» Єдвард Грерг—чех і що він має право не знати, хто що кому писав: коли він побачив, що рукопис писаний власною рукою Шевченка, то чого ж йому більше? А звісно, що тільки один Бог без гріха!» Да й що справді я міг би сказати на такі замітки про помилки у Пражському «Кобзарі»?

У Львові, ідучи до дому, я бачився там між іншими з одним літератором, який показав мені коректуру своєї відозви про пражське видання «Кобзаря», яку він написав у «Правду». В цій відозві він вихваляв і старанний догляд, з яким додержана була коректура, і ті праці по зібранню матеріалу редакторів видання, через які воно стало найповнішим, бо повнішого, по його думці, мабуть вже й не буде. Я прохав його викинути ці два місця, бо ще хто зна, що буде колись далі? Літератор той згодився і замінив ті фрази якимись другими.

У Києві, куди я приїхав здати справоздання про закінчення дорученої мені праці, вже чекали того терористичного натиску на українське слово, який у подробицях став звісним трохи згодом. «Київській Телеграфъ» став вже органом другого напрямку: «коли хтѣ думає демократичні українські думки висловлювати, то треба тепер звертатися до П. А. Зеленого у «Одеській Вѣстникъ»! Так казали сумуючи громадяне, з котрих де-кого скоропісля того порозсиляли то у Петербург, то в Псков, то що.

З того ж літа я став статістикою, зпочатку у Чернигові, а потім у Херсоні, і їздючи по селах, мало міг почувати на собі заборону українського слова. Правда, і мені иноді приходилося у концертах у Чернигові замість «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні!»—співати: «Мнѣ право все равно, умру ли я, или буду жить в странѣ чужой»... Але проте, що приходилося терпіти скільки літ письменникам українським, писання яких цензура зовсім не пропускала у світ, я вже тільки чув од других людей. Тоді я побачив, що добре пораєв Полонський — не баритися з виданням «Кобзаря», а скорійше випускати його у

світ: бо як би спізналися ще на півроку, то вже обидва томи зісталися б тільки для застряниці.

От-такі згадки про видання 30 літ тому назад «Кобзаря» не у Россії, а у Празі я можу подати шановній редакції «України» на її запит. Другі земляки, що жили у 1875—76 роках у Києві, можуть тепер пригадати й про другі подробиці того часу лихоліття, яке не легко переносилося.

19 $\frac{1}{4}$ 07.

О. Русов.

Автографи Шевченка в Московському Румянцевському Музеї.

Покійний О. Я. Кониський в своїй великій праці «Жизнь Украинскаго поэта Т. Г. Шевченка» (Критико-біографическая хроника), Одесса, 1898, — говорить (див. стор. 150), що він чув «будто въ Московскомъ Румянцевскомъ Музеѣ хранится рукописный оригиналь поэмы Шевченка — «Гайдамаки», датированный 1848 годомъ». Надумавши перевірити, чи правдива ця чутка, я обернувся до Румянц. Музею, де дякуючи д. Я. Г. Кваскову та В. В. Пасхалову, розглянув автографи Шевченка, які там зберігаються. Їх там є не багато — три вірші та один лист до Г. Квітки-Основ'яненка.

1-й автограф — думка «На що мни чорни бровы», датована «1846 г. мая 12. Кієвъ».

Як відомо, думка ця (в автографі немає ніякого заголовка) надрукована була ще в перш. вид. «Кобзаря» Ш. 1840 р., на стр. 85, і вдруге в вид. 1844 р. на стор. 26, без жадних одмін в тексті, — виходить, що поданої вгорі дати не можна прикласти до першої редакції «думки», коли ж порівняти друкований текст з автографом, то в останньому помітно велику різницю, — так напр.: передруковані де-які рядки, а інших — зовсім немає. Щоб впевнитися в цьому, я подаю цю «думку» усю, як єсть, додержуючи правопис оригінала.

На що минн чорни бровы,
 На ¹⁾ що кари очн,
 На що лнта молодн
 Веселы днвочн!
 Лнта мой молодн
 Марно пропадають,
 Очн плачуть, чорни бровы
 Одъ витру лыняють.
 Свой люде якъ чужнн,
 Нн съ кымъ говорыты,
 Нема кому розказаты
 Чого серце хоче,
 Чого воно якъ голубка
 День н пчъ воркуе,
 Нема кому розказаты
 Чого плачуть очн.
 Люде серця не спытають,
 А скажуть ледащо.
 Плачь же серце, плачте очн.
 Покры не заснулы,
 Голоснйше, жалобнйше,
 Шобъ витры почулы,
 Шобъ повеслы бунесенькн
 За сынее море
 Чорнявому зрадывому
 На лутее горе.

Т. Шевченко.

1846
 Мая 12
 Кнєвь.

Як бачнмо, в поданнй нами копнї з автографа пнсля рядка
 «Одъ витру лыняють» опуцено шнсть рядкнв, замнсть яких далн
 стоїть:

1) Спочатку було напысано «кари», але потнм закреслено н вгорн
 надпысано «На».

Свои люде як чужыи,
 Ни съ кымъ говорыты.

Потім, замість шести рядків, які стоять по дрюкованих «Кобзарях», в автографі є тільки чотири—зовсім перефразовані рядки «Ніхто его не питає, не знає, не чує», а замість «Чужі люде не спитають — тай на що питати?» вписано два рядки з «Батерини»

Люде серця не спитають,
 А скажуть ледащо, —

а за ними знову опущено два рядки. Останніх 8 рядків в автографі зовсім однакові з дрюкованою редакцією; що ж до загального числа рядків, то в автографі їх на 10 меньше,—усього 26, а в дрюкованому—36 рядків.

Під автографом „думки“ поставлено „12 мая 1846 г. въ Кіевѣ“. Як раз в той час Т. Г. жив разом з своїм товаришом Сажиним на вулиці, що звалася „Козье болото“, і я не помилюся, коли скажу, що „думку“ цю вписав Т. Г. на память комусь з нових знайомих в альбом; але як що в альбомі текст значно одріжняється од тексту видрюкованого шість год перед тим, то в цьому винна память Т. Г., яка йому дуже часто змиляла—про це не раз сам Тарас Григорович признається.

Зараз автограф цей не що инше, як один листочок сірого, досить товстого паперу, формату звичайного поштового паперу і написаний дуже дрібним, гострим, і при кінці слів розмазаним письмом. Підпис «Т. Шевченко» значно більшими буквами, як у тексті, а з другого боку иншою рукою написаний невеличкий вірш

Летивъ воронъ
 Черезъ сыне море,

який подекуди зовсім не можливо прочитати—таке дрібне і скорочене до того письмо. Під віршом дата—„1857, 20 мая“. Як самий вірш, так і письмо безперечно не Ш.

Листочок цей зібгано вдвоє і зберігається він в конверті, на якому надписано таку адресу: «Въ Москву. Мѣщанской части, Набилковскій переул., собств. д. госпожѣ Екатеринѣ Степановнѣ Некрасовой». Почтовий штемпель висилки—«Зарайскъ 28 марта 1886 г.», а коли одержано—«Москва 30 марта 1886 г.» На другім боці конверта іншою рукою надписано: «жертвуется въ Музей отъ О. Н. Китаева».

Решта автографів Т. Г. така: лист його до Кв.-Основьяненка з Спб. од 8 декабря 1841 і два вірші «Н. Маркевичу» та «Утоплена» (баллада).

Все це прислано було Т. Г. разом з листом до Григорія Хведоровича Квітки-Основьяненка, який мав намір видавати якийсь збірник. Але коли видання це чомусь не справдилось, то Кв.-О. передав вірші І. Е. Бецкому, щоб видрюковав їх в «Молодику», українському літературному збірнику, що виходив у Харькові. Вірші ці там і зьявилися (див. «Молодикъ», часть 2, 1843 г.): «Маркевичу» на 108 стор., а «Утоплена»—на 114 стор.

Під віршом «Н. Маркевичу» стоїть дата: «С.-Петербургъ 9 мая 1840 року». Досі певної дати цього вірша не було відомо, і по всіх виданнях поезій Шевченка¹⁾, почавши з вид. Кожанчикова 1867 г., звичайно зазначували його «до 1847 року». Тепер, маючи цю дату (9 мая 1840), можна думати, що вірш написаний був Т. Г. в день янгола Маркевича, якого звали Миколаєм Андрейовичем.

В автотрафі вірша «Н. Маркевичу» немає ніякісіньких по-марок; написаний він на листочку паперу поштового формату, рівним та чітким письмом, і тільки в сьомому рядку з краю зроблено невеличку поправку рукою самого Т. Г., а власне: додано букву «О» до написаного раніш слова «така» і вийшло: «Отака».

¹⁾ Крім вид. товариства «Просвіта», Львів, 1902, на стр. 12—13, де вірш позначено 1842 роком. Редактор цього видання Ю. Романчук мав на увазі, очевидно, те, що вірш цей вперше зьявився в «Молодику» Бецкого за 1843 р., і мав, більш-менш, рацію на те.

хъ мова»; це, виходить, просто поправлена помилка в рядку який рійші читався «Така їх мова».

Коли порівняти автограф з редакцією, що вперше уміщена в «Молодику» Бецького на стор. 108—109, то в ньому зауважимо два рядки, що читаються зовсім инакше, ніж ті, що видрюковано в «Молодику», так напр.:

*Автограф:**Молодик:*

Ряд. 15 Одинокій... а украйна! Одинокій... а Вкрайна!

„ 20 Тамъ сыпѣ море Тамъ синіе море:

Очевидно, видавець і редактор «Молодика» Бецький сам поправив в коректурі ці рядки і тим дуже кепсько прислужився Т. Г., бо вірш цей з його поправками друкують і досі. Сам-же Тарас Григорович, болючи серцем од того, що він «сирота» і «тут» і «там» «чужий одинокій», — пише:

Одинокій... а украйна!

А степы широки!

Тамъ повіе буйвесенькій

Якъ братъ заговорить,

Тамъ вѣ широкімъ поли воля

Тамъ сыпѣ море

Выгравае хвалить Бога

Тугу розганяе...

Тепер перейдемо до найбільшого вірша Т. Г., який зберігся в автографі його, що зараз зберігаються в Моск. Румян. Музеї, а власне — баллада «Утоплена». Автограф «Утоплена» писано на 4-х аркушах поштового паперу, таким саме письмом, як і вірш «Н. Маркевичу» і в деяких місцях в ньому зпати поправки рукою Бецького, але поправки дрібні, незначні — найбільш такі, що одну букву замінено другою, так як ото учитель виправляє зшиток ученика, та ще пад де якими словами поставлено наголоси; але в двох випадках (про які згадую далі) поправки зроблено значно поважніші.

Почнемо з початку. В рукописові після заголовка «Утоплена» (у Ш. написано було «Утоплына», а рукою Б. букву «ы» закреслено і над нею надписано «е») внизу в скобках означено рід поезії—«Баллада». Так само надрюковано і в «Молодику», але в останньому вид. «Кобзаря» Ш., що вийшов за його життя в 1860 р., означення цього немає, — немає його і по всіх дальших вид.. Що ж до текста самої баллади, то я його тут не подаватиму цілком, бо він зовсім однаковий здебільшого з друкованим текстом, а обмежусь тільки випискою ріжних поправок текста, пропусків та таке инше.

В 13-му рядку автографа, спочатку, написано: «Що се, що се, спитаєте»,—так само надрюкованої в «Молодику», але в «Кобзарі», вид. 1860 р., стр. 17, читаємо «Хто се, хто се? — вже, очевидно, друга редакція, перероблена Т. Г. для нового вид. «Кобзаря».

В 15 ряд. над закресленим «Ото»—рукою Б. надписано «Отто».

В 18 рядку—«У насъ на вкраїні». Бецький закреслив «на вкраїні» й надписав «въ України»; так рядок цей і надрюковано в «Молодику» а въ «Кобзарі» 1860 р., стр. 18, рядок 2, Ш. знову подав давнішу редакцію «на Вкраїні» (1-й випадок поважної поправки текста Бецьким).

54 рядок: «Матуся спиває»; так само і в «Молодику», але в «Кобзарі» 1860 р. обидва слова переставлено і вийшло: «Спиває матуся»; через цю перестановку втрачено рифму до глагола «моргають».

68. — «Мене заныхаить?!» мабуть помилка, бо і у Б. і в «Кобзарі» 1860 р., стр. 19, сьомий рядок знизу надрюковано: «занехаешь?!».

71 строка — «Отака то бувамати» — так само і у Б., а у «Кобзарі», стр. 19, 3 ряд. знизу: «була́ мати!»...

82 — «Тай скажуть: *ледащо*». В рукописові, з правого боку коло підкресленого самим Ш. слова «ледащо», рукою Б. дописано слово—«курсивно». Дійсно, в «Молодику» віраз «ледащо» надруковано курсивом. (Див. «Молодик», стр. 117).

88 — «Байстрамъ нарикає». Після цих слів в рукописові є ще чотири рядки, опущені чомусь Б. в «Молодику»; однак опущених рядків не означено навіть рядком крапок. Немає цих рядків і в рідних «Кобзарях» — тому дрюком вони звьявляються зперше. Рядки ці такі:

Байстрамъ нарикає;
 Байстрамъ... кого, лютий кате,
 Кого ты катуєшь?!
 Защо, защо дытя свое
 Молоде мордуєшь?

Через ці нововнайдені 4 рядки тепер ми маємо цільний звязок з дальшими зараз словами «Катувала, мордувала».

95 рядок: «Як маківка па вгороди». У Бецк. і в «Кобзарі» 1860 р.: «на городі».

114 — «до ставка купаця». Так і в «Молодику», а в «Кобзарі», стр. 21, рядок 10: «Купатись».

120 — «Мліє по тымъ боци...» У Бецк. так само; в «Кобзарі», стр. 21, рядок 17: «на тім ббці».

125, — «Гне станъ гнучкій, розгинає». Однак ове надрюковано цей рядок і у Б. і в «Кобзарі», але в самому рукописові рукою Б. закінчення «кій» переправлено на «ій», — через що стоить «стан гнучій».

134 — Спочатку рукою Т. Г. написано було «За», але потім закреслено і написано далі так: «и вѣ косы впылася»...

Ряди 141 и 142. Спочатку було написано так:

Кинувсь вѣ воду, сыню філю
 Плыве роздырає,

але потім «сыню філю плыве» Т. Г. закреслив і надписав вгорі «плыве, сыню філю»... Поправку цю зробив сам Т. Г., і так вона увійшла і в «Молодик» і в «Кобзарь» 1860 р.

Рядок 144: «Пирнувь... выринає...»

В автографі переправлено рукою Б. на «нырнувъ», і так надрюковано в «Молодику» (це 2-й випадок поважнішої поправки Бецким текста Т. Г.), але в «Кобзарі» 1860 р., стр. 22, рядок 12, знову поправлено на «Пірнувъ».

— 147: «Изъ рукъ матери заклѣкльхъ». В «Молодигу» Б. через недогляд надрюковано .. „заклятыхъ“. По мойому, в автографі справедливіще, бо «заклятими» можуть бути або душі людей, або щось в природі, а «закляклими» — тільки руки або ноги. В цім разі, руки матері «заклякли» од сильного дуже холоду.

Далі, до самого краю баллади ніякого різночитання не трапляється. Зауважу тільки, що Т. Г. скрізь замість «хвыля» пише «филя» — так само дрюкує і Б. в «Молодику». Щоб не вертатись більш до «Молодика» зауважу ще, що з трьох поезій Т. Г. Шевченка, умічених в ньому і автографі яких мав у себе Бецкій, не збереглася серед них тільки одна думка, — «Тяжко—важко въ світи жити», уміщена на 91 стр.; скільки я ни рєзшукував його серед маси інших усяких автографів Бецкого, які він подарував в Московський Румянцевський Музей—нічого не здобув.

Я говорив вже, що вірш «Н. Маркевичу» не має певної дати, і ставили його з іншими віршами, між іншим і «Утопленою» під одною спільною і непевною хронологією—«до 1847 року»; тепер же в кінці автографа баллади читаємо, що вона написана в «Спб. декабря 8. 1841 року». Цим самим днем позначено і останній з автографів Т. Г., що зберігається в Музеї— а власне: лист його до Кв.-Осповьяненка, опублікований уже профессором Д. И. Багалієм у «Кіевской Старинѣ» (Див. «Кіевская Старина» 1894 р., т. XLIV, февраль, стр. 323); але тому, що той лист подано там з помилками та пропуском одного слова, я дозволяю собі подати його знову увесь, додержуючи правопису оригінала.

«С.Петербургъ 8 декабря 1841.

выбачайте батычку, шо найшлося те и посылаю, а Ганнусю сегодня на швыдку скомпонувавъ та и самъ не знаю чи доладу

чи ни. Подивиця вы на неи гарненько тай скажить щирю правду. Якъ побачите шо вона вже дуже *безецина* ¹⁾ (бо вона мени такъ здаеця) то не давайте й дрюкувать. Нехай иде видкиль взялася. Ще посылаю вам кацапськи вирши своєї роботы. Колю доладне що то дрюкуйте, а колы ни то закурить люльку колы люльку курите. Ще бачте письня з моєи драми, *Невѣста*, шо я писавъ до васъ, трагедія Никита Гайдай. Я перемайструвавъ її въ драму. Я щѣ одну драму майструю — назовеця *Слиная красавица*. Не знаю, що зъ неи буде; боюсь, щобъ не сказали москали *чпаиваїт суget*, бо вона бачте зъ Украинского простого быту. Ну та цуръ имъ москалямъ. посылаю вамъ билеты на *Гайдамаки* роздай будьте ласкавы якъ уміете. вони вже надрюковани. Та... ей богу соромъ сказать пема чимъ выкупить зъ дрюкарни. ма-люю вашу панну Сотпякивну. Хотивъ копчить до риздва, тай не знаю, бо тутъ теперъ ни день ни ничь—такъ чорзна. що про-кипыся рапо тилько шо заходься мачовать дывыся вже й ничь. отаке то лыхо. тилько пепзли мьешъ билшъ ничего. Спасмби вамъ и папови Артемовскому за ласкаве слово. И спасьби всимъ тымъ хто пыше по нашому або пронаше. Покланяйтесь имъ ко-го знаете. и хто чувъ про мене. Оставайтесь здоровы, не забу-вайте. а васъ николы не забуде Т. Шевченко.»

Згадана на початку цього листа «Ганнуся» (одна із дійових особ. в балладі «Утоплена») і єсть та сама «Ганнуся», про яку О. Я. Кониський писав, що вона «певідома нам поезія» ²⁾. Нехай же тепер зрадіє тіпъ Олександра Яковлевича Кониського, що так багато попрацював і над біографією Т. Г., і мало не над кожним словом въ його творах, які О. Я. з такою любовью обчищав од всякого намулу та воював в печаті з тими, що на-кидали генію Ш. неварті нічого вірші, бо не тилько «Ганнуся», але і кінець «Івана Гуса», що вважали усі ніби віп загинув

¹⁾ Шахабна (прим. Т. Г.)

²⁾ См. Шевченко—Грушевський, хроніка його життя. Написав О. Кониський, т. I. У Львові, 1898 р. стр. 106.

навіки,—тепер найшлися; найшлися і ще нікому незнані твори, опубліковані вже в «Новій Громаді», кн. 10, за 1906 р. та в «Кобзарі», що вийшов тільки що в Петербурзі. — Остається ще тільки дождатися того щасливого дня, коли буде опубліковано в поправленій редакції «Черниціо Марьяну» та невідомий ще «Човен»!—

А автографа «Гайдамаків» в Румяпповському Музеї на жаль не знайшлося,—та його там і не було ніколи!—

Ів. Любов.

Історія української драми.¹⁾

II.

Виясняючи зміст драми і її походження, ми прийшли до пересвідчення, що її піднесла червітня релігія і що цій останній вона завжди й мала слугувати. І ця увага про цей славне закон драматичної творчості має своє значіння для тих народів, світогляд яких характеризується перевагою релігійного елемента, не вважаючи на те, чи ця релігійність так званого поганського, чи християнського типу.

Це з'явище ми бачили у народів східних, його-ж стрівали ми і в народів античної культури, його-ж мусим ми побачити і в народів культури християнської—і перш за все в світі романо-германському. Германці та романці, що розвивали в себе культуру хрмстіанства, перейшли, звичайно, ту добу розвою, що зветься поганською і що ми бачили вже в народів старовинних. Відповідно цьому повинні були уложитися і їх обряди і зміст тих штук, що мали завданням служити при тих обрядах цілям релігійним. І коли ми звернемося до обрядів, що мали відносини до стародавньої релігії і що заховалися в романо-германському світі аж досі, то ми ясно побачимо зародок в них повної драми.

¹⁾ Див. № 1.

«Народні обряди, що здержались від сивої старовини, що зв'язані з уклонецям стіхійним божествам — говорить Олексій Веселовський, ¹⁾—скрізь відзначались перевагою живого драматичного початку. Вигнання зими та привітання літа виображались та й тепер виображаються в Швеції та Баварії в особах».

«Зворіт сонця до весни святкувався в Германії особливим походом, що виображав сквапний поїзд Водана з його дикою багатою». ²⁾ В старій Англії відбувався поїзд апалогічний. Крім того: «в північній Германії, Швеції і навіть Ліфляндії, настання весни святкувалось так званим майським торжеством». Італійські «Maggi або Giostre, що вціліли в народньому італійському житті, напів-пісень, напів-драматичні твори,... ховають часто за легкою християнською поволокою груштівний поганський привіт весні».

«З багатьох свідоцтв про масличні грища, вкажемо—говорить Веселовський—на невеличкі народні комічні сцени, що виконуються й доси в південному, італійському Тіролі, на урочисте спалювання уособлення масниці (il carnevale), виображене вазкою соломи». ³⁾ «Відгомін січневих календ старовинного світу жив багато віків під виглядом різдвяних пісень чи поелів, здебільшого виложених в формі діалогічній і супровождених символічними обрядами пошення звізди, перебирання і т. и.» «Завивання вінків та ворожілля про них взімку, перед початком року, скрізь розповсюжені колись в Германії, були зв'язані з хоровадним співом, танками, змаганням загадками». ⁴⁾ Навіть «тризна,—підвисшене віддання шани вмерлому,—оберталась в бенкет, де співи й сцени перебирання на перехрестях, танці й грища гістріонів та скоморохів зміняли одні других». «Діячами всіх головніших

¹⁾ Старинный театр въ Европѣ.—Историч. очерки Алекс. Веселовскаго М. 1870 стр. 21.

²⁾ *ibid.* стор. 22—3.

³⁾ *ibid.* стор. 24.

⁴⁾ *ibid.* стор. 25.

Обрядів були наазіченні та різноманітні типи гульливих співців та музиків, на ранню появу яких вказують літописі, духовні і свідки свідectва: *scarrae, mimi, histriones joculariores* — зуть їх латинські пам'ятники; *spilmal* і навіть *spilwir*, — вказівка на скоморохів-жінок, — гучить їх германське паймення. Не дивно, що всі «подібні пр'яви драматичного початку в народних піснях та обрядах подавали готовий сирий матерьял для сценичної обробки». Але крім цього, «одн з любиміших виглядів представляє скоморохів на заході.. були маріонетки..»; «перші маріонетки німців носили назвисько кобольдів, доводячи, ніби свій звязок з первітнім віруванням народа». ¹⁾ Всі наведені факти не лишають ніякого сумніва про те, що перший зарідок драми в нових європейських народів був у сил'ці з другими штуками і що вся та спінка, як і частина II — драма, мала тісні відносини до релігійних поглядів народу. Те саме зъявище можемо ми спостерегти і у наших найблизших родичів, народів славянських.

«Світ драматичних народних обрядів, звязаних з ушануванням сил природи, одкрива нам і в славян ряд могутних заріdkів драми, якім бракувало тільки прихильних умови для успішного виробу». ²⁾

«Зустріч весни і звязані з нею грища, пісні та обряди більш за все уміщали в собі готових мотивів для драматичної оживленої дії. Боротьба смертоносної зими з світлим всегріючим сонцем, торжество весни, радісні почування, викликані в людині, що тісно зблизилась з природою, її пробудженням, грища й свята, сполучені з різними хліборобськими роботами і вчинаннями, всі ці різноманітні фактори сходились тут. Весна веде слідком за собою ряд плодоносних туч, — і старовинний славянин, шануючи богиню гроз, взиваючи до неї про послання на землю доща, уособляв її в вигляді молодої дівчини, прибраної у рослини та квіти, як символ підбурювання всіх рослинних сил землі;

• ¹⁾ Старинний театр. — стор. 26.

²⁾ *ibid.* — стор. 195.

як при настайні весни, так і при всякому бездожжі, він водив за собою в особливій процесії юю обраницю, що одержувала назву *додоли* або *пеперучи*, навколо своїх осель; кругом ішли жінки, що виконували ряд пісень, обернених до божества в цілі його вблагання». Коли не коли процесія спинялась і живе дійство обрядового моління, супроводженого співом і танцями, піби само переходило в драматичну сцену» 1).

«Західні славяне з особливою любов'ю розвинули святкування мал, схоронивши й доси в народних піснях і трохи одмінених уже грищах відгомін колишніх обрядів. Вони розпадались на два виділа: зустріч весни властиво і торжество перемоги її над зимою. Перший виділ містить в собі майські грища, що нагадують в багатьох расах італьянські народні *maggi* та німецькі майські походи (*Mairitte*). З 1-го мая молодь в Чехії вируба в лісі півки для майських дерев, що, окрашені корогами, встромяються на важливіших місцях, не кажучи вже про ті майки, які кожен закоханий мусить поставити перед домом своєї милої. Коли декоративну частину цього свята споруджено, по селу споряжається похід молоді в убраннях, з піснями і музикою попереду. Він спиняється перед кожною майкою і викликає особливою піснею ту, на честь якої вона поставлена; межи викликаною та хором починається жартівная розмова, при чому черва мусить подарувати чим небудь прибулих. Вони дякують новою піснею, потім іде танок; ті-ж сцени повторюються при кожному майськiм дереві» 2).

Також по весні «у сербів сходиться декілька дівчат в одягних сукнях, окрашених квітками, вибирають найвродливішу кралицею, другу королем, третю барьяктаром (хорунжим) і четверту королівською ключницею»... Похід, спиняючись, уміщається колом (хороводом) біля кралиці. Король, розмахуючи мечем і супроводжений хорунжим, пильнує досягти в середину кола, що їх не пуска, одвічаючи на виклики піснями, приспів яких Лельо

1) Старинный театр—стор. 196.

2) *ibid.* 197

(у словаків Донда, руське Дідо) свідчить про звязок цього обряду з первітним віруванням народа і, по ясуванню Гануша, вдає нам все грище виображенням шлюбної спілки весняної богині Діви, цариці небес, з молодим Дівом». ¹⁾ «Боротьба межі добром та злом (життям та смертю, зімовим одубінням і весняною теплиню) малюється в росповсюдженому в Чехії та Моравії грищі на Нзімбабу. Міфічній цій особі протиставлення Яга-баба (ježi-baba), представниця зла. В пізнішій пів-християнській формулі старого обряду слугами обох богинь являються янголи та демони. Янгола (душу), щоб-то молоді дівчину, веде Яга-баба з завязаними очима, вимагаючи од неї утримання од сміху, щоб смішного їй не довелось чути. Вона веде цього янгола в рай, в той час, як супротивниця її пильнує не допустити його туди і примусити зламати обіцянку, підбурюючи в дівчині сміх; коли їй це вдається, вона тягне за собою душу в пекло. Сцена кінчається боротьбою товниць світлих та похмурих духів за владу. Очевидячки, не дивлячись на пізнішу переробку, ми маєм тут діло з стародавнім символічним обрядом, що виявляється й тепер в загальному туманному і загадковому характері юнацького грища». ²⁾

«Спільний всім славянським племенам обряд похорону зими чи смерті, виображеної в вигляді Морани, Моржани (від «мор», умирати) і. т. д., давав також привід до походу, повного драматичного життя і навіть непозбавленого в деякій дозі ефектних переходів. Опудало смерті чи Моржани клалось у труну, яку з плачем несли до річки, кидали в воду і, ніби на ознаку відшукання весни, вертались відтіля в протилежному пастрії, новному радощів. Одна польська пісня наочно малює нам цю наївну пісенну антитезу» ³⁾.

«Пора, присвячена святкуванню русалок, вія і других стійких думів, все існування яких звязано з добою блиску і роз-

1) Стар. театр.—стор. 197.

2) *ibid.* стор. 199.

3) *ibid.* стор. 200.

цвіту природи, ознаймовувалось рядом веселих обрядів. Заборона, наложена на них в Чехії духовенством, осужує існуючий здавна звичай під час русальних свят обирати королів, водити танці, одягатися в стару одіж (перебирапня) і иншим чином казатись і т. д. Один сербський обряд дає де яке розуміння про те, якого роду були ці русальні грища. Три особи вбірались в фантастичні вбрання: одна людина надягала на себе волохату одіж, обвішану звірячими хвостами, а лице ховала під маскою; другий вдавав собою вілу, вдягався в білу сувню, повиту квітками; білий намет теж увесь був у квітках. Третій вдавав собою чотворну звірипу з конячою головою і птичими ногами. Всі вкуші ці перебрані обходили навколо сел при гуках бубен, символічно вдаючи собою бажаний народові прихід весняних туч, багатих дощем, що по увазі білих дів, то в вигляді істот, одягнених у звірячі шкури, то в формі звірів, коров, коней»¹⁾.

«Моравське масничне грище виявля де яку схожість з дощипру описаним сербським походом; в ній бере участь ведмідь, весь обмотаний листям гороху, парубок, одягнений в жіночу одіж, і врешті (очевидички, пове обертапня), гусарин, що вдає, ніби їде верхи, при чому в нього спереду прироблена коняча голова. В одній руці в нього шабля, в другій батіг. В такому вигляді вони ходять по домах, виконують комічні сцени та діалоги й танцюють»²⁾.

«Зімові святошні грища та обряди відзначаються меншою жвавостю та драматичною вдачою. Сполучені часто з перебранням, вони про те досягають більшого розвитку лише у східних, православних славян. Переддень Різдва (Божича) самий день свята і потім 31 грудня—суть головні моменти обрядової святошної програми Сербів та Болгар...

Всі трапези супроводжуються набожними розмовами, зиченням счастья дому; вечори проводяться молодью в хороводних спі-

1) Старинный театр. — стор. 201.

2) *ibid.* стор. 201.

вах. Ніч на Різдво гається в цілому ряді обрядів; коло вогню довго сидять всі домівники; молодь співає пісні, дівчата звичайно виконують при цьому дуети під супровід хора; врешті надходить пора складання огнища...

Останнє складання багаття виклика радісні вигуки; огнище запалюють, а під цей час присутні знов оддаються пісням, грощу на гусях і т. д. Вдосвіта розговини обертаються знов у ряд молитов, промов і умовлених обрядових формул. В найбільш шанований Болгарами будні-вечер 31-го грудня дівчата й парубки збираються, виносять таз з водою, де плавають квітки, одсікають сучок з грушового дерева, кладуть його в таз, потім ділються на два боки і починають співати почерзі пісню, що складається з питань і відповідів»¹⁾.

«В дитячих грищах, як і в дитячих піснях, заховуються часто відгомони дитячих грищ, пісень та обрядів, що випадково стали дитячою забавкою»²⁾.

«Такі були в загальних рисах прояви драматичного початка в обрядній та пісенній стихії старовинного побуту славян. В самій вдачі славянина ніби лежить успособлення до драми: він скрізь любить надавати драматичну форму своєму оповіданню, пісні і т. д.; чеські духові пісні мають доси драматичну відтін і по цю пору в руській розкольнічій літературі виразно виявляється таке-ж поривання; не кажемо вже про південних славян, жива, огнена природа яких, зогріта благодаттю південного клімата, розвинула і в пісні і в розмові живий схвильований й сливе драматичний рух»³⁾.

Український народ, звичайно, не був з цього винятком. Його перший ступінь в драматичному розвитку мусив носити вдачу, спільну в основних рисах з другими світовими народами і перш за все славянськими. Перші драматичні зарідки мусили в цього пере-

1) Старинный театр стор. 202.

2) *ibid.* стор. 203.

3) *ibid.* стор. 213.

плітатися з другими штуками і при цьому мати релігійні відзнаки. А як первітною релігією українців було поганство, сполучене з антропоморфізацією сил природи, то ця драматичність повинна була відзначатися рисами поганства.

І дійсно «в широкім крузі, — каже Ол. Веселовський, — народних обрядів старої Русі, зв'язаних із давнішими віруваннями народу, хоронились багаті зарідки розвитку драматичного початку.

Чи хороводна пісня, танець, чи обряд вшачування тої або іншої доби року, чи нарешті весільний обхід, — все приймало драматичні форми; всюди виника поділ ролей, більш-менше жвавий обмін промов окремих особ, солистів та хора, — скрізь з загального фону співу виділяється жива й метка дія, на якій збираються усі сили хорової маси. Первітний вигляд людської забави — передражнювання звірів та перебирання в їх шкури, вигляд, може бути, належний доби появи звіриного епосу, — це перебирання, примішуючись до де яких пісенних обрядів, надавало їм важливу підвалину костюміровки і закінчало їх драматичну вдачу». ¹⁾ Так малюється в загальних рисах первітний стан нашої драми.

Історичні свідчення впевняють нас у цьому також. Ще в «Початковій літописі» ми читаємо про наших предків, що вони: «схожахуся на игрища, на плясанье и на вся бѣсовская игрища». З других джерел ми довідуємося, що «яко труба собирает вои, молитва же творима собирает ангелы, такоже сопѣли и гусли събѣрають около себе безстудные бѣсы». ²⁾

Із листування вел. князя Ізяслава з печерськими ченцями, бачимо, як він просить їх: «а ты храмлющая о вѣрѣ научи и ноги текущихъ на игры къ церкви обрати» ³⁾.

1) Старинный театр стор. 213.

2) П. В. Владиміровъ. Древняя русская литература кievск. періода XI—XIII в.в. К. 1900. стор. 108.

3) ibid. 148.

Іпок зарубський XI віку Георгій теж «повстає проти свіцьких потіх того часу скоморохів, пісень та гуслів»¹⁾.

Побічні вказання на такі грища є також в навченнях новгородських єпископів XI—XII вв., де один каже, що „московство вамъ братіе не лѣпо имѣти“²⁾, а в другого теж стриваемо „вирази про грища з перебиранням і грубими обертаннями сміхунів, жартунів: „и о турѣхъ и о лодыгахъ... и о колядницахъ, и про беззаконный бой“³⁾.

Про такі „веселі обичаї“ „при княжих дворищах в старій Русі говорить життя препод. Теодосія, написане Нестором, і ще красномовніше говорять фрески на сходах Київо-Софійського собору“ „В Ізборнику XIII в. мається відоме навчення, відносно до старішого часу, де не радиться виходити на вулицю, коли „играють русалья или скомороси или пьяницы кличуть“⁴⁾. Всі ці данні, разом з аналізом народних обрядів сучасних, дали підставу новішому історіку літератури сказати, що „руська старовина схоронила тільки уривочні вказівки на руську народню поезію... Але безперечно народні грища, обряди та пісні старіше XII віку“⁵⁾.

Що ж принукало наш народ держатися всіх отих грищ і віддаватися їм, не вважаючи на всякі заборони?

Звичайно, перш за все їх естетична краса, яко основа для задоволення, але, найголовніше, принадним був їх зміст, цілком релігійний. Наші предки в релігійному смислі були родичами всіх інших народів, як і в других смислах, і перейшли тіж самі стадії розвитку. Як і другі народи, вони обожували сили природи і їх уособляли. Таким чином ми стріваємося з найвищими бо-гів Даждь-бога (нім. tag), Хорса, Перуна, Велеса і др., що мають

1) П. Владиміровъ. — Древняя русская литература стр. 151.

2) *ibid.* стор. 135.

3) *ibid.*—стор. 135

4) П. Владиміровъ. — Введеніе въ исторію рус. слов.—Ж. Мин-Нар. Просв. 1895, I. стор. 53.

5) *ibid.*—стор. 51.

безпосередні відпосини до обожування природи. Правда, ми не маємо в себе такої розвиненої мітології, як в греків, або вона до нас не дійшла, але в усякому разі природнича вдача нашої первітньої релігії цілком очевидна. „Пробудження природи від одубіння при першому проміні весняного сонця, сповнюючи радощами серце первітного народу, пробуджувало йому бажання гаряче вітати живуще-настання весни і в той же час виразити всю міру жаха до зимового холоду, що сковував усі сили природи ніби гвалтовно мертвими, морив життя. Два незмінних сояшних зворота, пророкуючи то розцвіт, то летаргій природи, одбивались і в настрої природи і на обрядах, в яких цей настрої виявився. Боротьба весни з зимою, що наочно уявлялась фантазії народу, дала привід до цілого ряду втілювання її в народних грищах“¹⁾. І доказом цього слугує сучасна творчість народу, що заховала в собі силу останків старої культури. „Сучасні обряди, грища та пісні,—як каже П. Владіміров,—зьявляють в собі пережиток старовини, і не вважаючи на всі зміни, одбивають міфи природничі або старовинні побутові зьяви“²⁾. „Два рівнодення, два сонцестояння (зимове і літнє) і два зворота сонця—на зиму та на літо—стали підвалиною світових міфів про вмирання та оживання сонця; відсіля зьявились і два головних паганських свята, звісних у руських під назвами «коляди» та «купала». В «колядських весняних обрядах відбилися представлення обожування сонця та природи; відсіля й дієства закликання весни, доща, розцвітання дерев і трав, чекання врожаю хлібів і приховку товару, а разом з тим і всякого другого гаразду,—шлюбів у роді, сім'ї, народження дітей, талану на війні і т. и. Навпаки, в «купальських осінніх обрядах одбилися представлення про вмирання сонця та природи: звідси — дієства похорону, потоплення, спалювання уособлень сонця та природи, оклички мертвих, чекання несчастья та смерти»³⁾. Всі ці «обряди,

1) Веселовскій. Старинний театр. стор. 286.

2) Введеніє в истор. рус. слов. — стор. 321.

3) Ibid. стор. 322.

зв'язані з шануванням сил природи і з впливом хліборобства, подають ряд драматичних сцен, більш-менше жвавих»¹⁾, але ця драматичність свята є тільки однією його частиною, до якої примішувалися і другі штуки, яко спільні його частини. «Спочатку, в старовину, межі цими необхідними частками поганського свята був самий тісний зв'язок. Пісня ясувала обряд, входила, як конечна частина, в обряд, надавала йому сили, як моління чи замова. Також і грище в діях мімічно ясувало і пісню, і обряд. З грищами тісно зв'язані були танці, хороводи, що, певно, доходять до «игрищ между селы» Початкової літописі... Грища сполучувались з перебиранням (туром, биком, козою, конем і т. д.). Хороводи справляли весною і літом: в зімку їх заміняли грища в домах з'єднані з ворожінням, загадками, що ми побачим широко-розвиненим в святишних грищах та піснях»²⁾. Нині, однак, ми бачимо і в нашій народній творчості ту дифференціацію штук, що осягла і всі другі народи. «Коли ми звернемо увагу на взаємини сучасних обрядів, грищ та пісень, то побачимо, що тільки небагато обрядів тісно зв'язано відповідними піснями та грищами, а більшість їх значно вже відокремилась. Досить згадати, що пісні, які співаються на масниці, не мають відносин до свята, зв'язок цього свята сливе зовсім зник; весільні пісні, найбільш сполучені з відповідними обрядами, змішалися з весняними хороводними піснями; в виділ дитячих пісень та грищ увійшло багато обрядових і т. д.»³⁾.

Але, мимо всієї тієї зовнішньої дифференціації, лишилися головні риси, первітних наших обрядів: їх релігійна підвалина поганської вдачі і разом з тим їх колорит драматичний. Огляд цих народно-поганських свят слугує для цього яскравим доказом.

„З давніх часів у всіх європейських народів колядки-свята супроводились веселими грищами, що відзначались сценічною

1) Старинный театр. — стор. 289.

2) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 325.

3) *ibid.* стор. 325, 6.

вигадливістю, з перебиранням—переважно в звірячі образи, ворожінням про долю, врожай, шлюб і т. и., спостереженням багатьох прикмет, загадками, обрядами, направленими до приклика сил природи в їх уособленню, і звичайно, з офіруваннями¹⁾.

Все це, як звісно, мається і в нас.

„Сучасні народні грища та пісні з козою приводять нас до різдвяних перебирань і до обрядів аграрних, звязаних з чарами на врожай хліба, з ворожінням про нього“²⁾.

„Аграрні обряди на святках і ворожба, відносні до хліборобства та скотарства, відзначаються стародавністю та повсюдністю... Колядки славлять плуг, соху, оранку, сійбу і пророкують урожай; „плугові“ та іграшні пісні супроводяться мімікою, причому вдаються різні хліборобські роботи“. Ще, як описує Саксон Грамматик, поганські Славяне в Арконі одбували обряд, що й доси справляють в Малій та Білій Росії (а також в Сибіру): господар ховається за купу пирогів і инше їстивне, так що домівники не бачуть його, і одержавши на питання „чи бачите мене?“ відповідь «не бачимо», висловлює бажання, щоб «не видно було світла за стогами, за копами, за возами, за снопами»³⁾.

«Святки-Коляда еднались і з обрядами та піснями стародавними—військового, чабанського побуту—і з неодмінними товаришами всіх народних свят—піснями та обрядами, що відносяться то сватання та шлюбу»⁴⁾.

Свій дослід про цей цікл обрядів, що мають на меті вихвалення сонця. Владиміров закінча таким висновком: «риси стародавнього побуту і старовинні поетичні образи в колядках, у відповідних підблюдних та іграшних піснях—несумнівні»⁵⁾, і додає потім: «визначно, що й час дії в колядках є не зима, яка

1) Владиміровъ. — Введеніє, стор. 332.

2) *ibid*—стор. 334.

3) *ibid*—стор. 335.

4) *ibid*—стор. 335.

5) *ibid*—стор. 342.

взагалі в колядських мотивах не лишила сливе ніяких слідів, а початок весни, і не ніч, а світання. Ось, може бути, де вказівка на стародавнє значіння і час святкування до-християнської Коляди-Свята». До цього ж циклу колядських обрядів треба, звичайно, застосувати і наші щедрівки.

Такими ж рисами давнини, релігійности і образової форми перейняті й дальші по календарю свята—масничні.

Зводючи до купи всі відносні до цього циклу обряди, Владіміров говорить: «не можемо не віднести до глибокої давнини таких масничних обрядів, як виображення масниці в вигляді дерева, обвішаного биндами, або в образі ляльки, часто з соломи, яку потім спалюють, ...малоросійського обряда «Колодія чи Колодки»¹⁾ і т. д. «В деяких місцях «Колодка-Колодій» являється в уособленні, в вигляді ляльки народженьця; цей Колодій, що родився в понеділок на масниці, в суботу він умирає, і жинки з плачем його ховають». З цими святами звязані бійки навкулочки, «що йдуть з старовини і дотикаються до такої уваги в Правилі митрополита Кирила XII віку: позови б'єсовьскія съ свистаніємъ и съ кличемъ и въплемъ, съзываютъ нѣкыя скаредныя пьяницы, и бьющеса дрѣколѣмъ до самыя смерти, и взимающе отъ убываемыхъ порты»²⁾.

Але найбільше даних про стародавні свята лишилося в нас у тому народно-словесному матеріалі, що відноситься спеціально до зустрічі весни, при чому «весняні обряди, хороводи та свята обіймають собою час від марця до червня». З старих обрядів треба визначити запалювання багаття. «По Кормчій 1282 року обряд запалювання огнищ відноситься до вечера перед Благовіщенням: «передъ храмами своими или враты домовъ своихъ, пожаръ запаливши, прескакають по древньому нѣкоему обычаю»³⁾. «Весняні хороводи, сполучені з знаменитими грищами, з яких де

1) Владіміровъ—Введеніе, стор. 339.

2) *ibid*—стор. 340.

3) *ibid*—стор. 342.

котрі доходять до глибокої давнини, починаються звичайно з Великоднього тижня»¹⁾ і тягнуться далі, групуючись біля різних свят, наприклад—красної горки, радуниці і т. д. «Назви красної горки і радуниці (неділя й поведілок провідного тижня) доходять до глибокої давнини»; «багацько місцевостів у Великій, Малій та Білій Росії носять назву красної горки»; «радуницю» Миклошич виводить од «рад» і поясня відсіля веселу вдачу поминок: ті, що поминають мертвих, пориваються розважити небіжчиків».

«Але чи не стародавніше всього назва «навсього дня»? навій день — день мертвих (вівторок провідного тижня)»²⁾

Біля цих точок і обертаються народні веснянки з їх грищами. «Трохи чи не готовий зміст веснянок складають радощі та турботи про перехід од весни життя до шлюба. Звідси веснянковий антагонізм дівчат і парубків, що виявляється в широко розповсюджених і давних грищах — «просо сіяти», «вибір молоді боярами серед княгинь і т. д. Сійба проса — одно з самих стародавніх руських грищ»³⁾.

Новим осередком, біля якого збираються народні весняні обряди, стає далі русальський тиждень, так званий у нас клечальний. «Згадки про русалі в староруських пам'ятниках ідуть з XI віку і часто сполучаються з споминами про грища скоморохів»: «Назва русального тижня стрівається в давних літописях. В народі існує назва «русальних заговін». Це народне свято еднається з шануванням дерев, квіток, з перебиранням, з представленням про русалок». Іноді «ляльку носять в хоровах, співають пісні, а нарешті діляться на два ворожих табори і пильнують вирвати ляльку-русалку з ворожого табору»⁵⁾

В старовину це свято едналось із споминками про небіжчиків. Стоглав так описує обряд поминок у троїцьку суботу: «по

1) Владиміровъ—Введеніе, стор. 342.

2) *ibid*—стор. 343.

3) *ibid*—стор. 344.

4) *ibid*—стор. 345.

5) *ibid*—стор. 346.

селамаъ и по погостомъ сходятся мужи и жены на жальникахъ и плачутся по гробамъ съ великимъ кричаніємъ, и егда начнутъ играти скоморохи, гудцы и предгудниці, они же отъ плача представше начнутъ скакати и плясати и въ долони бити и пѣсни сотонинскія пѣти; на тѣхъ же жальникахъ—обманщики и мошенники»¹⁾.

Дальшими і надто цікавими святами являються так звані купальські, де «сполучення християнського свята з поганським святкуваннямъ виразилося в давньому назвіску «Івана Купала», що сягає в старовину»²⁾. Про купалу ми маємо звістки уже в літописях XIII віку. В Густинський літописі ми маємо пізнійший опис того святкування: «с вечера собираются простая чадь обоего пола и соплетаютъ себѣ вѣнцы изъ ядомаго зелія или коренія и препоясавшеса быліємъ возгнѣтають огонь; индѣ же поставляютъ зеленую вѣтвь, и емшеса за руцѣ около, обращаются охрестъ огня, поюще свои пѣсни, преплетаютъ Купаломъ, потомъ чрезъ оный огонь прескакують»³⁾.

Відповідні-ж свідоцтва стріваємо ми в псковського ігумена Памфіла і в Стоглаві, що дають докладний і цікавий опис таких купальських обрядів у Великій Россіі, які в теперешній час сливе зовсімъ зникли, схоронившись добре в Малій та Білій Россіі»⁴⁾. На Україні ж ті купальські обряди складаються: «з стрибання через огнище, обрядового купання, кидання вінків у воду, обряда кумівства, з представленнямъ уособлення купала в вигляді дівчини, називаної в деяких місцях деревом (тополею, кущем), або в вигляді соломяної ляльки, яку палють або топлять, або хоронють, зариваючи в землю. ... Иноді, поруч з лялькою, що представля жіночу істоту (Купалу, Марину-Марену), являється і чоловіча лялька Кострубонько»⁵⁾. Ці «купальські обряди подають більше рис глибокої давнини, ніж купальські пісні». «Обряди Іванов-

1) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 347.

2) *ibid*—стор. 348.

3) *ibid*—стор. 349.

4) *ibid*—стор. 350.

5) *ibid*—стор. 353.

ського кумання — це відгуки давніх форм фіктивного прийняття в рід, при замиранні родової помсти, з другого боку — це відгук гетеризму. Стародавньою рисою «Івановської обрядності» являються купальські огнища, перестрибування через які, як і перегін товару, дає здоров'я, збавляє від хороб»¹⁾. «Третьою рисою Івановської обрядності у всіх європейських народів являється двоїстість святошних уособлень (Купала та Марена-Марина) і навіть двоїстість у вдачі обрядів—з одного боку веселих, гульливих, з другого—сумних обрядів, і облукання потоплених чи хоронених уособлень святкування—колись погапських богів. ...Це ніби єднання весняних представлень про могутнього світлого Бога і про осінне-зімове його обмирання»²⁾.

«В теперешній час еливе всі цісні профЯрила, Кострому і Кострубонька перейшли в число іграшно-хороводних, або навіть у виділ дитячих. Ось як грається «Кострубонько на Україні: дівчина в середині кола тужить за Кострубонька, ніби чекаючи на нього, і пита про нього в подруг, які всі одмовляють їй, що Кострубонько лежить у недузї,—і вона, при цьому беручись за голову, сніва плачучи. Врешті їй кажуть, що Кострубонько помер уже і що його поховано, після чого дівчата приймають веселий вигляд, ляскають в долоні і тупотять ногами. В другому грищі Кострубонько ще й ожива»³⁾. «Поруч з обрядовими деревами стріваємо виображення дерев, прибраних дівчатами. Така нпр., «тополя» в українців.

Літошні святкування й обряди замикаються обжиночними. «Початок і кінець жнивних работ з глибокої давнини були оточені деякими обрядами, святкуваннями». «Жнивні обряди виявляються: в завиванні вінків з колосків жита, пшениці, які несуть з піснями з поля в село і хоронять до сїби, або в дожиночному «снопідді», який з подібними ж піснями приносять у доми з поля і ставлять у покуті»⁴⁾.

1) Владиміровъ—Введеніе, стор. 353.

2) *ibid*—стор. 354.

3) *ibid*—стор. 355.

4) *ibid*—стор. 358.

До цих обрядів треба ще додати важливий і давній обряд «завивання бороди Волосу, Лили чи Цапу». «Потебня, в згоді з Мангартом, поясня обряд завивання бороди і звязок його з цапом тим, що, по загальному віруванню сливе всіх європейських народів, «душа ниви є папо-чи козо-подібна істота, (як Фавн, Сільван), переслідувана жінцями і схована в останньому невикатому жмуті колосків або останньому снопі»¹⁾.

Похороні «обряд тризни» супроводиться в старовину грищами, також відзначеними вдачею драматизма. З людською істотою по смерті відбувається ніби обертання, заміна однієї форми другою,—і народ одзначив свідомість про це обертання в широкім вжитку перебирання в похоронних обрядах» ...тризна уявляється нам ніби вояцьким грищем, спорудженим на спомин упалого соратника»²⁾. Крім того «грища иншої, без порівняння більш мирної вдачі, хоч і вразливі широкою гульнею, супроводили похоронний обхід». Тут те й траплялося, по опису духовних писателів, «жонамъ и дѣвамъ плесканіе и плясаніе, устамъ ихъ непріязненъ кличъ и вошь и хребтамъ ихъ вихляніе, и ногамъ ихъ скаканіе и топтаніе»³⁾. На Україні, по увазі Владімірова, в глухих місцях і доси «заввався старовинний руський звичай ...веселитись над умерлими, співати пісні та грати на жоломіїці, як в старовину на тризні»⁴⁾. Одно слово, в усіх народних святкуваннях, сполучених з обрядами релігійної вдачі, ми завважаємо зарідки драматизму. «Хорошовні грища, звязані в ранню добою повстання хліборобського побуту, містять у собі ще більш життя та дії», а особливо, як «одступаючи від первітного типа діалогів», вони «поволі одкривали все ширше й ширше простір їх розвою»⁵⁾. Дитячі грища, доповнюють отой комплект народньої драматичности, алє весільна

1) Владіміровъ—Введеніе, стор. 358—9.

2) Веселовскій.—Старинный театр, стор. 296.

3) *ibid*—стор. 297.

4) Владіміровъ—Введеніе, Журн. Мин. Нар. Пр., іюнь, ст. 338.

5) Веселовскій—Старин. театр., стор. 291.

драма, що існує аж до наших часів, переходить всі аспекти цієї драматичності і досягає надзвичайного її ступня.

Українське весілля не стоїть окремо в ряді різних розділів творчості інших славянських народностей і не тільки в нашому народі досяга найвищого ступня драматичного, звичайно, примітивного розвою. Таке-ж значіння і ту-ж форму набуває весілля і по всій Славянщині. «Не вважаючи на більшу чи меншу примішку драматичного елемента до описаних народних обрядів, грищ і хороводних пісень (игроводам—як їх влучно зовуть у Болгарії), найголовніше значіння в ряді їх безперечно належить весільному обряду з усіма його різноманітними обходами, особливий розвій якого склада характерну відзнаку славянського народнього побуту. Поділ ролів, участь хора, зміна одних драматичних ефектів другими, журного настрою—веселим і голосіння — комичною приказкою складають великий матеріал для сливе-сценичної постанови; теми розставання, гора молодої, утішання її подруг, втручання дружки, як найвищого доглядача за порядком і незайманістю обряду, поділ прибічників обох, що приймають шлюб, і часті сперечання проміж себе, врешті останки давніших форм шлюбу, повних драматичного життя, — захоплення молодої чи куплі її та посагу, — така загальна канва весільного обряду. Головним діячем, без якого не могла-б утриматись уся послідовність обрядового чина, являється, як сказано, особа, що відповідає руському дружбі. В Чехії він звисний під назвами *plamrač, družba mládenec*, при чому йому паркою стає дружка чи дружичка. Останні гості зветься сватами чи свахами, а старша жінка, піклуванню якої доручається моледа, одержує назву *stařosvatbi*. В дружбі вибирається найбільше красномовний селянин з околodka; в Чехів, як і в Галичан, він не стільки має на меті (як в Росії) своїми комічними вибриками і веселими прислів'ями оживити загальний сумний тон обряду, але навпаки визначається своїми просторими квітчастими розмовами, що повні цитат з св. письма і відзначаються строгим захованням всіх умовних форм родинної звичайности і тонкої чемности». ¹⁾

1) Веселовській. Старинный театр.—стор. 208.

«Обряд запросин (просидьби) нареченої у її отця-матері буває в деяких місцях сполучений з іншими формальностями. Так в Далмації брать нареченої виводить її і питає прибулих, хто з них хоче її прийняти». 1)

«В Понеділок перед весіллям у Чехів є звичай приходити молодому й дружбі під вікна дома молодої і приводити з собою двох музик; під супровід їх гри дружба співає де-що на зразок серенади, а наречена, сидючи в своїй кімнаті, плаче, одмовляючи жалібними піснями.—Поїзд, що виправляється по молоду і складається часто-густо з цілого ряду озброєних гаківницями людей-вершників і хора дівчат, що їх супроводять, наблизившись до господи молодої, бачить двері її замкненими. Тут всюди випає жвава сцена. Прибулі вимагають оддачі нареченої, її подруги з-середини одмовляють чи одказом чи радісною згодою; у Словаків же двічі оманом виводять замість молодої другу дівчину..... В Болгарії, навпаки, вимагають пояснення, на-що прийшли свати. 2) В день весілля, як попередні церемонії, так і наступний за нею бенкет, подають велику різноманітність у подробицях: В болгарському весіллі відзначається сцена куплі молодої чи точніш її посагу; його купує один з родичів нареченого» 3). «Подібний торг проводиться в Лужиці, закінчуючись питтям обох з чаші та подарунком з боку молодої тому, що купив її вінець, — вітки розмарина і рушника. Коли поїзжане рушає в дорогу до церкви, з дружком—вершником на чолі..., всю дорогу провадиться по черешню співання дружок із парубками і свях з дівочим хором. По воріттю, коли підїзжають до господи молодої, в Болгарії є звичай, щоб молода спинялась на коню перед хатою; їй припосяють двох хлопців, яких вона обнімає, голубить, цілує, примовляючи різні слова ласкаві. З новими символічними обрядами зводять її з коня» 4) «Слідкує далі палубний бенкет, і вказаний уже

1) Веселовскій.—стар. театр.—стор. 209.

2) *ibid*—стор. 210.

3) *ibid*—стор. 210—11.

4) *ibid*—стор. 212—211.

мотив оборони молоді її братом від намагань молодого повторюється, тільки не куплею розв'язується змагання, а справжнім герцем, спочатку словами, дотепами, глузами, потім зіткненням чоловічої й жіночої партії, що нагадує в де-яких рисах давнє умикання невіст.

«У Словаків, під-час бенкету, дружба, підносячи миси, виголошує вірші, а зараз-же по скінченню обіда, починаються танці: дружба танцює з молодою, по чому зніма з неї вінець, бинди й квітки з голови; цим танцем і закінчується вся шлюбна церемонія». ¹⁾

У руських Славян, і з-осібна в українців, повторюється той-же тиц весільного обходу з деякими подробицями і варьяціями. «Ми дозволимо собі, каже Веселовський ²⁾, — називати весь обряд цей весільною драмою». І сам нарід дивиться на цей обряд, хоч і для нього й надто важливий, як на грище.

«Простонародне руське весілля, — каже Владиміров, — доси обставлено багатьма обрядами, і звязаними з ними піснями, що складають весільне «грище» на протязі кількох день. Народ доси вживає вираз «грати весілля». Лемки в Галичині, по свідоктву Головацького, не мають уже других грищ, крім весільних» ³⁾. «Обряди ці, говорить Ящуржинській ⁴⁾, — коріняться в глибокій давнині і мають здебільша міфічне значіння, чим і ясується та глибока шана, яку нарід ховає доси до своїх весільних обрядів. В давнішній час їм надавалось ще більше значіння. Ми маємо свідоктво XI віку, що нарід вважав для себе цілком достатним шлюб по своєму славянському обходу; церковний же шлюб визнавав якимсь задвим додатком, призначеним тільки для князів та бояр. В епоху першого руського літописця шлюб в

¹⁾ Веселовській, стор. 212.

²⁾ *ibid*—стор. 293.

³⁾ Владиміровъ. Журн. Мин. Нар. Пр.—95 г. Іюнь—стор. 324.

⁴⁾ Х. Ящуржинській. Лирич. мал. п'єсни—Варш. 1880, стор. 25-

смислі християнському зовсім не вживався ~~межи~~ руськими племенами. Навіть Поляне, до яких літописець відноситься прихильніше і силкується приписати їм вищу цивілізацію, виконували шлюб по установам поганським».

«Порівняння сучасних руських простолюдних обрядів та пісень—там же говорить Владиміров, — з давніми письмовними свідощтвами вказує на пережиток в перших колись живих форм шлюбу. Давність багатьох весільних мотивів у піснях стверджується також знаменитою схожістю їх у рівних славянських народностей і навіть у деяких родичів—аріо-європейських народностей». «Простолюдні сільські весілля граються в-осени і в-зімку, по скінченню хліборобських праць. Через те весняні і літні обрядові грища та пісні містять багато натяків на шлюб. І навсправжки, в хороводах, грищах завязуються перш відносини женихів та невіст». ¹⁾

«Треба завважити, що й тепер першими засобами до вибору нареченої слугують ігрища чи так звані хороводи, — каже і Ящуржинський ²⁾ В старовину з ними вливалась ідея початку кохання весняного сонця до заплідненої ним землі. «Хоровод (коло), говорить Афанасьєв, — в якому пісня зливається з драматичним представленням, безперечно взято від глибокої давнини. Хороводи одкриваються з весною, коли небо вступає в шлюбну злуку з землею, і небо кличе до такої-ж свяченої спілки й людину; власне, ця ідея любови й наступного за нею шлюбу є головний мотив, розвинений в хороводних представленнях і піснях». Ще в давній час хороводи мали значіння супроводити зародження любови межи обома полами, любови, що знаходила своє здійснення в шлюбі. Яким чином хороводи слугували попереднім ступнем до шлюбу, вказує Переяславльський літописець.... На вибирання молодої під час хороводів і тепер — вказують сучасні хороводні пісні. І тепер такого роду грища, а зарівно й велірни схо-

¹⁾ Владиміровъ—стор. 325.

²⁾ Лирич. малор. п'єсни—стор. 27—28.

дини, ніби на працю—для різних веселощів та забавок, звісно в Україні під назвою вечерниць та досвіток. Вони зближують молодь обох полів, і тут парубок має змогу вибирати собі подругу. Найкраще свідощтво на користь його свободи представляє саме умикання, що коїлось по вільній згоді з того й другого боку». Коли будучі молоді нагледіли один одного та покохались, коли справа йде вже до шлюбу, тоді власне й починається весільна драма. «Дієвими особами в ній являються дружка, сват, свахи, дисяцький, мати, брат і тітка молодої; з боку молодого учасників без порівняння менше»¹⁾.

Прологом, так скажемо, до весільної драми являються сватання та заручини. В змовинах «головними посередниками суть: свати, старший сват, старости, бояре, послы, дівоснуби. Ввійшовши до господи молодої, і помолившись на святі ікони, уклоняються батькам її і на питання цих, для якої, мовляв, справи завітали, сливе у всіх місцях одмовляють натяком». ²⁾ З боку сватів йде оповідання, що вони ловці, натрапили на лисицю чи куницю, князь їх забажав, щоб її було піймано, а вона забігла до них, батьків молодої. От ловці й просять, щоб ту куницю було віддано. Коли акт сватання дійшов до доброго skutku, тоді починається другий—заручини.

Виносяться рушники та хустки і ними «перев'язують, як молодого, так і його сватів або старост». ³⁾ «Дарування рушників... на Україні є символом заручин, і просватана молода каже, що вона рушники подавала». ⁴⁾ І через те «заручини складають рішучий момент в долі молодої: пісні, зв'язані з цим обрядом вдають молоду «запорушеною», ніби проданою в чужий рід»⁵⁾. По цьому слідує новий акт благословення молодих, що в укра-

1) Веселовскій. Старинный театр—стор. 293—4, Владиміровъ. Ж. М. Нар. Пр Іюнь, 326.

2) Япуржинскій—стор. 29.

3) *ibid*—стор. 31.

4) *ibid*—стор. 32.

5) Владиміровъ—стор. 328.

інських весіллях одбувається не на заручинах, а відноситься до одного з дошлюбних обрядів, що входили безперечно в склад стародавнього поганського шлюбу». ¹⁾ «Отець-мати благословляють молодих хлібом, зложеним з двох зліплених разом, та пучком жита, чотири пучки якого приносять з клуні і ставляють по кутках хати... По цьому молоді сідають в передньому кутку, чи на покуті, і це сідання зветься посадом, що в українських весіллях має велике значіння». ²⁾ «В Україні цілується молода з молодим на ознаку своєї згоди на шлюб з ним, після рукобиття» ³⁾. «Тако ж на заручинах молодий підносить дарунки молодій: чоботи, шитун, сорочку, пряники, яблука і т. д.». «Тут одбивається та купля й продаж молодої, слідів чого так багато в весільних обрядах та піснях». ⁴⁾ «По заручинах на Україні одбуваються ще на другий чи третій день розглядина, коли батьки молодої роздивляться господарство жениха і умовляються що-до подарунків на весіллі та посага. Тут також відгомін тих звичаїв, коли молода набувалася куплею і посаг, про який є натяк і в літописі». ⁵⁾

По цих попередних діях, що суть ніби вступом до весільної драми, починаються й обряди останньої.

«Перед весіллям, що справляється, звичайно, в неділю, на Україні бувають торочини. В п'ятницю під вечір молодий ходить і запрошує до себе декілька однолітків у дружби, а молода запрошує дружок. Запрошені з хлібом одправляються—чоловіки до жениха, а подруги до невісти, що дає їм *торочити рушники*, цеб-то кожній дівчині дає в руки голку й нитку, по два-три рушники і по шматку *тороків*, які вона мусить пришити до країв рушника... До цього торочення підступають після триразового

1) Ящуржинській—стор. 34.

2) *ibid*—стор. 34.

3) *ibid*—стор. 35.

4) *ibid*—стор. 36.

5) *ibid*—стор. 36—7.

благословення у старости, на яке він одповіда: «хай Бог благословить».

«Головна сума весільних обрядів пада тепер на вечір сукоти і на неділю. В суботу бува так званий дівичник, дівичвечор— по українському. Але ще до дівичника на Україні вьють вильце і вінки та печуть коровай»¹⁾.

«Обряд з «вильцем» міститься в цьому: «перш, ніж молода з дружками йде просити гостей на свій дівичник, в суботу ввечері починають вити вильце (гильце, ильце). «Вильце — це невеличке деревце, або вірніше, велика вітка, в-зімку завжди смолова, а в-літку—з яблуні, груши, вишні, черімхи. Вітку цю востромлюють у хліб (в деяких місцях в коровай) і кожную гилочку— «погон»— прибирають невеличкими букетами «з калини, овса, барвінку, чорнобривців», жоржин і других квіток; перевязують їх барвистими нитками, шовком, чи навіть биндами. До віток приліплюють також невеличкі запалені воскові свічки. Між гильок «вильця» кладуть жменю жита. Іноді вильце бува так прибрано, що й листу навіть не видко—одні квітки; воно вміщається сливе завжди в кінці столу, протилежнім покутю, і стоїть на протязі всього весілля... Значіння «вильця» і основну думку, що лежить в цьому обряді, можна вивести з порівняння зміста пісень, що співаються при цьому обряді: вильце вдає собою коровгу, під якою збиралась дружина на чолі з своїм молодим привідцею для захоплення йому подружжа життя. Таким чином вильце, що замінило собою корогов, показує на той далекий час, коли істнували ще захоплення невісти... З другого боку окрашене вильце слугує символом розвиненої дівочої вроди... Новіше-ж значіння те, по якому дія—вити вильце—дає натяк на те, що молода збирається звити собі нове кубло — нову сімью»). За цим іде обряд звання вінка. «Вінок вьють також у-вечері в суботу, після прибору вильця. Цей обряд одбувається таким чином: молода укло-

¹⁾ Ящуржинській—стор. 37.

²⁾ ibid—стор. 38—9.

няється трьом друзкам, а старша дружка їй; потім вона схиляється над столом, а старша дружка бере з голови її вінок і ріже на-двоє, а потім звивають по два вінки і окрашають їм як голову, так і прив'язують до правого боку. Перед початком цього обряду відбувається звичайне прохання благословення, спочатку в бога, потім у батьків...

Вінок, як і вильце, символ дівчини, дівочої вроди; от через що, коли він крається на-двоє, чим символічно вказується на те, що жити вона буде з цього часу вдвох і доведеться проститись з усіма вабами дівочого життя, — молода гірко плаче¹⁾. Потім іде обряд з короваем. «На українських весіллях важливе місце займає обряд печіння *короваї*. Справляється він у суботу, або взагалі за день, за два до вінчання. Печуть коровай, звичайно, молоді жінки, що їй приносять для цього матеріял, а власне: борошно, яйця, сало, масло. По звичайному триразовому благословенню, переходять до печіння короваю. «Вийнявши тісто з діжи, роблють з нього коровай; потім до діжи приліплюють п'ять зліплених до-купи свічок і одну велику до ножа, що лежить на дні діжи. Коли вже зовсім вимісять коровай, ставлять посеред хати ослон, на ньому діжу, на діжи кладуть до-гори рубцями «віко» і на нього навхрест два невеличкі пучки соломки, посицають борошном, замішують і роблють корж, що зветься «підшокою» короваю». По окольному вигляду своєму коровай видається або звичайним великим хлібом, або його готують трошки инакше: «беруть корж, посицають його вісом, на-горі кладуть копійку або й більше. На цей корж накладають одну на другу «7 паляниць» і на горішній роблють виображення місяця, шишки і кайма—все це робиться з того-ж самого тіста. В велику, що посередині, шишку встромляють п'ять зліплених свічок або навколо обтикають ними коровай, запалюють їх і разом з короваем садовлять у піч. Крім короваю, роблють «верь» (дуже схожий з короваем): шишки пшонишні, булочки, знизу обведені каймою з тіста, а з-гори до низу дві такі-ж кайми, перехрещені

1) Ящуржинській—стор. 40.

посередині, де прироблюється шматок тіста на зразок смолової шишки. Склад короваю має для народа символічне значіння: «з середини,—говориться в пісні, — сповнюють його сиром-маслом, около — добрим счастям»¹⁾). Про походження та значіння коро- вая ми маємо дуже стародавнє свідощтво з XIII віку, це власне „Слово деякого Христолюбця“. Тут видно, що коровай належав до числа офір, що приносили ідолам....

Значіння коровая, як жертівного дару, більш всього й те- пер просвічується в весільних піснях. Він посилається з неба. Потім, в піснях, хоч і христіанізованих, видно відносини його до бежеських істот²⁾.

Дальшою весільною дією є обряди на дівич-вечорі. «На пе- релодні весілля в суботу буває дівишник. Це—можна сказати— прощання молодої з своїм дівочтвом і існує як в українських, так і в великоруських весіллях. Головна істота обрядів, що скла- дають дівишник, та ж сама, але суть і додатки, властиві кожній з них. На своєму дівочому бенкеті, що в денких місцях зветься дівочими запоїнами, молода сідає на самім почеснім місці, на по- куті, перед богами. Це зветься посадом і виспівується у ба- гатьох піснях. Це місце вкривається рядном або вивернутим ко- жухом»³⁾. «Иноді молода, перш чим сісти за стіл на посад, ходить з друзками коло столу. Цей обряд чиниться таким ро- бом: «староста бере хустку, дає кінець його молодій; вона, трі- маючись лівицею за хустку старости, в правую бере свою ху- стку та кінець її передає старшій дружці, що, своїм чередом, передає таким же чином свою хустку молодшій дружці. Так вони обходють стіл, навмисне поставлений по-середині кімнати»⁴⁾. «На дівишнику чиниться обдарювання женихом невісти і навпаки.

1) Ящуржинскій—стор. 43—4.

2) Ящуржинскій—стор. 46.—Владиміровъ Журн. Мин. Нар. Пр. іюнь, стор. 329.

3) *ibid*—стор. 47.

4) *ibid*—стор. 49.

Тут особливої заслугує уваги той український звичай, по якому невіста носила своєму жениху передшлюбну сорочку»¹⁾.

«В неділю, перед тим як молодій їхати до вінця, чиниться розплітання коси. На Україні цей обов'язок лежить на браті молодой. Коли останнього нема, то місце його займа якийсь молодий парубок»²⁾ «При розплітання косо на Україні... одбувається, хоч і не скрізь однаково, такий обряд: ³⁾ «дружки розчісують косу своєї подруги, мажуть маслом чи медом і вплітають кілька копійок та шматок хліба і т. д. Коса заплітається вінком уже в останнє». «На старих весіллях переділяли волосся стрілою, а також піднімали стрілою намет молодой на другий день по шлюбі»⁴⁾.

Врешті одбувається саме вінчання. «До вінця звичайно, молодий та молода виправляються з усім своїм поїздом. При цьому молодий з боярами иноді їде верхи, а молода з дружками на возах. В усьому цьому поїзді, як і в деяких обрядах по вінчанню, відбувається стародавній побутовий звичай воєвничого здобуття молодой. Це вказується сьмими чинами поїзда. Перший такий чин, звісно, є сам князь. Цей чин вказує, що колись йому належало головне отаманування в поїздах чи наїздах, що мали на меті захоплення невісти. Назви других весільних чинів свідчать, що останні були колись чинами вояцької ієрархії. Такі назви підкнязя, бояра, тисяцький, староста, дружки, що нагадують собою дружинників. Перед рушенням поїзду до церкви для вінчання діється обсіпання молодого й молодой хмелем, хлібними зернами, сіллю». «На Україні поперед поїзду їдуть дівчата, — так звані світилки, що несуть шлюбні свічі і предківський меч, перевитий рутою, барвінком, ласковицями, васильками, калиновим цвітом і другою зеленню. А иноді попереду несуть корогу, зроб-

1) Ящуржинській—стор. 51.

2) *ibid*—стор. 52.

3) *ibid*—стор. 53.

4) *ibid*—стор. 54.

лену з хустки, привязаної до щика. Як меч, так і корогва, суть свідоцтва вояцького поїзду»¹⁾).

По вінчанню, що відбувається цілком в християнському стилі, ми знов переходимо до цілого ряду нових обрядів драматичного типу, що ведуть свій початок від далекої старовини. Перший із них це—«обводити жениха і невісту коло діжи, коли вони повернуться од вінця. Обряд цей відбувається таким чином: 2) «дружко бере рушник за один кінець, другий подає молодому, що своїм чередом подає кінець своєї хустки молодій, і таким чином дружко, йдучи попереду, обводить тричі коло діжи, поставленій навмисне для цього коло двору. Потім тесть, обертаючись до зятя, каже: «був ти наречений, а тепер сужений». По цьому батьки молодої здіймають в гору на руки кришку (віко од діжи), а молоді проходять в ці, так сказати, ворота, що зложились з одного боку з підняття руки батька, а з другого—матері, що підтримують віко».

В неділю ж, по вінчанню, відбуваються обряди, що мають натяк на колишні форми народнього шлюбу, нпр., на «умикання дівчат, про яке свідчить літопись, і захоплення молодої гвалтом, сліди чого ми знаходимо в весільних обрядах та піснях».

«Так в Україні, коли жених по вінчанню в неділю виправляється з своїм поїздом до молодої, то перед ним замикають ворота, споружають зразковий бій і лише по бійці пускають його до господи молодої»³⁾. «З обрядами, що вказують на захоплення молодої, існують сливе вкупі обряди, що показують на куплю молодої. Останні, не вважаючи на свою сумісність, відстоять на цілі віки од епохи, що характеризується гвалтовним захопленням молодої. Обовязок продавати молоду в українських весільних обрядах лежить на браті останньої. Купля молодої в первітні часи відбувалась тим способом, яким огулом провадилась тоді торгівля, цеб то міновим способом. На це вказує звичай українського весілля, через який брат молодої захоплює коня в жениха, коли

1) Ящуржинській—стор. 55.

2) *ibid*—стор. 57.

3) *ibid*—стор. 59.

останній приїзджа по молоду, щоб вести її до вінця, і віддає його тільки по викупу»¹⁾.

«Від куплі молодої вчинився перехід у протилежний бік. Таким переходом я вважаю звичай давати за молодою придане, що по українському зветься посагом». Одвозювання посагу до молодого звязано знов з церемонією: для цього призначаються і спеціально дівчата, що «називаються дівками приданками».

«По викупу молодої чи по викупу її коси, починається розплітання коси в останне, по якому зараз надходить вкривання її жіночим головним убранням. В деяких місцях передпокриттям голови існує одрізування коси»²⁾.

Далі, по вінчанню, молодим «подається вечеря, що має символічне значіння. На Україні в цьому випадку подають півня або курку. Іноді самим приготуванням цього півня вказується на його особливе значіння; так, в Підляссі виходять за село на яку небудь гору, привязують півня живцем до драбини і розкладають під ним вогонь, потім варють і подають молодим»³⁾. Часом теж «жених і невіста разривають межі собою півня чи курку».

По різних обрядах, що мають дотик до фізіологічного змісту шлюбу, «шлюбне торжество закінчується вакхичними веселощами, що довжаться ще кілька день по весіллю. Ця гульня по українському зветься перезвою. Власне кажучи, тут не стріваємо ніяких особливих обрядів»⁴⁾.

Тут власне і є край весільній справі, що названо було попередю весільною драмою. Звісно, драми в сучасному смислі тут нема, тут нема якоїсь «інтриги», або послідовно запровадженої психологічної боротьби. Весільна драма швидче нагадує сучасні драматичні картини, але тим часом для давнього періоду культури, до якого цей цікл весільних обрядів відноситься, він справді

1) Ящуржинській — стор. 61.

2) *ibid* — стор. 63.

3) *ibid* — стор. 65.

ibid — стор. 69.

має вигляд і значіння широкої драматичної картини з єдиною ідеєю—віддання молодої в чужу сім'ю і картини її почувань та відносин до цієї неминучої перспективи. Представляючи з зовнішнього боку безперечну діалого-драматичну форму, весільна драма разом з тим виявляє себе на тому ступні, на якому взагалі стоїть первітна драма. Драма, яко дія в слові та міміці, переплутана тут з музикою, особливо з співами і врешті з танцями,—це-б то вона видається нам в формі первітній відповідно, звичайно, тому ступню культури, до якого вона відноситься.

В цьому смислі наша весільна драма з особна, і славянська взагалі, цілком відповідає тій загально-європейській драмі, що ми бачимо в похоронних сценах єгиптян, або грецьких елевзиніях. Але й по внутрішньому своєму характеру наша весільна драма має аналогічний зміст і напрям з драмою первітної загально-людської культури. Вона має зміст цілком релігійний, звичайно, міфічно-поганський, що видно в кожному з перелічених обрядів, актів тієї драми.

«Культ сонця, каже один з дослідників нашого весілля—переймає весь весільний ритуал славянських народів.

В весільних обрядах заховались риси деревеного анімізма і навіть обожування предметів рослинного царства»¹⁾.

«Головні релігійно-міфічні риси українського весілля виявились в високо-рочистім і обрядовім приготуванні та вжитку коровай»; «величезна роля... в українському світі короваю умовлена тим, що коровай замінив собою головну жертвну скотину арійців—корову». «Корову кололи в офіру богам і на шкурі вбитої для офірування скотини садовили жениха та невісту». «Біднота загадала замінити корову образом її з тіста. Спочатку коровай вдавав собою подобу корови. Не дурно й тепер на весіллях — зверху короваю наліплюють ріжки і в пісні співають: а рогат я і богат, в піч не влізу». Болгарська боговиця, що виявляє заміну

¹⁾ Сумцовъ. Религіозно-миѣческое значеніе малорусской свадьбы. „Кіевская Старина“ 1885, мартъ, 425—6.

корова, має форму довгастої булки — вителки з ріжками на кінці. На Україні рочисте приготування короваю зветься «бгати коровай», при чому слово «бгати»... мається в найблизшому спорідженню з болгарською назвою обрядового різдвяного хліба боговицею». 1) В «полтавській губернії печуть ще на весіллях в доповнення до короваю, рідко також на заміну його, особливий хліб: дивень—в формі великого бублика. Що дивень відноситься до сояшного культу, видно, між иншим, не тільки з його круглої форми, але й з того, що молода дивиться кріз нього на схід». Ту саму релігійну основу бачимо ми і в обряді з вильцем. «Ходня коло зеленістого дерева входило в старо-славянський весільний ритуал, і весільне вильце слугувало заміною цього звичаю в зимовий час, і ходня коло дерева, що малась у звязку з ушанованням дерев, ні трохи не виключала обрядів сояшного культу» 2). «Ходня коло столу, коло діжи відноситься до старої форми шлюбного обряду. Вона має схожість з хороводами на честь добродієчного впливу сонця на землю, що є овочом любосних відносин першого до останньої і взагалі має звязок з представленням сонця, як божества, що заплідняє землю,—під образом колеса. Бог сонця єсть бог любови та плідности» 3). «Від часу дівшника жениху та невісті засвоюються особливі назви, власне — жених одержує ім'я князя, а невіста — княгині». Афанасьєв бачить у цьому відбиток вірувань про шлюб небесних світил, вважаючи, що князь, польське хієзус, означає «місяць» 4). Ящуржинський же в княгині бачить небесну зірку. І Сумцов стверджує, що «стародавнє представлення про шлюбний звязок місяця та вечірньої зорі на Україні заховались виразно, через поетичність цього представлення. «Обрядовим проявам стародавнього релігійно-міфічного представлення місяця та вечірньої зорі, яко пари по-

1) Сумцовъ—стор. 428 --9.

2) *ibid*—стор. 430.

3) Ящуржинський—стор. 50.

4) *ibid*—стор. 52.

друж, являється схоронений на Україні звичай виправляти молоду в господу чоловіка до схода зорі»¹⁾).

«Діжа, з якої печеться хліб, є символ багатства, щастя, а разом з тим своєю круглою формою вона нагадує сонце, під яким у міфічну добу розумівся бог, що заплідняв землю і разом з тим опікувався любов'ю та шлюбом»²⁾).

Таким чином релігійно-поганська основа нашої весільної драми цілком очевидна. На думку Сумцова, «особливість українського весілля міститься в тому, що в ній зустріваються в більшій чи меншій мірі всі прояви релігійно-міфічного світогляду, при чому прояви найбільш рочисті та поетичні заховались у знаменитій чистоті та виразності»³⁾).

Весільною драмою закінчується загальний розгляд зарідків нашої драматичної творчості, оскільки вони виявляються в сучасній народній поезії і виражають первітний стан всі взагалі нашої виображаючої штуки.

Коли ми до цих драматичних обходів додамо ще такі речі, як різні дитячі грища, з відбитком в них колишніх поглядів старовини,⁴⁾ то ми вичерпаємо головний матеріял, в якому містився зарідок нашої драми.

По розгляді її зміста і головних чинників її існування, ми мусимо вяснити нове питання: хто був виконавцем всієї отієї широкої обрядовості, що й доси відбувається нашим народом на протязі цілого року? Розглядаючи драматичну творчість різних народів, поки в спільці з іншими штуками, а потім і в широко-розвиненій властиво драматичній формі, як в елевзінях, ми не могли не побачити, що участь в виконанню обрядовості бере весь народ. Кожен з учасників якогось хоровода або драми перш за все тішиться тим, що він своєю участю віддає відповідну шану

1) Сумцовъ—стор. 438.

2) Ящуржинскій—стор. 58.

3) Сумцовъ—стор. 434.

4) Moczyńska—Zbiór wiadomości—Komisyi antropologicznej akademii umiejętności w Krakowie. T. V.

своєму божеству. Але цей користливий інтерес не може заслонити зовсім того основного ґрунту, естетичного, на якому тільки й можливо це ушанування богів ззапомогою штуки. Учасник не тільки вдовольняється одним фактом участі, і до того тільки своєї,—важливо, щоб ця участь одбувалась мистецьки, як тим самим, так і його, так сказати, співробітниками. Добре виконання останніх чи в співі, чи в танці, чи в музиці підбадьорює і його самого; він мимоволі робиться й глядачем, або слухачем, і тут уже закладається початок двом естетичним контрагентам—глядачам і публічності. Перш злиті до купи, ці два елемента театру поволі відокремлюються і набувають самостійне значіння. В первітньому навіть обряді не всі його учасники відзначались однаковим хистом у всіх штуках; одні з них являлися більш відповідними для своєї ролі, і роль виконавця помалу стала переходити до них, яко спеціалістів. І це сталося неминучим, особливо тоді, коли кожна з штук виросла до великого ступня технічного розвою.

Тоді народжується цілий стан людей, обов'язком якого стає потішання народу виконанням різних частин його обрядовості і взагалі справляння йому задоволення. Мали вони, як ми сказали, різні назвиська, але відзначались однією спільною для всіх народів рисою—слугування народній естетиці. Коли ми, для розгляду їх функцій і становища в соціальному устрої, звернемося до пізніших одночасних з нами доб життя західно-європейських народів, то побачимо яскраві свідoctва про них різних західних письменників. «З слів Алкуїного листа видно, що і в його час уже досить міцний був нахил в суспільстві до цього стану, проти якого потім так дуже повставало вище духовенство»⁵⁾; «в IX-X вв. жадна, хоч трохи важлива подія, як в громадському, так і в особистому життю, не обходила без ігор, співу й музики»⁵⁾;... у співців-ремесників «рецітування епічних пісень,

1) Полевой. Исторические очерки средневековой драмы. Спб. 1865, стор. 23.

2) *ibid*—стор. 24.

супроводжене і сповнене жестами і мімікою, складало важливіший бік їх ремесла¹⁾. Коло XI в. співці, розважателі народа, поділились на заході на народніх співців-скоморохів (joculator) і співців придворних чи домових (ministeriales). Народні співці-скоморохи «були вельми улюблені та вшановані в народі, через цю шану користувались, порівнюючи, вельми значними привілеями»²⁾.

У західніх славян ми також цих „старовинних розважателів народа-скоморохів“³⁾, бачимо їх то яко співців — музик, то яко „перебраних“ у різних звірів⁴⁾.

Те саме бачимо ми і в українців на самих перших ступнях їх естетичного розвитку, насамперед, звичайно, в обрядах. „Участниками всіх важливих народніх обрядів або, вірніше, справжніми організаторами їх ми стріваємо приемних народові у всі віки скоморохів; через те і в сфері зарідків народньої драми їх діяльність виступає виразливими рисами“⁵⁾. „Відчуваючи природному пориванню народніх мас знайти змогу до забуття дрібних турбот життя, переважити її рівну течію веселощами, що переходили міру, скоморохи завжди являються милими народу, що мав до них потайний потяг навіть і тоді, коли, при змінній під впливом християнства влади народнього життя, скоморошества офіційально набувало значіння відступницької поганської ваби; народні пісні, казки й прислів'я часто виявляють цей сильний потяг народу до скоморохів. Веселе життя на-осліп, вічне тренкання гудка або трель сопілки, що мимоволі посіпувала плечі слухача й примушувала ноги його йти в танець, здаються народові предметом справедливої заздрости⁶⁾. „Навіть у прислів'ях, що ніби іронічно відносяться до скоморохів,

1) Полевой—стор. 27.

2) *ibid* — стор. 32.

3) Веселовскій. Старинный театр—стор. 214.

4) *ibid*—стор. 201.

5) *ibid*—стор. 301.

6) *ibid*—стор. 303.

чути прихилля до них". „Доходючи до старших письменців і мовних пам'яток рідного слова, ми з ранніх часів стріваємо вказівки на особливий розвиток скоморошества. Обертаючись, нпр., до творів Феодосія Печерського, в казанні його про казні божі, стріваємо згадку, в числі других спокус роду людського, і про скоморохів з гусями, сопілками та всякими играми і «дблеси неподобными». В житті Феодосія, писаному Нестором, малюється ціла картина бенкету при дворі київського князя. Прийшовши раз до князя, Феодосій застав його оточеним силою співців та скоморохів; одні грали на гусях, другі на органах, інші на глосах співали пісні. Феодосій збентежив князя на хвилину питанням, чи так буде і на тому світі, і веселощі на час спинились, щоб поновитись по відході святого, бо «таковъ былъ обычай у князя». Непереривний ряд доган, якими духовенство завжди картало любязних народу скоморохів, доган, що не спинаються сливе вщерт до XVIII віку, свідчить про повсюдність їх і живучість скоморошества, і при цьому побічно переказує найбільше число відомостей про нього. Пересвіди ці малюють нам скоморохів головними учасниками народніх обрядів; в весільній драмі вони грають одну з перших ролей і завжди йдуть з піснями, танцями й імпровізованими жартівлими сценами на чолі весільного поїзду. Чи повстає тризна по вмерлому і на гробовище зійдеться юрмами народ, мимоволі настроений на журний лад, являються скоморохи, і настрій життя міняється, печаль поступається місцем для невтриманих веселощів, і «мужи и жены отъ плача преставше начнутъ скакати и плясати и въ долони бити и пѣсна сатанинскія пѣти». Купальські й колядні обряди теж не обходились без участі скоморохів. Гра на музичних струментах, змрах чи зурнах, домрах, гудках, трубах, гусях, жартівні пісні, раз утворені і схоронені народньою пам'яттю, цілі сцени з поправним поділом ролей між скоморошою артілю, зодягненою в рябі вбрання, обвішанною балабончиками, перебирання в звірячі шкури чи людські убори і врешті надягання масок (харі, скурати), що здавалось через щось в очі пуристів найбільшим і найтяжчим згрішенням «глумотворців»,—такі були заняття, такий ре-

пертуар або, вживаючи правдивий вираз, промисел скоромохів. Беручи участь у народніх об'їдах, вони входили у внутрішній побут народа, досягали в сімейне життя і, славлючись дотепом та спритністю, часами ставали посередниками у розв'язані важливих сімейних питань»¹⁾).

Таким чином, як в західній Європі та Славянстві, так і в нас були всі прикмети, всі зарідки дійсного народнього театру. Була драма чи її зарідки, були й актори з дуже широко розвиненими кебетами,—народня драматична творчість ніби накреслила вже собі шлях; їй зоставалось тільки розвиватись і йти цим шляхом виображення народних почувань та вірувань, бути реальним одбитком життя і естетичною його окрасою. Але внішні обставини судили инакше: вони не спомагали розвитку народньої штуки в такім стані, в яким вона була, вони перечили її впливу на народ і таким чином надовго примусили її зостатись тільки зарідком.

І. Стешенно.

(Далі буде).

¹⁾ Веселовскій. Старинный театр—стор. 302—3.

Сьогочасна часописна мова на Україні ¹⁾.

Що сказати за мову, теперішніх часописів, що в останній час з'явилися на Україні? Їїх мова налякала не тільки публіку, але навіть наших націоналістів. Налякала і вдивила вона таки добре й мене. Як тільки зайшло визвольницьке рушення, і трохи одлигло в цензурі, можна було сподіватися, що наші демократи й радикали заходяться коло народньої просвіти і почнуть видавати популярні часописи для народа само по собі чистою народньою українською мовою і тільки вставлятимуть подекуди слова вищого порядку, назначаючи усякові абстрактні тямки (понятія, тямок—понятіє), щоб думки були ясні для народа. А тим часом наші видавці часописів, окрім д. Шемета, занедбавши народні часописи, одразу заходились видавати часописи й журнали для широкої публіки. Усі ці газети й журнали, і альманах «З потоку життя» вийшли не на українські народні мови; декотрі навіть були писані зовсім таки галицькою книжньою мовою, неначе видавці зумисне вивчили ту мову до словечка, забувши й занедбавши свою народню українську мову.

Перший вийшов «Хлібороб» в Лубнях ще на прикінці 1905 року. Як показує заголовок, газета призначалась таки для народа. Редактор очевидячки не мав на думці сідати на високого коня політики, як колись давно казав Драгоманів, а розпочав

¹⁾ Див. № 1.

газету й справді задля хліборобів. Але редактор певно так вже начитався галицьких газет, так недоброхотіть вже промкнувся тією галицькою мовою, що перший номер вийшов написаний галицькою мовою, змішаною з українською народньою, і с польськими предл. падіжами: в століттю і т. д. За те ж дальші номері вийшли вже багато кращі, були писані простішою українською мовою. Тільки подекуди траплялись деякі галицькі слівця ще й два польські падіжі, од котрих селяни тільки б цмакали та чухали потилицю. Але сказавши загалом, стиль в часописі був чудовий, легкий, мова жвава, народня. Було знать, що автор має здатність до цієї справи, має й хист. Часопись була видана давньою справжньою кулішівкою, а не премудрою желехівкою з рядками умовних значків і точок. На четвертому номері «Хлібороб» спинився по «незалежним од видавця обставинам». Бажалось би, щоб шановний редактор знов поновив своє видання, бо його часопись все таки видавалась простою чистою українською мовою, і редактор очевидячки призначав своє видання виїнятково для селяків-хліборобів.

Перші номері „Громадської Думки“ вийшли писані такою галицькою книжною мовою, такою недоладною, що ніхто з широкої публіки не міг їй розібрать: вона видавалась галицьким «новоязичієм». Та дивовижна мова просто таки налякала й мене. Міні чомусь здалось, що я чую розмову давнього квітчанського благочинного, отця Николая Бажановського. Передо мною ніби вигулькнув звідкільсь «отче Марку, випий горілки чарку». Але ці панотці вимовляли оті стародавні слова квіво-могилянської мови білше по-український, по-народньому, ніж писала їх «Гром. Думка». Тут так і посипались, як з мішка, галицькі «повідомлення, пояснення, оголошено, оголосив (україн голосив, плакав над мерцем), поступовий (не прогрессивный, а по-народні мові це буде «уступчивий» купець, що поступається въ ціні на крам). Запанували скрізь три польські падіжі. Посипались в редакцію нарікання, усякі листи, що тієї мови ніхто не втямить. Редакція трохи схаменулась і почала видавать дальші номері вже кращою мовою, але не одцуралась од польських па-

діжів та од тих галицьких: від, відзначати, відповідати, біля і т. д., котрих на селах зовсім не розуміють. Тільки згодом потім, як став редактором д. Матушевський, в газеті мова стала більше українська, чистіша: він почав пускати й українські форми: цей, од,—стало легше читати газету. А як почав видавати «Раду» д. Грінченко, мова стала сливе українською, якби тільки не заважав отой галицький від. Редактор повикидав польські слова й падіжі: видань, оповідань, до городу... Але як д. Грінченко покинув редакцію, знов запанувала мова с польськими падіжами, хоч все таки мова стала більше українською. Можна сподіватись, що як редакція трохи посилкується і викине польські падіжі й отой від, що накидає на мову ніби темний покривець, «Рада» стане українською. Але ця газета не для народа, а для інтеллігенції. Народ їй мало розбірає, мало разуміє, бо вона видається вищою мовою, як мало розбірає великоруський селянин будлі яку російську газету. Харківська часопись «Слобожанщина» писана такою ультра-галицькою страшною мовою, котрою можна не налякати, а просто насмішить українських читалників, навіть націоналістів. От зразець цієї дивовижної мови: «Декорація площі (пляца, майдана) й церква (на картині «Переяславська Рада» на харківські виставці) змальовані після історичного досліду (по історичних досьлідах) і роблять відповідний настрій(?) (направу). Шкода лише в тому, що натовп козаків, рада... скомпонована недосить живо!.. Се не може бути оправданням для майстра, се є тільки спростування. Невеличкі етюди доводять нам (доказують), що в справі історичних убрань художнику довелось зібрати цікавий матер'ял... рада козацька навколо (навкруги) центрального сюжету (сюжета), в порівнянню (в порівнянні, польсь. предл. п.), і т. д. (Слобожанщина 1906 р. № 1). «Слобожанщина» неначе зумисне запросила для редакції якогось інструктора з Галичини, доброго знавця галицької книжної мови. Прочитавши таке курзу-верзу, недоброхіть молитимисся, як той анекдотичний піп молився, надівши вивернуті ризи: Господи! і не спосьпішай, і не пострічай, і дай, Боже, час недобрий! Несамохіть впадеш в смуток та в тугу, гадаючи про долю української

книжної мови, як прочитаеш таку нісенітницю. Чи це ж не справдешні гармати на українську публіку? Недурно ж «Слобожанщина» спинилась на першому номері: їй ніхто не міг читати.

Юмористичній «Шершень», що стосується до зміста й напрямку, до сатиричного жала, стоїть парівні с столичними сатиричними виданнями, а своїм справдешнім українським юмором та сьмішками й вдатними малюнками стоїть навіть вище од їх. Перші номері «Шершня» брали назáхват. Часопись пішла добре. Але в «Шершні» в декотрих авторів мова така галицька, ще й с польськими падіжами, с силою польських слів, що їй читать дуже трудно. Часопись важко й систематично заводить галицьку мову й правопис.

Полтавський «Рідний Край» видається кращою мовою, ніж «Гром. Думка», хоч в йому так само манячать польські й галицьк слова й три польські падіжі, і скрізь рябіє систематично й очевидячки по заздальгідні змові заведяне старомодне—від, відвічальний, біля, навколо, окремо (окроми), також (так само), лише окремиї і т. д. Але між усякими письменниками я назначую статті, підписані Д. Д.—ко, М. Д. і Гр. Коваленко. Статті цих письменників написані літературною прехорошою мовою, котра згодом потім може лягти в засновок вищої науковій українській мови при дальшій розвиту автoрів. Шкода тільки, що д. Коваленко вживає стародавні—сей, ся мені, і т. д., котрі вже вимерли по всі Україні і ще тільки й животіють подекуди в північні Черниговщині, як остача старовини. Ще шкода, що згадані добродії дурнісінько ганжують свої статті такими словами, як—від, відвічальний (одповідальний), ріжні (усякові), розпочали (роspочали), відроджуватись (одрожуватись), недоторканість особи (незачіпання особости), воєнної здібности (здатности), французький отряд (ватага, загін війська), розвой (—польське rozwój, розвіток). Заважають і польські падіжі: з Петербургу, в століттю (в столітті), і т. д. Але коли «Гром. Думка» по мові затого стане українською газетою, „Рідний Край“ не робить поспіху в мові: в 36 № «На память Котляревського» бачим от які штучки: спіткала, дотикались, при відкриттю, у порівнанню, яко, скарги, позаяк, завдань, і т. д. І «Рідний край» газета не народня.

Я ще не перечитав усієї «Вольної України». Але усе, що я там вже перечитав, написано гарною плавкою мовою і легким доладнім (изяцнымъ) стилем. Тільки аж жаль мене бере, що й тут мова така ж сама галицька, зганжована провінціалізмами: від, навколо, біля, мені і. т. д. Скрізь безліч галицьких і польських слів і польські падіжі: шаленство, роспука (стар. 12 Лічко), завше, в зруйнуванню і поділенню (в зруйнуванні й поділінні); се не є наслідком (наслідок), у пір'ї, обійм (обіймів, по народньому—обнімочків), істота переймалась (виходе—перенималась откуда-то, заимствовалась), пбчасти (частками). Є тут і ймення предметні на є на кінці: почутте і. т. д. (Шибитько). І в усіх авторів стоїть галицька «розпука та польський розпач». На селах не кажуть: садки й квітки розвиваються, а кажуть: садки й пупянки квіток роспукуються. Селяни, сільські батюшки й дідичі, котрі усі чудово знають до дрібязків народню мову, читаючи в „Вольні Україні» за ту *розпуку*, певно подумують наздогад, що то значиться роспукування пупянків, і зрозуміють так, ніби автори з якоїсь причини все роспукуються, щоб зацьвісти, та ніяк не зацьвітуть. Письменики в «Вольні Україні» неначе закохались в ту галицьку роспуку, ніби вона якась напродиво гарна красуня! Навіть сусід, псевдонім д. Смутокъ, не підказав їм за українську тугу та смуток. Чудна тенденція!... Я страхаюсь, що незабаром і сам д. Смуток впаде в „роспуку“. Польського слова—розпач—не вживають навіть галичани. Це слово взято з «Ходимо за Ним» Коніського, виданого ними ж таки в Петербурзі. Видали якесь опудало мови, та й ідуть за ним наслідці... До цієї джумиги (муті) ще й натикано великоруських слів: заскорузлий (зашкарубілий), тусклий, недоразумілість і. т. д.

Увся ця галицько-польська мова в часописях потрушена зверху, неначе маком над буквою і, обтикана значками, ериками та пєериками, цією остачею церковно-славянських титл. Усе це писано ніби якимсь турецьким правописом з його точками та хвостиками, або з якимись стенографічними умовними значками. Але і в «Вольні Україні», як і в «Рідному Краї» є статті д. Не—я. Л. Бич. та д. Смутка, написані хороще: і гарним сти-

лем, і гарною мовою. А найбільше гарна мова в статті д. Не—я, написаної короткими не тягучими фразами. Вона ще не позбавлена народности в мові. Дві другі статті д. Смутка та Л. Бич., як і статті Д. Д—ко та М. Д. в Рід. Краї, написані трохи на взорець звичайних газетніх російських статтів. Вони трохи тягучі; в їх дуже довгі фрази, котріх нема в народні мові, і написані вони по звичайному газетньому шаблоні, ніби транскрипція російських газет. Але мова цих авторів теж згодом ляже в засновок вищої наукової української мови, як тільки авторі згодом потім посилюються і обчищать свої статті од таких архаїзмів та польсько-галицьких слів, як от: донедавна, доперва, дотепер, убрань, оповідань, від, біля, розпука, розпач, шкідливе, також (так-само), окремо (окроми), страйки (стачка буде краще, ніж страйк), лише, (великорус. лишь) що рясно розсипані в їх статтях, та ще й до того коли вони не вживатимуть тієї нісенітничі, що нею густо обсіпана «Вольна Україна», як от: наблизько, побчасту (стор. 49), позаяк, яко (?) (стор. 48), повідомлення, почуте, живучи з *завтром*, до тепер; це неначе в церковно-слав. книгах читаємо—до здѣ (до тут) слово св. Василя; не тямлючи (не тямлячи), оскільки (наскільки), незграбна (польське, україн.—хамулувата, зателепувата, ломовата, одоробало, ведмідкувата, вовкувата), перешкода (притичина—препятствие), перешкоджає (пол. пшешкадза, україн.—заважає, перебаранчає), робітницьке порушення (порушився чоловік—по український значиться підвередився, підірвавсь, од чого й хвороба ця зветься *поруха*; тут виходе по народні мові—робітницьке підвередіння, а не—движення, рушення); протягом цілих століть (в протязі цілих століттів), вдоволення, невдоволення (вдовоління, невдовоління), головнішим чином (способом: в церковних книгах пишуть: «Чинь св. Литургії» це б-то: порядок діяння, одправи).

Про мову й стиль «Нової Громади» довелось би казати те саме, що сказано й за мову в «Вольні Україні» та в «Рідному Краї. Вона напхана сливе вщерть польськими й галицькими словами та польсько-галицькими надіжами. Польські й галицькі слова в неї вже виписані мною передніше. «Вольна Україна» й Рід-

ний край» часописі виїпятково політичні; «Нова Громада» білше бельлетристичний журнал. І ця часопись таксамо потрушена стенографічним маком сьвятого макотруса, це б то желехівкою. Але в неї не брали спілу такі талановиті письменники й стилісти, як в перше згаданих часописах. Тільки по стилю статті д. Грінченка належаться до тих, передніше згаданих статтів, що написані вищою письменською українською мовою. Неприємно в «Нові Громаді» ріже очі і той партійний старосьвіцький *від*, та провинціяльне—біля. Окрім польщизни та стенографічних значків, «Нову Громаду», доволі цікаву на зміст, дуже обважнює психологічна повість д. Винниченка. Ця повість сливе без фактів, без подій: тягнуться самі за себе думки та усякові міркування с причини якогось незначного факта, якоїсь випадкової стрічі, або спотички героя с своєю коханкою. Це не повість, а ніби стаття в дієвих особах, або якісь стародавні «Діалоги». За цю повість можна сказати те, що в свій час колись казали критики про повість Стендаля (Бейля) «Чорне й червоне»: доки герой повісті Жульєн повернеться раз або двічі, автор встигне написати два листки. І через те ця повість не мала поспіху в громадянстві в Франції. Не мав та й досі не має поспіху в Англії і такий поет, як Браунінг, поет с таким сливе талантом, як Лермонтов. Сенкевичова відома психологічна повість, «Без догмата», заснована на філософських принципах, таксамо читається з великою напругою і наведе таки добру пудьгу. Про твори Достоевського венгерський відомий письменник Морис Іокай писав, що їх можна читати тільки по кільки листочків водно-раз. В д. Винниченка й справді виїшла якась достоевщина, нудна, пренудна. Я прочитав її суспіль (сплошь) тільки половину, а решту мусів тільки перебігти бігцем. Це щось схоже на «Ніобею» д. Кобилянської, написану такою галицькою «академічною мовою», котру місцями треба просто таки перекладати на живу українську мову.

При всьому моему спочуванні до сюжета в повісті д. Винниченка я повинен сказати, що в наш час нашим письменникам нечля писати таких нудних психологічних повісттів і треба б їх

занехают на якийсь час. Публіка позіхатиме й не читатиме їх. А публіка, як кажуть, за все вибачить авторам, окрім нудьги. Філософські та психологічні повісті нігде не мали поспіху в письменстві. В нашому письменстві і без того написано чимало пудних народніх оповіданнів та повістів, і ніби статтів в лицах.

Те саме, що я сказавъ про зміст і правопис в часописях, доведеться сказати і про партійний альман: «Зъ потоку життя», недавно виданий в Херсоні. Цей альманах, виданий ще давнішим скарбовим силуваним правописом, ще не потрушено желехівським маком с точок, і через те правопис в йому більше фонетичній. В йому одначе вже є натрус з галицьких апострофів, бо він вже партійний, що стосується до цієї справи. Його обсіло скрізь *від, біля, сей, сю*, як і «Нову Громаду» та часописі, пеначе те гемоньське гайвороння обсіло дуба над кручею в «Сірі кобилі». Коли непоміркуваний сільський дядько спровадив од нетямучести свого дуба й кобилчину в Сулу, то я теж страхуюсь (опасаюсь), що наші немірковані видавці спровадять в Лету й своє часописне письменство.

Я вже передніше казав, як баламутять тяму в читалників напхані в часописях польські та галицькі, незрозумілі для українців слова. Напхано їх доволі і в цьому альманахові, та ще й без усякої потреби, тільки через те, що такі слова вживають галичани в своїх часописях. Є в цьому альманахові позичені польські слова, котрі не ввійшли в мою переднішу перелічку: зимний—холодний (Франко), облуда—помилка (Яновська), преінь, (польське-пшечіє, впрочемъ, Кобыл. ст. 241), прагне-жадає, потвора—(дивовище, страхіття—польське, в Чернявс), се зле,—це погано, Шевченко за grubий— дуже грубий, зимньої ночі, одукowana папна (Вороний); є тут і такі штучки: підле, в чоловіці люблю, пощо (ро со—польське), завіряв мене (впевняв мене), дурак, п'ятьма, і враз (одразу) упав, чекають ночі, з Адамом ураз, перед Єви, маляр кращій над усіх нас—(кращій од усіх нас ст. 185 Черняв.); є тут і польські предл. падіжі: в життю, з потоку (с потока), на Поділлю, оповидань, до циклю, до народу, від холоду, стовбців (стовпців), просипавсь (прокидався). І скрізь

насипано непотрібних апострофів: б'є, в'язни, б'ючись. з'явила і т. д., по відомі вже нам сьогочасні часописні системи. Є тут уся та нісенітниця, що може заагубить наше письменство... бо од його одкинеться широка публіка. Найбільше покалічили мову в своїх оповіданнях д. Ефремов, Вороній та Чернявський. Оповідання д. Ефремова «Однаково—чи живь, чи загинувь» вже зумисне написано зовсім галицькою мовою. За це оповідання варто поміркувать. Коли ще спілка «Викъ» видавала в Києві свій альманах «Литературный Збирникъ»; коли вона переробила правонис в присланому з Чернігова д. Коцюбінським альманасі «Дубове листя» на «Дубове листе», тоді вже виникла в ті спілці тенденція й система заведення книжної галицької мови й правописа й на Україні. Альманах «Зъ потоку життя» — це вже цвіт тієї хибної й шкодливої для України системи, як і всі сьогочасні наші часописи. В передніших альманахах заводили ще тільки галицькі форми слів: покоління, листе, сей, отсе, мені, готуючи поволі українську публіку до приймання такого добра, як галицька книжня мова. Альманах «Зъ потоку життя» вийшов вже закиданий галицько-польськими словами й падіжами та дивовижною галицькою синтактикою: подавалась вже готовісінька зварена потрава на наш стіл. Усіх українських письменників в альманасі вже підвели і в знаках і в мові під галицьких письменників, котрих оповідання поміщені в альманасі, замість того, щоб подекуди виправить чудну мову та польські слова по-український въ саміх галицьких оповіданнях і підвести ту мову під мову наших авторів. Видавці альманаха (чи то пак по їх—альманаху) показали себе просто по-рабському перейнятливими незгірше старої Грибоїдовської Москви. Та велика українська оригінальність і самобутність в Котляревського й Гоголя, що заклала повий напрямок в двох літературах, самобутність Квітки, Куліша й Шевченка zostались вже позаду, в давніх часах, як спомин в історії. Десь зникла самостійність в видавців та й авторів, а найбільше в видавців, що силою справляли, гнули й підвертали під свою вигадану систему утвори усіх передніших наших авторів, само по собі в їх не питаючись... А д. Ефремов в своєму утвори:

«Однаково, — чи живть, чи загинувть» вже показав ідеальний зразець наступаючої книжної вищої мови на Україні на будущий час.

Якби пак наші часописні автори брали з галицької мови слова вищі, наукові, то на це ще неможна було б дуже парікати. Але вони часом беруть такі галицькі слова, а то й, знезнавки та петямучести, й польські — просто дурнісіпко, бо таких самих відповідних слів є сила і в українській мові є таким достоту значінням: наприклад. «Вольна Україна» бере польські слова: шалено, шалений, а в українській народній мові є такі слова: безглуздо, безглуздий, скажепо, скажений, навіжено, навіжений, навісний, тороплений, оглашений, неприкаїнний, прицуцуватий, забісовано, забісований. Хоч припомом бери! така багата українська мова! Але чомусь отих народніх слів і не зачінають, бо наші книжники та сьогочасні молоді, кабінетні письменики вже одбились од народа, сидять по великих містах; а є ще й такі, що кажуть, ніби то неможна брать усіх тих слів, які вживає народ, а треба робить вибірку між ними... Ми бачимо, до чого допровадила така вередлива вибірка: допровадила до переймання польсько-галицьких слів з галицьких книжок та часописів. Тим часом тих народніх вищих слів, котрі я перелічу на прикінці моєї статті, чомусь ніхто й не бере. Певно знезнавки. Добродії певно про їх не знають, бо вони народні.

Навіть перейняті письменські галицькі вищі слова, переробляні є польських, страшенно баламутять читалників на Україні, як, наприклад, слова: поступ, поступовий (прогресс, прогрессивний, по-польський — постемп, постемпови). В нас на Україні подумают, що мова мовиться про чоловіка, або купця поступового, котрий при продажі чого-небудь поступиться в ціні на гривню, чи на злото. Та й то на селі сказали б, що такий чоловік, чи купець поступний, (уступчивый, укр. здатливий), а про слово — поступ, — подумали б, ще це значиться — «уступка». Можна уявить собі, як зрозуміють на Україні ті фрази, де наплетано таких слів. На Волині слово — «поступ» — значиться те, що в нас слово — посьпіх. В альманасі. «С потока життя» вживається польське й галицьке слово пбтяг — (пбцбнкг), як залізнодорожній

поїзд. Тим часом на українські народні мови слово потяг значиться:—«стремленіє, влеченіє» до чогось. На селі кажуть так: в мене один син має потяг до книжки, а другий до чарки. Автор оповідання „Пустецьвт“ (ст. 278) оповідає, що він йїхав в вагоні з якимсь паничем. Панич розгорнув і показав авторові лист од якоїсь «одукованої» панни. Це польське слово значиться—просьвіченої панни. Приїхали до станції. Панич схопився з мїсьця і наприкінці розмови ще пригадав і промовив Франкові вірші: «Ми йдем, в одну громаду скуті (сковані) одною думкою», і зараз скочив з вагона на платформу. Далі автор оповідає по-галицький: «я лишився сам (зостався сам). Потяг рушив»... Хто знає польську мову, то ще наздогад втямить значіння слів:—скуті, лишився, потяг». Але як цю фразу зрозуміє той українець, котрий настояше знає тільки народню українську мову? Само по собі що йому слово—*скуті* здаватиметься чимсь чудним, химерним; слів:—„одукованої панни, лишився“ він зовсім не втямить, а слово—потяг він зрозуміє, як великоруське „влеченіє“ або „стремленіє“. В голові складеться щось таке, щіби автор сидів в «стремленіи» з якимсь паничем, що питав за якусь „одуковану“ панну, а потім сказав вірші, де мова мовилась щіби про якісь кутні... Пісьля того „стремленіє двинулось“... Оттака каламутія зосталась би в голові того українця пісьля прочитання отїх фраз. Цікаво знати, чи автор йїхав тоді „курськимь“ стремленієм“, чи „пассажирськимь влеченієм“? І не доведи, Боже, якби ті поїзди стикнулись! Якби трапилась така спотичка поїздів, читалники не мали б приємности читать авторового цікавого оповідання.

Видавці альманаха «Зь потоку життя», по українському звичаю, погалічили мову і в моєму оповіданні „Гастролі“, ще й змінили подекучи правопис та наставили церковно-славянських, зовсім непотрібних апострофів, хоч я ціх значків ніколи не ставив і ставить йїх само по собі не просив. В такі, мовляв, великі справі, як заведіння загальної для України й Галичини пісьменської мови, нема чого церемониться з законом незачіпання пісьменської особости. Загальна, громадянська справа, мовляв,

вища од особової. Народне слово—запа́губить (занапа́стить) змінили міні на—запогубі́ть, і вийшла така нісенітниця, якої нігде нема в мові на всі Україні. Народне слово поката́в (помчався) навіщось переробили на—слово—поко́тїв. В нас в Київщині й Херсонщині кажуть так: пан покатав на поле конем; хлопче, катай мерщї на тік! Це тільки на далеких кінцях, на окраїнах, в Черніговщині та в Подольські губернії вживається слово—мчав, помчав, як і слова „мутний, блискавка свіркає“, (блискає, каламутний). Як на мій погляд, то краще було б не вжпвать отих українських слів, а натомість писать: покатав, катав, блискавка блискає, вода каламутна, як в Котляревського Наталка Полтавка сьвірає: «Чого вода каламутна?» В осередку України не кажуть—скоро, а швидко; не кажуть—темно в хаті, а—поночі в хаті, надворі поночіє (Лубенс. п., Канів. п. і т. д.). Треба сказати, що в кожному племі тільки в осередку народ має свої найрізкіші опрічні національні прикмети в усьому, а таксамо і в мові. В місцях, далеких од центра, мова вже потроху, хоч в кількох словах нахилється до мови межуючих инчих народів, доки не стане перехідною до инчих сумежних чужих мов.

Замість мого неологізма—сутно́та (сущность) в альманасі поставили міні—сумно́та, що значиться пайвища міра смутку, як от кажуть на селі: мирно́та, дрібно́та, сонно́та. Народне слово—сади́ба навіщось змінили на великоруське слово—усади́ба. Тим часом слово сади́ба є в літописі XIII віка: несоша Ростислава (вбитого) до его садибы (Києв. ст. 1906 г. „Плач“.). В Київщині слово—сади́ба вживається, як слово—оселя (усади́ба). Два рази в двох випадках zostавили міні народне слово—одми́кував (изб'галь, отвилываль), а раз таки перекурили його на галицько-польське слово—одни́кував (польське-unikal), котре вже пішло по наших часописах. За це слово вже слали міні в листах докір, що; мов, в Словарі д. Спілки моїм іменням підписане слово «одни́кував,одни́кувать», а ви в повістях вживаєте слово инакше, пишете: одми́кувать, одми́кував. А діло вийшло так: я, вертаючись влітку с села, завжди читав нові-записані на ярмарках та на селах народні слова небіжчикові

Конисському, а він зараз було записує деякі слова, котрі були йому чимсь уподобні, в свій рукописний словарець. Раз якось читаю йому записані на селах слова, а він каже: «буде краще писать—одникувать, ніж одмикувать» та навіщось і записав так. Міні за це було байдуже: я думав, що він записує задля себе. Тим часом він подавав і свої слова записані на селах, і мої в Спільчин Словарь, а я подавав свої слова, унорядчикові академічного словаря д. Грінченкові. І вийшло так, що в Спільчиному Словарі під моїм іменням записано—одникувать, а в Грінченковому Словарі таксамо під моїм іменням записано—одмикувать. Тим часом в народні мові міні не доводилось чути слова—одникувать. Єсть слова: виникать, зникать, нікать, вмикуваться, микаться (вмѣшиваться) і одмикувать (не вмѣшиваться, уклоняться, одхиляться). За усякі перекручування слів і усякові знаки в моїх утворах, зміщених по альманахах і в галицьких часописах, я не можу відповідать. Чого там в мене не знайдеш! Чого тільки там не натикано!

Одколи я почав писать, я писав прикметники, приведяні од іменнів предметних, вкупі с приставками: вдень, вночі, вгору, напиз, догори, і. т. д. В Галичині вживається в цім разі свій правопис: там і досі ставляють прийменники окромі, нарізно од іменнів предметних, і само по собі і в мене в оповіданнях разураз роздерали прикметники надвое по своєму. На Україні вже давно пишуть ці слова вкупі. Видавці «Зь потоку життя» навіщось в «Гастролях» пороздерали міні прикметники (нарѣчія), поставивши прийменники окромі,—і вийшло в мене оттак: в гору, до гори, а с слова—влітку вийшло дві слові: «в літку». Вийшов якийсь *літок*, якась нісенітниця. Не думаю, щоб видавці таки зовсім забули граматичні частки мови: вони тільки по-рабському йдуть слідком за галицьким правописом і певно наводять і мене на добру путь, щоб і я прийняв їх—силуваний правопис, щоб, мов, не одходить од галицького. Але ж.. і закони граматичні, закони мови животіють таки на світі. За цю непрохану послугу, за таке напутіння, я не подякую видавцям. Вони, через своє галицьке переймання, ладні вернуть і мене до російського

правописа кінця XVIII віка, що я покажу потім згодом. А за це й дякувать неварто, та ще й за те, наприклад, що наставили міні польсько-галицьких надійів: до оркестру (до оркестра), до обіду, і т. д. хочь (д. Грінченко й казав міні, що такі род. надіжі доволі часто трапляються в харківщині на заході. Але в харківскім повіті це переселенці с подольської губернії, що позаносили туди й ці галицько-польські надіжі). Од такої послуги, од такого папутіння хоч поли вріж—та тікай і на Кубанські стени, або й далі.

Я вже не пишу *й* в дат. та предл. надіжах поодіпного числа йменнів прикметних, лічбовіх та прикметних заименників, і одкидаю це *й*, як одкинув його й народ, як от приміром: на чужі сторони, в свої хаті, в перші години, бо цей кінчик вже вимер на Україні. Видавці поприставляли міні в «Гастролях» цей ерь № 2, це б то—*й*, таки викопали з могили того мерця й виставили в свої книжці ті реліквії певно теж задля поїднання з галицьким правописом, якимсь чудним, навіть опрічним од усяких граматичних правил в инчих литературах.

Ми вже бачили, як партійна мова роспукалась і зацьвіла в альманасі «Зь потоку життя»; бачили, які овоці вийшли в часописях с того цвїту. Ми розберемо тут ідеальний зразець тієї мови, виставляний в альманасі «Зь потоку життя». Але перше од цього я повинен згадать за прототип цього новочасного мовного паірямку, котрий і дав направу (настроєніе) молоді партії. Це єсть переклад чи переробка відомого Сенкевичового: «Ходімо за Ним», надрукований передніше в Галичині, а потім виданий опрічною книжкою з гарненькими малюнками «Петербурзькимъ благотворительнымъ Обществомъ изданія дешевихъ українськихъ книжокъ» 1905 р. № 30. В небіжчика Конисського була тенденція писати так, щоб мова була як мога далі од великоруської. В останніх оповіданнях він навіть давав селянські ймення панам та паннам, як от: Грицько, Параска, Палажка і т. д., так що, читаючи оповідання, довгенько не розбереш, чи мова мовиться про селян, чи про панів та паній, аж доки не паткнесся

на будлі-яку панську одежину на їх обох. В своєму перекладі чи переробці Сенкевичового оповідання небіжчик силкувався як можна далі одхилить мову од великоруської книжньої мови. Туди галичани вже повставляли галицькі прийменники—від, і т. д. котрих до того часу він ніколи не вживав в своїх утворах, понакидали польських та галицьких слів: розпач, розпука, небавом (незабаром), на-сам-кінець і. т. д., й повставляли польські падіжі: «ти шукав йї в раюванню, а я в мізкуванню, в життю, до народу і. т. д. Є тут і галицькі стародавні, ще актові слова з чудною стародавньою синтактикою: спричинилася до того, перейняло (проїняло) його таке вчуття, йому пайдило у сій справі, переогодом, дивачна людина,.. таким шляхом спекалися свого життя,.. він тримав меча,.. нарешті я здобувся на те,.. нас оточала темрява, страждань, отсе, сей, заким і. т. д. Ще добре, що петербургські видавці зверху не потрусили цього дива натрусом з ериків, паериків та желехівським маком с точок. Сам небіжчик казав міні, що його переклад, підправлений в Галичині, вийшов надто вже далекий по мові од великоруського переклада, навіть вважав, що він зганжований в мові. Сюжет цього оповідання «Ходімо за Ним» Сенкевич перейняв в старого німецького романтика Гофмана з 2 ч. «Серапіонових Братів» (пол. собр. соч. Гофмана 1873 г. бік 93). Менча дочка підполковника П* Адельгунда слабувала такою хворобою, що як тільки ввечері настає девята година, перед нею з'являється постать білої лицарші й потім зникає В «Ходімо за Ним» Антеї так само все з'являється опівдні мертва голова з чорними очима, аж доки вона не побачила, як роспяли Христа. Цю християнізовану Гофманщину, написану страшною галицькою мовою, Петерб. Благод. Общество видало для *українського народу!*

Вийшло щось, правда, вже надто далеке од російського, але разом с тим воно вийшло на стільки ж далеке й од українського. Художність та штучність (штучництво—це так як от—мальовництво, ремество, искусство) Сенкевичового оповідання десь зникла під чудним намулом мови перекладчика. Як даси якому українцеві прочитати цю книжку, то кожне з дива тільки очі

виглядає та каже: Господи, що ж це за чудна така мова! І справді, вийшло щось тільки схоже на українське, але українським назвати його неможна. Цей переклад, чи переробка, своєю чудною робляною мовою трохи пригадує дивовижну книжню мову епохи Петра Великого, якісь, само-по-собі, на свій спосіб: «Приклади, како пишуться комплименти різні» або мову самого Петра В. котрий казав: «господинъ Стефан Яворскій преизрядные прѣдики сказываетъ... знаетъ изрядно елоквенцію».

Через те то я й застерегаю наших видавців часописів не дуже то квапиться зумисне одхилити мову як мога далі од російської, бо через це можна стулить таку недоладну мову, котра навіть буде якоюсь опрічною од усіх славянських мов, якимсь «язичієм» на зразець галицького москвофільського «язичія», але ж така мова буде далека й од української. Широка публіка просто таки не втямить такої мови і підніматиме її на сьміх. Усі ці стародавні слова, натикані в часописах, як от: сей, сю, від, також, лише, зупинятися і т. д. і незрозумілі, і просто таки сьмішні, як в наш час стали сьмішні старосьвіцькі модисти: оті роброни, фіжми, білі та сиві парики, білі заплетяні коси, турнюри й криноліни. Усі ці стародавні провінціальні слова в наш час стали просто таки чудні й сьмішні. І справді, хіба ж для нас не сьмішний козелецький—хвуст, городнянський дек (дяк), ек (як), поліський—кунь, макогун, куїнь, вуїл, вуїл, вуел, чорнобилське—вугалля, річицьке—вугелле, роблють, ходють, убрань, весіль, карпатське—курче, гусе, поросе, відсік, і т. д. А в нас тепер в часописах пішла поведенція закидати часописі, окрім галицько-польських слів, ще й такими, ніби старомодними турнюрами.

«Ходімо за Ним» це був вже ніби зразець книжньої мови на Україні, за котрим були повинні йти слідком українські письменники. В альманасі «Зь потоку життя», упорядкованому ще років зо два передніше до вихода наших часописів і виданому вже після того, як почали виходити нові часописі, вже пішли слідком за мовою в «Ходімо за Ним» деякі письменники. В цьому альманасі д. Єфремов надрукував свій невеличкий лірико-

психологічний етюд: «Однаково—чи жив, чи загинув»... з хвили-
вих настроїв (направи). По мові знать, що в автора було на думці
написати свій етюд галицькою книжною мовою, бо ця, безсупереч-
но зумисна галицька мова не має нічого спільного с тією чистою
українською мовою, котрою автор колись передніше писав свої
оповідання й статті за ддя Галичини. Автор зумисне м'янає деякі укра-
їнські слова й форми, котрі перше вживав, а натомісць скрізь
понаставляв галицьких. Цей невеличкий етюд весь засипаний
густо та рясно галицькими та й польськими словами, куди не
кинь оком. Автор вже не пише—панич Юрко, або парубок (як
писав Конисський), а каже—юнак Юрко, може й для високого
стиля. А далі бачимо й польські, і галицькі, і навіть подекуди й
Бушінівські черняговські архаїчні слова: прагнуло (польське, укра-
їн.—жадало), зь—окрема (окроми,—нарізно), надолужити (возна-
градить), озивалось (обзывалось), відь світу (од сьвіта), кому-будь
(кому-небудь, будлі-кому), поузь його (проз його), писню юнаць-
ку, потому (потім), до свитла вертати (до світла вертаться), за-
тримала (задержала), засвितывъ на нимъ (на йому, на ньому),
міський (це польське, українск.—міський), млюсть, въ своїй владі
(władza—міць, сила, а не власть), рухливий, (ворушливий) і враз
(одразу, в одну міть), зь рознукою, одволодыть уста (одвологнуть—
отсырѣть, це середній дієслов, як от — ходить, і не ставиться з
вип. над.), ступни (ступіні — польське), однако (однаково), нав-
коло (навкругу), хтів (хотів), тебе лишъ (великорус. тебя лишъ),
скоро ты руку простягнешъ (лишь только ты руку протянешъ,
«скоро» тут—по-українському—пезабаром), тыхше (тихіше), ска-
га, згирдливо, розпачливо, замірало (з одчаю вмірало, замірало),
зоколу, з'осибна, навколо, всевладною ласкою. И скрізь—ступні
ступнями, неначе автор одразу забувсь про українські ступіні! і
скрізь галицьке — сей, сю, від, отсе, неначе українського — цей,
цю, од—вже й на сьвіті не животіє! Про їх животіння він не-
наче вже й забувсь!

Оттака хмара галицьких та польських слів облягла три
листочки, чи шість боків етюда! Багато українських слів чи зу-
мисне, чи несвідомо, автор покинув й змінив їх на польські

та галицькі. Можна сказати не вагаючись, що й сама занедбана й покинута українська мова в оповіданні дійшла до такої «розлуки та розначу» (одчаю), до такого смутку та одчаю, до якого дійшов і сам юнак Юрко. Є тут і російська—стужа, і зашлий, Кулішеві слова—несвітський холод, юнак, днедавній літа, лівиця, правиця, і т. д.

В цьому невеличкому лірико-психологічному етюдіві дієвих пригод, дієвих фактів сливе нема ніяких. Молодий юнак Юрко, нагулявшись та находившись одного пишного весняного вечора, входе вобляги в свою тісну кімнатку, світе світло. В нічні тиші, в самотині на його несподівано находять сумні думки, що він живе один в самотині, що йому нема до кого й слова промовить. Глянув він на книжки, хотів сісти за роботу, але потяг до праці чомусь зник в його, так що він не міг навіть присилувати себе до роботи. Книжки стали йому неприємні. Чудовий весняний вечір, пахощі бузку, недавнє прогуляння—все це не дуже то сиріяло кабінетні книжні роботи. Він почав никать по кімнатці, ступив кілька ступінів, (в його ступінів), але ходя в тісній кімнатці, ті кілька ступінів взрушили його душу і ніби злякали. Він простує до вікна, одчиняє його: скрізь надворі тихо й мертво. Нігде ні живої душі. Він впадає в смуток та задуму, що він один на світі, що ніхто не пригорне його. Він не сподівається ні од кого ласки, не жде, щоб його погладила будничья м'яка рука. На його находє одчай і туга, чи то пак він впадає в польський «рознач», і каже: «однаково—чи жив, чи загинув». Оце й увесь дієвий зміст, уся фактична основа оповідання. Яке ж підкання лягло на ту основу?

Лягло на ту основу щось дивовижнє, щось таки просто декадентське; неначе поезії в празі, неначе вірші, розібгані й розторнуті, та ще й вірші, безперечно складані класичним гекзаметром, і до цих віршів ніби лодані прозаїчна прелюдія та деякі місця в оповіданні, вже таксамо написані прозою. В тоні оповідання примітний потяг до величності стиля: стиль тягучий, розстягнутий, мов стародавні класичні гекзаметри. Д. Єфремов, прихильник кулішевого поважного, величнього стиля, котрий в

Куліша часом переходе в робляність, а то і в маперність. Але в Куліша такий стиль трапляється часом вряди-годи, місяцями, і тільки в своєму «Богдані Хмельницькому», історичному етюді, Куліш силкувався підробитись під мову козацьких дум; робив такий самий розклад слів в періодах, ставив дієслова на кінці мислі, а ймення прикметні ставив позад йменнів предметних та ще й с стародавнім черніговським повним закінченням: на стороні чужій, в дорогу далекою, на води тихій, на зорі ясній, і т. д. Таку переставку йменнів зробив небіжчик Куліш і в моєму рукописові «Причепи» і подав в Львів до друку. Питався я в його, на віщо ви попереставляли так ймення? А він каже міні: для поважності й величності мови. Я мусів знов переставлять ці слова на свої природні місяця, видаючи в Кніві «Причепу», та й то де-не-де таки позостававсь цей, тепер чудний розклад слів в «Причипі». Д. Єфремов взяв собі за зразець цей бушім-то величний, але й справді надто старомодній і маперний Кулішів стиль, і... вийшов в його просто таки стиль псевдокласичній, та ще й з гекзаметрами подекуди навіть в прозі, до чого вони зовсім не стосуються, де вони не придатні.

Як я почав читати це оповідання д. Єфремова, то довгенько не міг втямить, що воно таке? Міні спочатку все здавалось, що це якийсь переклад з грецького, щось схоже на Гнідичів переклад «Илліяди», або що. Розклад слів якийсь чудний. Слова скрізь не на своєму природньому місяці, ніби перетасовані і в безладді розкидані, де трапилось. Дієслова часто стремлять аж на кінці довжелезних фраз; ймення й падіжі поставляпі по-латинському, як от, приміром: «один тільки *скрегіт сердитий ключа* привітав мене... того *глибокого стін німування*... Я оцинівся в *комірчині тісенькій*... І знов круг одинця *убійчая* темрява і *тиша мошльная* панує». Часом трапляються фрази, пеначе вивернуті навиворіт, або навпаки: «болоче й гірко йому на душі стало. Наче сполохані пташки, трівожно думки навертались..... і міцно держав в своїй владі все тут.

Це такий кінець фрази. Я пробував місяцями читать такі місяця навпаки, од кінця, а потім од середини фраз, і тільки, пе-

реномерувши слова зверху, постеріг і виймав тям у в тих диво-вижних періодах.

Цю прозу в оповіданні можна подекуди навіть скандувать, неначе якісь грецькі або латинські вірші: «Помалу, поволі смер-кало, немов пітихеньку земля западалась в безодню глибоку; все далі та далі і т. д. Як баче читалник, в оповіданні вийшла не Кулішева величність мови, не величність мови в козацьких думках, а вийшла просто таки стародавня мова старого классицизма, вийшло щось с такими довгелецькими риторичними періодами, що на превелику силу можна дочитать до кінця. Стиль його скинувся на псевдоклассичні передніші твори XVIII віку в Феофана Прокоповича та в Ломоносова, або в Тредьяковського.

Опріч того, в оповіданні скрізь роскидані слова вкупі с синонімами, чи що, по двоє вкупі, злучені сподобною для галичан причиначкою, чи тіре:—пустун—вітрець, мачуха—доля, неслися—котились, затремтіло—забилося серце, просило—благало, не ласка—тепло, зігнувся—похилився, иронично—глумливо, потиху—помалу. Неможна назвать цю форму двойчастих, ніби складових слів не народньою. В казках часом трапляють ся такі слова: «Помалу—малу, братіку, грай! Я коза-дереза, Лисичка-сестричка, курзу-верзу і т. д. Д. Мирний часом вживає такі ніби синоніми чи омніми по двоє слів вкупі, хоч їх dokonешне треба б ставити окроми, нарівно одо одного, і не злучать докути через тіре. Д. Сфремов певно вважав на таку форму, як на прикмету поважности й величности стили, і пакидав цієї величности цілий оберемок, так що од такої величности читалника бере сьміх. Є в оповіданні деякі форми, перейняті з дум: «не мов би на вольную волю, на тихії води, на яснії зорі дверей в них (в стінах) шукають»... Але й ці слова в думках, де мова мовиться про дуже далекий вольний рідний край, і справді придатні там і стоять ніби на своєму місці. А в оповіданні вони ніякої величности не додають, бо стосують ся до звичайного, вузьенького життєвого сюжета в оповіданні. В д. Грінченка, правда, часом трапляють ся Кулішівські церковні слова, як от: пішли бо вони (бо вони пішли), яко—замість як, але це в його

трапляється дуже рідко і не дуже ганжує його народню чисту мову.

Як бачимо, пупянок новомодної мові в «Ходімо за Ням», так дбайливо виданому в Петерлурзі, вже роспукався й зацьвів в альманасі «З потоку життя» в утворі д. Єфремова дивовижною квіткою. Цей утвір д. Єфремова дуже скидається на такі поезії в прозі, які пишуть декаденти. В цьому оповіданні така сама, ніби віршова форма, такий самий потяг до стародавньої мови, як і в французьких декадентів, такі ж сливе самі думки й почування при незначні скількості фактів. Тон оповідання суб'єктивний, песимістичний без поважних причин, або особових, життєвих, або соціальних чи національних, як у нас часто поводитьься. Смутні почування вилились неначе віршовою прозою; подекуди навіть трапляються ніби випадкові рифми. Колись автор нападався на декадентських пісьмаків, а найбільше на декадента д. Хоткевича, а це й сам він, чи зумисне чи незумисне, несподівано став декадентом, та ще й дуже смутним. Але горе почутливого Юрка, та й «юнаків» сум так заплутавсь з головою в довгелецьких старомодніх періодах та в польських і галицьких чудних словах, що й не взрушує серця, не збуджує в душі спочування й спобоління (состраданія) до юнака Юрка. Усе тут дуте, мертве, бо робляне й тенденційне. А в пісьменстві, як і в инчому штучництві (искусствѣ), усе робляне й підробляне, усе вигадане не може быть художнім, і через те не може быть і сподобним для читалників.

По мові цей утвір д. Єфремова скинувся на мову відомих риторичних, буцім то величних, промов Ломоносова й Тредьяковського з їх латинським розкладом слів, з латинською відомою синтактикою, з дієсловами на самому кінці довгих періодів. Було б краще, якби автор покинув оту нову поведінку (моду) на все галицьке, та ще й оті ніби-то величні—долі-мачухи, оте — навколо, з'окрема, тихше, згїрдливо (гордовито), оте сьмішне—від, біля, позаяк, зокрема, що тхне чимсь чужомовним, ніби словацьким, та старомодне, вже вимерше сливе скрізь на Україні—сей, ся, сю, отсе,—та не «вернув» (як пише автор по-галицький), а

вернувся до народньої своєї звенигородської мови, котрою він ще недавнечко писав і вже написав чимало для Галичини статтів і для України гарненьких оповіданнів народньою мовою.

Нехай автор, (та й инчі сьогочасні часописні письменники), не подивує, що навіть мова утворів таких галицьких письменників се-люків, як от д. Бордуляк та д. Кобринська, це ж буде мова ба-гато більше українська, навіть чисто українська в прирівнянні до неї мови д. Єфремова в його згаданому утворі, та й мови декот-рих инчих українських утворів, зміщених в альманасі «С потока життя». Читалники вже уявки бачать, які овоці вродили з цьо-го цвіту в альманасі, складяпому ще колись передніше, ще до видавання часописів, і тільки запізняяпому видапням певно через цензурпу тяганипу, або з якоїсь инчої невідомої видавницької причини.

При ці пагоді я мушу додати, що саме підроблювання під такий буцім-то високий стиль козацьких дум було помилкою і в небіжчика Куліша, і в його пасьлідувачів. Високий, чп якийсь там опрічній стиль в козацьких думках зовсім не стосується вишнят-ково до дум, бо і в думках той стиль не свій власний, не само-стійний, а таксамо перейнятий, позичений. Д. Житецький, як вчений і досвідний кміта (наблюдатель) над давною українською письменською мовою XVII й XVIII віку, докладно вивчив і до-казав, що думи складав не народ, а складали їх певно якісь спудеї або книжники с Києво-Могилянської академії¹⁾. І справді, навіть недуже кмітлива людина одразу може прикмітить, що в думках не такий розклад слів, не така й синтактика, як в зви-чайних народніх піснях, що в думках стиль не народній, а більше книжній, вірші надто довгі с книжнім тогочасним псевдо-класич-нім розкладом слів. Виходе, що й Куліш, підроблюючись в сво-ему потягові до величності стиля під стиль дум, замість того...

1) В думі: «Гей не дивуйте добрії люде!» є вірш, де вживається слово —жизности, замість—до живота: „доки нашої жизности“. Це сло-во й тепер вживається коло Білої-Церкви. Певно автор цієї думи був книжник білоцерківець.

недорохить потрапив на давній книжній, псевдокласичній стилі. А прихильники Кулішевого, ніби — то величнього стиля вже зовсім збилися на стежку псевдокласичнього стиля в Феофана Прокоповича, Ломоносова та Тредьяковського, добре відомого їм по школі. І вийшло в їх щось і справді навіть «днедавнє» (ветхе деньми), багато давніше од козацьких дум, що подихає ще давнішим староттям (древністю).

Коли ще в тридцятих роках в Максимовича зъявилась думка, щоб трохи наблизить українську книжню мову до російської, так щоб і великоросси змогли розуміть українську мову, він тоді ото й завів свій правопис: *о* з дашком та *ь* — *кѡнь*, *вѡль*, *хлѣбъ*, *снѣгъ*, *огѣрки* і т. д. і через це наробив багато шкоди для української книжньої мови. В наш час ті добродії, що силкуються як мога далі одхилить українську книжню мову од російської, ще гірше їй пошкодили, бо напхали в книжню мову багато стародавніх галицьких та велику силу польських слів, ще й до того завели галицький правопис з церковно-славянськими ериками, паериками та умовними точками, перейнятими таксамо з церковної мови. Вони виробили якусь партійну часописну мову, мову свого власного кружка, чи, як теперички кажуть, свого клуба. Цю часописну сьогочасну мову можна назвать українською тільки в широкому розумінні пісьменства, як от до українського пісьменства треба ж прилучувать і «Литовський статуть XVI віку, і волинські літописі, і пісьменство XVII та XVIII віку, і акти козацького періода української історії, й утвори Григорія Саввича Сковороди і т. д. Часописна теперішня мова галицька, але не українська. І самі видавці часописів непаче пишуть не для українського громадянства, а самі для себе. Самі пишуть і... самі себе й читають, бо такої недоладної й чудної мови публіка не перетравить. Що часописна мова партійна й зумисна, що не всі польські й галицькі слова беруться тільки знезнавки та з нетямучести, це видно по тому, що, наприклад, усі часописі похопили слова: від, відповідав, або й польські слова: мешкання, помешканне, («Гром.-Д.» «Вольн. Укр.») він мешкає, мешкав («Рід. Кр.» «Слобожанц.»). Я певний в тому, що кожний с тіх пісь-

меників добре знає хоч це, що таких слів нема в українські мові, а є слова: квартира, житло, комірне, (жилище, хата), квартирує, живе на квартирі. Одначе усі вони вживають ці слова, буцим-то галицькі, само-по собі зумисне... Йім байдужісінько про те, що публіка не втяме того—мешканне, помешканне, мешкав, і т. д. Нашим письменникам треба таки зараз покинуть оту галицьку мову й писати народньою українською мовою, котрою в наш час говоре народ на Україні. З далеких окраїн та говірок можна брать тільки подинчі слова, а не падіжі та усякі перехідні до сусідніх мов форми слів. Перше за все йім треба змінить галицьке—від на українське—од, через що стане легше читать часописі й книжки, бо цей *від* в приставках заважає розбірать тяму слів і неначе надіває на слова машкару, котру передніше треба скинуть с слів, щоб вишукать (видшукати) справдешне українське слово. А це ж загайка в читанні часописів.

А коли держаться живої сьогочасної народньої мови, то треба доконешне повикидать з нашої часописної мови чимало померших форм, як от: мені, сей, отсе, від, відгукнутись, відсікти, галицьке—відшукать, відчувати (почувать), також, лише та й саме, *й* в дат. та предл. падіжах йменнів прикметних та лічбових і писати, як говорять, та як сьпівають в пісьнях: «На *ті* калиноньці сивая зозуля» (Каменец. — „Кіев. Стар.“ 1905 р.). «Гей ходить мыленькій, та й голуб сивенькій та по *круті* горі». — («Матеріалы по етнографіи бессар. русиновъ». Нестеровського. «Кіев. Ст.» 1905 г. окт. бік 92). «Парубкам по гарні дівонці» («Кіев. Ст.» 1906 р. мар.). Міні вже давно казали усякі читалники, на що то в моїх писаннях на кінцях показаних передніше падіжів теліпається оте—*й*, що дуже заважає в читанні, як щось зайве. А наші деякі письменики кажуть міні зовсім инче: що читати ті слова без букви—*й* на кінці дуже трудно: все недобротіхть спиняється та шукаеш того *й*. На це треба сказать, що незвикших до цього письменників — жменя, а читалників, хвалить Бога, вже маємо може й мильйон, а може й більше, та ще й між селюками, котрім це непотрібне—*й* і справді дуже перебаранчає в читанні, як щось зовсім зайве. Шкодитиме воно й шко-

лярам в школах. Кому ж треба годить? чи жмені, чи мільйонам, котрим і справді найуподобніше читати так, як вони самі говорять? Наші письменники все забувають, що книжки живіють для читалників, а не для самих письменників, для їх невеличкого гурточка, таксамо як усякі правлєники та урядовці живіють для громадянства, для суспільства, а не громадянство—для їх і ради їх, неначе якась інертна кучугура. Це треба нам завжди мати на увазі. В давне староття (древность, народ. слово) кружок письменників—це була теж каста на зразець касты жерців, котрі таксамо мали свою кастову літературу, переважно духовну сьвященну, і в усі часи завжди держались непохитно й уперто своєї давньої першої книжної мови, тієї, на котрі з'явились перші книги їх письменства. І ця мова с плином часу ставала навіть сьвятою. Римські папи й темер тільки вісім стародавніх мов вважають за сьвячені мови, на котрих тільки й дозволяно одправляти службу божу... Це нам треба завжди мати на увазі... щоб часом с плином віків такі провинціалізми, як от, прикладом, отой галицький *від*, подольське *біля*, (попсоване — підля, подлї), задеснянський *сей*, галицьке—*також*, *лише*, листе, естнованне (Зап. Наук. Т. к. III, бік 44. 1906 р.) *оголошення* (оповіщення, оповістка) і т. д. не присьвятились в книжках, коли вже не тільки молоді письменники, але й немолодий д. Руссов в 134 № «Громадської Думки» перейшов на такі стародавні галицизми, як: «що мені у сьому дописові... Не казав я *також*... українського клубу (клуба, польськ. род. п.)... прошу *від* мене заявити... що я *обстоюю* (окружаю—буде по-українському) аграріів (встоюю за аграріів). Аж чудно міні читать усе це при таких метаморфозах в старого, досвідного в мовних справах письменника, коли замість того, щоб встоювать, він «окружаєть аграрієвъ».

В одповідь на претензії галичан, щоб ми на Україні в українському письменстві заводили їх буцім—то вже виробляну книжну мову з її желехівським правописом, це б то з ериками, паєриками та з церковним иже — і, на котрому вони й самі скрізь плутаються (в праці чоловіка... цінять в музиці,—і тут таки

зараз написано: в людській *натурі* (Зап. Наук. Товар. кн. Ш. 1906 р. бік. 45). Треба сказати, що українцям варто переймати з їх письменства тільки усякі складані вдатно й виробляні з коріння народньої мови неологізми, нові слова вищого порядку, але, таких там дуже, дуже мало. Не переймати ж нам їх чудної стародавньої синтактики, польських падіжів, як от: при ходженю, (при ходінні), бйганю й літаню (біганні й літанні), при рубаню, молотінню, кованю (при рубанні, молотінні, кованні), до народу, питань, речень, (Зап. Н. Тов. 1906 р. Ш кн. бік. 45), та польських слів, нам зовсім непотрібних, бо в нас є свої народні слова, їм відповідні. Не будемо ми переймати слів, виробляних з церковно-славянської мови, як, наприклад: переймлене, підприємство (заповзяття, дивись у Рильського) подвигнене, виемо́к, ходжене і т. д. Я радив би самим галичанам, не гаячи часу, зараз таки ви́мкну́ть с своєї книжної мови¹⁾ безліч польських слів і замінити їх українськими бо в їх книжках є польських слів вдвоє бі́льше од тих, що я перелічив в наших часописах, як от: покавалкував, розпарцелювати (пошматував, разшматувати і т. д. Тоді їх книжня мова принаймні була б приступніша для українців і не здавалась би такою чудною. Та й наші часописні письменники не хапали б з галицьких книжок та газет польських слів, галицьких форм мови та польських падіжів, і не збавляли б своєї народньої мови, як би в Галичині сякло те джерело, звідкіль черпають усяку непотріб наші надто вже перейнятливі письменники.

Я не мав на думці в ці́й роботі систематично й поодпичю перелічувати і писати поодінчі граматичні правила. Але я мушу згадати про одно правило,—про род. падіж мн. числа тих іменів предметних середнього рода, котрі кінчаються на *я* найчастіше з двома однаковими попередніми (предыдущими) півзгуч-

1) Вимкну́ть—виключить, умкну́ть—включить. „Чого ж ти, голу́бо, гудеш? Як же міні не гудіти: — Вимкнули пірця с правого крильця еще вчера звечора. (Кіев. Ст. 1906 р. бік 75. Пісні хотинс. повіта бесараб г. П. Нестеровського).

ними буквами, та за род. пад. йменнів предметних на *ь*; як от: весілля, убрання, провалля, прислів'я, ймення, скатерть, обротъ. відомость, подать, печать, ніч і т. д. За цей падіж згаданих мною йменнів в мене часто питають, бо ці слова і в розмові, і в книжках трапляються дуже рідко, та й таких слів в мові загалом небагацько. Слова на *я* в поодиночому числі серед. р. с попередніми двома однаковими буквами, по народні мові, кінчаються в родіт. пад. многого (або помногого) число так: весіллів, проваллів, убраннів, прислів'їв, йменнів. В Галичині цей падіж в народні мові вживається вкороченим, сукупно с польським: весіль (Зап. Н. Т. 1906 р. кн. I) убрань, змагань і т. д. На Україні якби хтось спитав в селян: чи в вас в селі багато весіль? то вони й не розібрали б, про що йдеться мова, і подумали б, що питають про те, чи в їх в селі багато весел, або таки й зовсім не втямили б, за що їх питають. І я таксамо не зрозумів, як вперше почув галицьке слово—піль, та черніобильське (радомисл. пов.)—пуль (полів). Селяни кажуть так: ходив коло проваллів, було багацько весіллів, в нас багато полів. Я ходив коло людських житів, пшениців, вівсів, просів, ячмінів; накупив багато ситів; в нас повна жертка убраннів; є багацько усякових (разлічних) йменнів. Слово—сімів—записане мною ще й од прочан ольгопольського й липовецького повіта. С таким закінченням в род. падіжі многого числа треба писати і решту книжних слів такого порядку, як от—виданнів, оповіданнів, сподіваннів, як в наш час пише вийнятково тільки д. Грінченко та д. Кримський. А в «Рідному Краї» вже підвели під такий род. пад. і слово—зlidні: «намагаються позбутись *зlidень*» (число 36) замість українського — *зlidнів*; *зlidень* — це ж имен. пад. поодиночого числа. В йменнях предметних женс. рода, що скінчуються на *ь*, або колись скінчувались на *ь*, а теперь втратили його, род. пад. помногого числа в сьогочасні народні мові кінчається на *ів*, рідко на *ей*: скатерть—скатертів, печать—печатів, обротъ — обротів (канів. пов.), обротей і обротів (васильк. пов.), обротей (остерс. пов.), вісь—вісів, ніч—ночів і ночей (це—ночей—я чув на віку тільки раз), піч — печів; (муляр казав міні

так: цього року я в хатах поставив багацько печів), пядь — пядів, тинь—тінів, подать—податів. Такі слова на ь, як міль, сить, (жирь), сіль, дерть, брость, забрость (почки на дерев'ї), по́терть (потеру́ха), шерсть і всі слова, назначуючі абстрактні тямки (понятія): печаль, ненавісність, завісність (зздрість, зависть), ці всі не мають мног. числа. Ще в дитячих літах я чув од старих людей слово — скатертей. Теперички міні такий кінець став чудний, як чудним здається слово — відомостей, що часом трапляється в наших часописях. Треба писать відомостів (знаній): це буде по—народньому.

Слова: ймення, сім'я, тімя, вімя, поле, весілля, провалля, прислів'я, подвір'я, вір'я і т. д. в народні українські мові в род. п. мног. числа вживаються ось як: йменнів, сім'їв, тім'їв, вім'їв, полів, весіллів, проваллів, прислів'їв, подвір'їв, вір'їв і т. д. По часописні мові та по граматиці галицької говірки д. Залозного род. п. мн. числа цих слів буде инче: ймень, сімей, тімен, вімен, поль, (піль), весіль, проваль, прислів, подвір'ь, вір'ь і т. д.

На українському часописному «новоязиччі» та по псевдо-українські граматиці д. Залозного виїде, приміром, така конструкція при вживанні цих слів в фразях, само по собі часописних: зустрічаючися та зупиняючися с своєю милою аж за селом, біля останніх подвір'ь, біля самих вір'ь, пад окопом, він відходив від неї аж світом. Якось раз, розпрощавшись, він зупинився далеченько за селом аж біля останніх вір'ь на окопах, та біля поль (або піля, підля піль). Саме тоді на селі справляли багато весіль. В перекладі з цього часописного жаргона по псевдо-українські, це б то по галицькі граматиці, написані в Полтаві д. Залозним, на українську народню мову це все виїде так: стрічаючись та спиняючись с своєю милою аж за селом, коло останніх подвір'їв, коло вір'їв на окопах, він одходив од неї аж сьвітом. Якось раз, роспрощавшись, він спинився далеченько за селом, аж коло останніх вір'їв на окопах та коло полів. Саме тоді на селі справляли багато весіллів.

Само по собі виїде, що ні широка публіка на Україні, ні наші селяни не втямлять такого новоязиччя, що то за «біля; поль, подвір, весіль» і т. д. Коли небіжчик Пипін в свої статті про мову галицьких москвофілів: «Особий рускій язык» назвав те москвофільське *язычіе*, якимсь опрічним, «четвертим» русским языком», то ми маємо право так назвать й оттаке українське новоязиччя.

Це вже не кульокиди на широку публіку, а щось багато більше й дужче. В Берліні в час революції 1848 року після того, як король звелів стрелять з гармат на стовпище людей на майдані, одна куля загрузла в сьтіні на самому вуглі одного дома. Якийсь штукарь вночі прилінив на ті кулі листок паперу з написом: «моему коханому народові». Такий достоту напис можна б при-тулить і до нашого українського новоязиччя: «нашому коханому українському народові», а я ще додав би:—і нашим коханим українським школярам. Бо цю ж мову й галицький дивовижний правопис вже заводять в школьні книжки для народа. Недурно ж широка публіка схарапудилась і стала гонки од таких гостинців—«нашому коханому народові».

І чудне діло скоїлося в нас. Усі письменики ніби закохались в деякі галицькі слова «Вільна Україна» закохалась в «роспуку» та в польський «розпач», д. Чернявський закохався в польські «кроки», в «оповідань» та в якусь—«вільну лаву». Інчий закохавсь у якісь «ступні» (ступіні). А всі часописи загалом закохані в «біля» та в «від—а», та ще так, що його вставляють «заднім числом» і небіжчикові Старіцькому (Зоря) і Кропивницькому і т. д.

Ми й справді народ якийсь опрічний од инчих народів, з особовими потягами та симпатіями до якихсь одних слів, з неприхильністю до инчих, та ще й своїх рідних. Ми трохи скинулись вдачею на талмудського бога, про котрого пишеться в Талмуді, що він зранку до обіднього часу оглядає сьвіти, а в пообідній час одпочиває—й бавиться буквами єврейської азбуки. Але йому найсподобніші дві букви: велике *мем* та мале *нун*. І він садовить їх собі на коліна, а вони сьпівають йому дивні

піснї. Щось і в нас є схоже... Чи це не якесь декаденство нової моди? Чи це не манерничання?

В псевдо-українські граматичі П. Залозного (це вкорочена граматика галицької підмови, або говірки) поставляно, як зразець, для склоніння йменнів предметних з наростками, на *мя*—слово ім'я (имя) с творительним падіжем—ім'ям, іменем, предл. (в ім'ю) (имью), з іменіт. і родит. мног. числа—ім'я, імен, ще й приписана примітка: «по цьому взірцеві відмінюються (змінюються) іменники середнього роду (рода): тім'я, вим'я (вімя), плем'я і т. д. Це виходе, що такі й схожі на їх українські слова повинні склоняться оттак: предлож. пад.—на тімью. на вимью, в племью і в племені, а за ними й такі слова: на вірью, на подвірью, в коноплянім сімью; імен. надіж. мног. числа, буде так: тімя і тімена, вімя і вімена, племя і племена, а родит. пад. мн. числа—буде—вімен, тімен. племен і т. д.

Д. Залозному зовсім нетреба було ставити самого слова—*мя*, як зразець для склоніння слів з наростками. На Україні старе це слово вимовляють: ймя, а не ім'я, воно певно вже й вивелось з народньої мови. В колядках воно ще трапляється. В колядці: «На Сіянській горі церковця стоїть» сьвівають: «Дали йому ймя сьвятого Петра». Але про народні піснї треба загалом сказати, що в їх держиться багацько стародавніх слів. В народні живі мові замість його вживається в наші часи слово—ймення. Ще в сорокових роках, як я був хлопцем, міні доводилось чути од старих бабів питання: «як тебе на ймя»? а теперички я вже цього слова не чую на селах, хоч воно може ще й животіє десь в Галичині. Через це то по цьому зразцеві, поставляному д. Залозним для склоніння слів з наростком і вийдуть такі чудні надіжі, як от: на вимью, на тімью, в полумью, вімен, тімен й инча нісенітниця. Предлож. пад. поодиночого числа він поставив навіть щось не український, а галицько-польський. По-український цей надіж буде так: в имі (в йменні), на тімі, на вімі, в конопляному сімі (не має множ. числа) і т. д., а в мног. числі такі й инчі підхожі слова склонятимуться так: тімя, вімя, ймення, племя, тімів. вімів; йменнів, племів, а слова—сімя матиме так

ці паджів мног. числі: сімьі, сімьів, як і такі от слова: подвірья—подвірїв, весілля — весіллів, провалля—проваллів, прислівья—прислівїв, а не—подвірь, прислівь, проваль, весіль і т. д. Слово—сімьів в родіт. пад. мног. ч. записане мною в канівс. повіті і од прочан. липовецького повіта київ г. та ольгопольського повіта камянецької губерні.

Такі склоніння в падіжах, як от: піль, пітання, в ім'ю (в имьі), на тілью (на тільмі), дрючча (дрюччя), дрюччу, річчу (дрюччу, річчу), на обличчу (на обличчі), закінчень (закінченнів,) ніччу (ніччу) і т. д. (дивись боки 25, 27). Такі слова і, загалом, скрізь с приставками замість—од галицького від: відділ, відміна і т. д. чудна галицька мова, котрою написана для українців грамматика д. Залозного—це ж і справді круповська рушниця, або й гармата на українську публіку й школу, що налякає й розпудить українську публіку і, загалом, багато пошкодить українські письменські справи. Од такого лиха нам теж треба б напитувати вивольників (освободителів), та розпочинати своє письменське вивольницьке рüşення.

Цей провінціяльний прирменник від, та ще біля, котрі чомусь претендують в наших часописях стать всеукраїнськими і зовсім знищити наші—од, коло, займають невеличкий район. Часом питаю в якого-небудь письменника, на що він пише оте—від та біля? Він одказує міні, само по собі «знезнавки та з не-тямучести», що так кажуть скрізь на Україні.

А тимчасом слово—від ще животіє в Галичині та переходє в сумежні з нею повіти подольської губерні і в староконстантинівський п. волинської. В Київській губ. його зовсім нема. Я распитував в прочан з Шабастівки, Иллінець, Манастирища (липовец. пов.) й з инчих, що знаходяться на самісінькі грянці Подолі; вони казали, що в їх нема в мові ні-від, ні біля, та вони не чули ціх слів і в подольських селах, близьких од їх. Слово—від я чув од прочан ольгопольського повіта подольськ. г. за 60 верстов за Балтою. На Правобережні Україні додержалось воно ще на далекому Поліссі в гродн. губ. в північні частці кобринського повіта, як подає міні Алек. Амвр. Левіцький.

В Карпатах я теж щось не чув його. Слів—біля, підля, піля—нема в Галичині, а вони є в чималі частці подольської губернії та на сумежні Волині в староконстант. а трохи далі трапляються спорадично; район їх дуже малий, як бачить читалник. В дубенському повіті Вяч. Камінський записує в піснях (Кіев. Стар. 1906 р. март) «Ми хвартушка одберемо: хвартушок од слизок мокренький... Оддала мене матуся заміж (ст. 315); одвідати сядеш коля (коло) мене. В Кременці й під Острогом (с. Гульча), кажуть так само—од.

За Дніпром ще животіють від і біля коло Харкова, бо Квітка Основьяненко вживає ці слова, та й за ним ще харківці — д. Грінченко і д. Загірня. Зостались ці слова в полтав. губ. коло Кобеляк (Орес. И. Левіцьк.) Там вживають ці слова давні переселенці с подольської губернії. Бувши в Полтаві на службі, проїхавши полтав. губернію с півночі де Кременчуга, я нігде ні разу не чув цих слів в Полтавщині, не чув їх і од прочан харківців... В київські губернії міні трапилось чути слово — *підля* од селян с сіл коло самого Василькова: Гатне та Вільшанка. Там кажуть так: «наша хата підля (подлі) церкви, підля ставка». З цього стародавнього слова мабуть і вийшли вже попсовані слова: біля й піля. В Галичині ні підля, ні біля та піля нема в народній мові, як казав міні галицький письменник Ів. Джиджора (с. Підгаєцьке, Галичина); замість цих слів скрізь вживається українське слово—коло.

Як казав міні д. Джиджора, слово—біля галицькі письменники переймають з нових українських часописів, с тією гадкою, що це слово вживається скрізь по всі Україні, а воно в наших часописах чомусь стало моднім. В цім разі вже наші українці пошкодили галицькому письменству. Та й я нігде не стрічав в галицьких письменників¹⁾ цього слова. Це просто таки пішла якась пове-

¹⁾ Галичани пишуть не-письменник, письменство, а письменник, писменство. Тим часом на Україні кажуть:—письменний, а не—письменний (канів. васильк. повіти, сквирськ. п. записано мною од Спиридона Жили, село Осокирки, остерс. пов. черн. г. село Пізняки, од

денція на ці слова в українських письменників. Тим часом народ зовсім не розуміє слів—біля, піля, ні дієслівів с приставкою—від: відкрив, відсік, відвертатъ, відхилився і т. д. А закидає народні книжки оттакими незрозумілими й чудними для народа словами, як вже й роблять декотрі наші письменики, це ж зовсім не педагогічно, та ще й тоді, коли в українського народа є свої відповідні слова й свої приставки до таких слів. Звідкільсь несподівано виникла в нас піби письменська «династія ціх Від—ів! Мене бере острах (опа-сеніе), щоб часом ця династія не занапастила українського письменства. Я широ жадаю, щоб ця династія мерці перетялась, як бувало с багатьома некористними династіями. Як настане перетяток (прес'ченіе) цієї династії, тоді може знов запанує в нашому письменстві народня, истино українська мова.

Чудні для нас і декотрі дієслови с таким написанням, як от, прикладом: б'є, в'є і т. д. Академик Шахматов в свої рецензії на український академічний словарь д. Грінченка радить по-викидати оті непотрібні апострофи перед буквою я і т. д. і це він дає добру пораду. Видавцям україн. словаря dokonешне треба по-викидати оті, совсім зайві апострофи та дві точки над ї, що тільки ганжують книжки. Але кн. Шахматов радить писати дієслови оттак: бе, ве. Але—бе, ве це ж будуть дитячі викрики (междо-метія), а не дієслови. Дітям кажуть на селі: бе! кака! ве! не бе-ри в рот! Згадані дієслови й инчі підхожі слова найкраще писать з м'яким знаком: бье, вье, бью, вью і т. д. як і в инчих словах, бо в таких випадках в словах і справді в нас в вимові не бу-ває зовсім тверда півзгучна буква, а середня, як от в словах: білше, менче, мелник, і т. д. (окрім Полісся та Галичини).

Федора Назарчука). Од слова—письменний і виводяться слова—пись-меник, письменство, а не од слова—писать. В галичан, а ще більше в буковинців примітна велика нахильність до—ы та ще й широкого, сливе великоруського: Петровы Ивановы, ны хочу і т. д. Усі такі сло-ва, як—Петрови, Иванови, письменик—будуть чудні для українців.

Ще мушу додати, що в Галичині в народні мові зовсім нема слів: зустрічатися, зупинятися, супокій, як теперички пишуть всі українські часописі без винятку. Д. Джиджора і проф. Пачовський казали міні, що в Галичині кажуть: стрічатися, спинятися, спокій, як і в нас на Україні народ каже: стрічаться, спиняться, спокій, або часом кажуть: зострівся з чоловіком. На цей раз міні доведеться знов кинуть докір нашим часописям, що й вони шкодять галицькому письменству. Мабуть наші часописі вхопили ці слова: зустрівся, зупинився, супокій з буковинських часописів та книжок, бо там певно такі форми слів животіють в народні мові, коли я натикався на їх в буковинських книжках та в хотинських народніх піснях, бо хотинський повіт межується з Буковиною. При цьому треба додати, що деякі галицькі слова, спеціально місцеві, для нашої публіки здаватимуться ніби чужомовні і, само по собі, незрозумілі, як от приміром: позаяк, майже, небавом, вказівка, пересічно і т. д., та й подольське—біля або піля, та ще й тоді, як вони патякані суспіль в рядках, як от в одного перекладчика стоїть: «усі вони були майже біля нас... Це все так ясно, якби хтось написав ці дві слові чонімецький: усі вони були *небен бей* нас. Чи може ж читалик догадатися, або витовмачить собі, що то за штука написана? А такі галицькі слівця часом трапляються таки густенько. І на що вони здались? Хіба в наші народні мові нема слів с таким достоту значінням?

Недоладу скрізь вживається в наших часописах і слово: надавать, надає в таких місцях: «це надає слову зовсім инче значіння». На селах кажуть: надало міні, або—чорт міні надав потьопаться на ярмарок в таку негідь та сльоту; або в пісні: «усім хлопцям по дівчині, — міні бабу чорт надав». Ще кажуть і так: була я в гостях в сусіда, та в його садку надавали міні й груш, і яблук, і слів повну пазуху: дали й надали! це б то дали падо багато, аж над міру, через міру щедро. Через те то в показаних мною місцях треба б писать так: в цім разі такому слову надають ще инче значіння, це б то: окрім простого звичайного значіння, цьому слову дають ще значіння білше його міри,

над його міру, як от, прикладом, пишуть; звичайний випадок, надзвичайний випадок, наднатуральне з'явище. Хоч, само по собі, добре писать і так: цьому слову дають ще багато й інших значіннів, окрім звичайного.

Слова: розуміється, зрозуміло—замість російського «понятно» зовсім зайві в українській мові. Та через його вживання часом баламутиться й сама тьма фраз, як от, наприклад: «це зрозуміло, що в дальші часи так не може бути». Тут замість російського «понятно» поставляно—прикметник (нар'в'іе) зрозуміло, непаче минувший час дієслова—розуміть, і через це несамохить виходе оттака пісенітниця: «это поняло, что на будущее время так не может быть»... В нас в часописях часом бувають такі писання, піби це просто таки зробляний переклад з російського—до словечка, як стоять слова по-російський. От і треба було навіщось замістити слово—понятно, котре великоросси звичайно люблять вживать дуже часто, навіть замість: еге! да! Тим часом в инчих мовах цього слова не вживають. Німці в цім разі кажуть: *gewiss, es ist gewiss*, це б то: вірно, правдиво, в'рно. До нашої мови це слово—понятно не підхоже й навіть чуднє в уживанні. По-український треба сказать; само-по-собі, що в даліші часи так не може быть.

Декотрі галичани ще ремствують на те, що в нас винують галицьких пісьмеників, буцім то через їх пішов в наші часописі та в популярні книжки польський род. падіж, муж. род. поодинчого числа, як от: до обіду, до народу, до Риму і т. д. Ці добродії казали міні, що в їх в Галичині в народні мові може тільки трохи білше таких род. падіжів, ніж на Україні. В Галичині, прикладом, не кажуть: до городу Львову, пішов до містечку, до баркану, поїхав до Парижу, а кажуть; поїхав до Парижа, до города Львова і т. д. і тільки дехто вживає в пісьменстві через помилку та звичку білше таких польських падіжів. І сиравді, галицькі пісьменики таки мають право обвинувачувать вже наших пісьмеників на цей раз.

Я міг би поцітувать кілька статтів в «Рідному Краї», та в «Громадські Думці», де сливе суспіль усі такі родит. падіжі по-

ставляні з буквою *y* на кінці замість букви *a*; до городу Одесу; з маніфесту, до обіду, с классу, 17 подолисту, до вигоңу, з базару і т. д. Ці письменники і справді стали—*plus roi que roi*, перейшли через своє переймання та підроблювання усяку міру і по механічні звичці підводять під одну форму сливе усі надїжі в цьому рядку слів. Д. Грінченко казав міні, що на східні межі харківщини та катеринославщини трапляються ці надїжі таки густенько. Але з цього не виходе, що такі надїжі треба пускати в письменство. На ті східні окраїни, як видно по мові, багацько перейшло людей с подольської губерні ще в XVII віку. В їх мова зосталась стародавня, задубла й закоціліла на далекі од центра країні і не порушилась вперед в своєму розвиткові. Пишуть же, що на острові Джерсеї в французів зосталась і досі мова XVI віку вкупі с тодішніми громадянськими звичаями й громадянським укладом в Франції, а в Канаді в французьких переселенців XVIII віку ще й досі навіть будують доми на зразець стародавніх, з високими здоровецькими камінами аж під стелю, з стародавньою обставою XVIII віку, з нутрішнім убранням в горничнях, з добряцою, але завальною старосьвіцькою мебілью з віковичнього закатного дерева. Така там і тепер велика різниця у всьому цих країв од сьогочасної Франції! Усяка народня мова розвивається й росте органічно по біологічних законах в самому осередку нації й росповсюджується потроху до окраїн, де ще довго животіють і зостаються цілі віки старі форми мови. А в колонистів, одірваних од центрів нації, цей розвиток мови ніби спивається, й мова атрофірується. Це треба сказати й про наші окраїнні слободи в Слобожанщині.

Там на окраїнах і в черниговщині ще й досі трапляються такі 3 лица дієсловів 2 спряжіння: ходють, роблять, мочуть, курють, жалють і т. д. Я стрів чернигівського чоловіка, котрий навіть казав: терплять, сплять, і т. д. Усі ці форми, і показані передніше надїжі—все це схоже на допотопні животины й рослині в Австралії та на острові св. Єлени. Оці всі—сплять, жалють, до городу Одесу і т. д. це просто таки щось схоже на допотопні напоротники, на утконосів та кенгуру з ногами довгелецькими, як

коцюба, і через те то ці форми сьмішні, і неможна ж таки й справді засьмічувать ними пісьменську мову.

Ще треба додати, що в наших передніших пісьмеників, в Котляревського, Куліша, Глібова скрізь стоїть слово *филя* (волна), а молоді пісьменики сливе усі вже пишуть *хвиля*. Буковинці теж пишуть—*филя*, На Волині на селах вже кажуть *фалья*, по-польський. Треба писать *филя*, а не хвиля, бо українська філя мабуť сестра—впервих польські *фали*, і обидві виникли з одного давнього коріння. Подаючи свої писання в Галичину, я вживав слово *тямок* (понятіє). О. Огоновський змінив це слово на тямок, тямки (понятія) в свої «Історії рус. літератури» В. Марка Вовчка (в оповіданнях, виданих київським «Обществом грамотности») трапляється слово—стота (существо), а в Дмитренковому «Кумі мірошникові» є слово—стодній. Це безсуперечно—стотній (существенный). Обидва авторі десь то чули в народні мові ці слова—стота, стотній, хоч міні й досі не доводилось його чуť. На мій погляд, ці слова треба б зоставить в книжні мови, так як вони писали, а не по галицько-польському — істота, істотній. Позичені галицькі слова — істнувати, естнувати, істнування доконче треба змінити на українське народне слово животіть, животіння. Слова—добробит (польське), добробут краце б змінити на серед. рід: добробуття, схоже на слово — життя, хоч і неологізм — доброжиття був би яснійший і зрозумілійший для народа. Замість слова — *суття* діла — краце було б вживать — *сутніота* діла (сущность діла, существо). В часописах пишуть: міні належить, це залежить не од мене, а на селах кажуть так: огород належить до мене; це од мене не залежить. В часописах пишуть: *володів* полем, а народ каже: ми *облідуємо* батькове поле (владіємъ); дитина вже володає ручками, стара баба не володає вже ногами.

Ще додам кілька слів про значковий чи стенографічний правопис в наших нових часописах, бо фонетичного правописа щось невидко... хоч кожний пісьменик на щось уявляє собі, що він пише чистою фонетикою. В наш час на Україні що не часопись, то й инчий правопис. Навіть в одні ті самі часописи в кожного

письменика знайдеться щось своє, особове, свій опрічній правопис в значках с причини його особового погляду на ті значки. Усе це схоже трохи на середньовікову схоластику, котра в ті давні часи морочила голови вчених, коли ніби то вчені й тямучі в науках мужі поважно обмірковували таке питання: скільки може зміститися янголів на лезі піжа? Желехівський в Галичині завів того «св'ятого макотруса» (так звать на сѣдах св'ято Маккавеїв), взявши його з «ветхого завіта», з церковно-славянських книг! Де ж шукать того поїднання книжньої мови й правописа в наших часописях! Теперички в нас хоч пиши дисертацію, скільки треба ставити точок над займенником її, чи дві, чи три, чи чотири. Хіба ж це не тхне схоластикою? Де ж те їднання, через котре теперички збили бучу? Не дурно ж один письменик, збитий с пуття отіми морочливими точками та ериками, казав міні, що вже наважився видати в недалекому часі книжку біз піяких точок... Так вони йому осточортіли! Само по собі, що це була б опозиція проти правописного безглуздя, що в наш час ошанувало усі сливе часописі... Що стосується до мене, то я бачу одні ліки проти цієї значкової хвороби: вернуться до давньої кулішівки, як вернулись до неї д. Шемет, Міхновський, білше самостійні люде, в «Хліборобі» та в «Слобожанщині», та д. Немоловський в свої «Хаті», занехаявши оту значкову нісенітницю. Треба б нам бути білше самостійними, не вмикуватись в галицькі правописні справи і запедбать механичне переймання. За таких переймачів в нас в канівщині на селах кажуть так: «якби будлі хто одрізав собі пальця, то й ти б одрізав».

Якби в нас довелось завести докладну й чисту фонетику, як от в німецькому або сербському письменстві, то нам треба б писати так, як писав Драгоманів: ја прийшов, моја рада, з мојеју радоју... (як в сербів), або так: с твійейі причини, с твійейі хати, він читає, йійі, н'їс, постав стыл, мойі, рудьї та більї. Ця фонетика в деяких видааннях траплялась. Але це все буде для громадянства дивовижне і, загалом сказавши,—буде зайве. Це були б такі круцовські гармати, котрі прогналі б і одхилили б навіки

од нас усяку публіку, не тільки широку. Та й навіщо роспліжувать таку силу букв і збавлять надаремно папір?

До якого періода розвитку російської книжної мови можна прирівнять книжню галицьку і нащадок її—сьогочасну часописну мову на Україні? (Літературна книжня українська мова не могла до цього часу об'явитись в Росії—через цензуру).

За дні цікавості я зроблю деякі виписи з зробляного Ніколаем Осиповим переклада німецької книжки: «Алкивіадъ, твореніе Мейснера, изданное в чотирѣх томахъ»). «Во градъ святого Петра 1798—і 1802 года. Це було в той час, коли 1798 року вже з'явилась на світ перша частка «Перелицьованої Енеїди» Ів. Котляревського. Книжню мову Фон-Візіна, Новікова, Богдановича, та й загалом мову того періода ще неможна назвать вченою, вищою мовою. В Фон-Візіна й Новікова в другі половині XVIII в. була гарна розмовна, міська мова, але ще не наукова, не вища. Осипову довелось зробити на тогочасну, перейнату с Київа, ще Ломоносівську, білш риторичну, ніж наукову мову переклад з німецької, вже дійшлої, навіть трохи наукової мови, до котрої тоді ще не доросла книжня російська мова. Окрім того в той час ще не було російської чи «русскої» граматики, а була тільки церковно-славянська грамика Ломоносова, перероблена с квіської граматики Мелетія Смотрицького, та дві коротенькі російські граматики, видані в Харкові українцями для українців, для полегкости вивчення російської мови. Через це то Осипов в звичайну тодішню, не дуже то розвитку російську мову понатикав доволі густо дивовижвих в наш час заплішок з чудних слів та й фраз. Ми виписуємо деякі чудасії: «Когда человекъ бываетъ обладаемъ безпредѣльнымъ любочестіемъ»... Сидѣнія въ сосѣдственныхъ земляхъ... Сей богатый и плодоносной островъ (Сицилія)... тогда были знатные флоты (значительные, большеіе)... Островъ утопалъ въ роскошахъ... Посольство рѣдко возвращалось изъ Афинъ безъ удовольствія (безъ удовлетворенія)... Они приуготовляли для себя щиты,... чтобы простерть свои по-

бѣды до геркулесовыхъ столбовъ... Когда спрашивали Алкивіада тому о причинѣ (це щось схоже з галицьким)... до сего времени... сіи времена... сѣмяна, найменованні, завтра, посылаемыя войски, сумнѣнія, щитать, изъ коликаго числа... еще жесточае... Онъ отказался отъ препоручаемаго ему званія (назначенія), упователь-но... Онъ произвелъ в дѣйствіе (привелъ въ дѣйствіе). Вся площадь раздавалася произрѣкаемыми ему похвалами. Предприемлется на-ружная война неизбѣжна (щось схоже на галицьке переймлене). Въ надѣянніи получить... Были особливые знаки означенія (в во-рождбі)... Тогда были явленія предвозвѣщающія... письма *разпе-чатавъ*. *изтребивъ* (це зевсім так як в наших часописах: *розтав сніг*—*ростав*, *розкіш*—*роскіш*, *розкрьешся*—*роскрьешся* (Вільн. Ук. бік 98)... Едва вѣрили всему пространству своего щастія. (Книга 4. бік I. кн. 5 боки 85—91. Не уловить [меня въ Лакедемоніи никакая прелестъ кромѣ только любленія слави]. В цих книжках Осипова скрізь вживаються чудні форми прикметників (нарѣчій) та злучників (союзів), приименники стоять окроми, нарівно од при-кметників: по томъ (потомъ), не ужели, изъ давна, съ лишкомъ (слишкомъ), не лзя (нелзя), при томъ (притомъ), въ прочемъ (впрочемъ), естли (если), по тому что (потому что). Це вже до-стоту так, як і досі пишуть прикметники в галицьких книжках, а в нас на Україні такі форми поставили усім письменикам і на-віть міні видавці альманаха «Зъ потоку життя» в Херсоні. І га-личани, і видавці того альманаха так пишуть прикметники: в гору (вгору), до гори ногами (догори ногами), в день, в ночі, на ніч (вдень, вночі наніч) опів ночі (опівночі), в низ, на низу (вниз, панизу) і т. д. Издавці альманаха в моему оповіданні «Гастролі» навіть роздерли слово: влітку (лѣтомъ) і поставили дві половині слова нарівно: в літку, і вийшло таке ймення предметне—літок, літку, якого нігде й на сьвіті не животіе. Але... так пишуть в Галичині, то так і вони понаставляли усім письменикам таких форм без усякого самостійного міркування, само по собі не спи-тавшись в авторів, чи згодяться вони на таке псування їх ут-ворів. Издавці «Зъ потоку життя» подрізували собі пальці... на галицький зразець.

Як бачать читальники, галицька книжня мова, та й наша часописна в наш час вже багато краща і вдатніша за російську письменську вищу мову кінця XVIII в. і початку XIX в. Вона навіть краща й білше виробляна, ніж мова в „Вѣстникѣ Европы“ Каченовського в двадцятих роках XIX віку. Але і в галицькі і в українські часописні мові ще й досі часом трапляються форми слів і навіть фрази, котрі скинулись на показану нами вище російську мову Осипова. Є чимало слів в наших часописах, що скинулись на Осипові „времена, бѣлае, тяжчае, бываеъ обладаемъ любочестіемъ“, як, приміром, старі провінціальні форми слів: отсе, осе, осей, від, біля та мова в „Шерні“, як от: „зелених поль і степів, чекати на весну, (чекать, ждать весни), осе погано... осей слободський оселедець захтів, між диварів... не ширила казна—яких видань, надзвичайну охорону (захисть), охороняти (захищать), чи приступна ж ося хоруа для бурування?“ (для излеченія, для ліків—польське слово. Шершень 1906 р. № 22—23). Як бачимо, в нас з часописів тільки мову одного „Шершня“ можна поставити нарівні з мовою Осипового переклада „Алківіада“. Але „Шершень“ заповзався систематично й назря проводить на Україні ультра-галицьку книжню мову. Мова в инчих наших часописах багато краща од препоганої, якоїсь виїняткової мови в „Шершні“. Хіба ж такі слова, як: біля, від сього, осе, осей, (отсей, оцей) чекати на весну (польська синтактика—ждать весни), видань (виданнів), трое день, не ті ж Осипові—войски, времена, жєстокае, бѣлае і. т. д.? Це так пише в „Шершні“ Чміль (Джміль). Певно він родом з якогось закутка, де говорять якоюсь стародавньою мовою, як от говорять на півночі черниговської губерні в новозибковщині та в стародубщині, або в чорнобильщині. Але ж д. Чміль повинен мать на увазі, що „Шершень“ видається для усїєї України. Для читальників усї ці стародавні закуткові говірки здаються чудні й сьмішні. Сподіваємось, що „Шершень“ змінить свою стародавню провінціальну (а може й тенденційно-галицьку) мову на щиро українську.

За те ж в декотрих галицьких письменників, котрі вже давно зробили силкування (усилія) писати чистою українською мовою, та в статтях Конисського, Грінченка, Лотоцького та Єфремова, колись передніше надрукованих в Галичині, письменську українську мову вже можна поставити врівні з російською книжною мовою 50-х, навіть 60-х років XIX в. Пишкін в свої „Історії рус. літератури“ згадує, що ще в тридцятих роках в російських письменників були деякі змагання, хоч і незначні, як писати деякі форми слів і самі слова. А як Гоголь почав друкувати свої твори, то його мова с простими й простацькими словами так не припала до вподоби старим критикам карамзинівцям, що вони ославили його мову „лакейською“, „мовою лакейської кімнати“, й негоденною й не вартою салонів порядних панів. В самого Гоголя (в сорокових роках) ще трапляється подекуди мова, не гаразд вироблена, трапляються трохи чудні слова. А сам Гоголь в 40-вих роках писав в Петербург до своїх знайомих, що вони не так пишуть деякі слова, як пише він.

В наш час українська письменська й наукова мова і в Галичині, і на Україні в декотрих письменників, як от проф. Пулюй, Олександр Барвінський, проф. Студінський, д. Грінченко, Конисський, Маковей, профес. Кримський дійшла вже до такої міри розвитку, до якої дійшла російська мова в 60-х роках. Через це то ми думаємо, що вона варта університетських кафедр, варта й кафедр церковних, і то не тільки сільських церков. Наукова стаття проф. Кримського: „Деякі непевні критерії для діалект. старо-руських рукописів“, видана в Галичині 1906 р. написана вищою, академічною українською мовою, вартою університетської кафедри. В ці статті проф. Кримський пише по український: це, цей, од, одступити, і т. д. а не по-галицький. Такою ж вже виробленою вищою літературною мовою написана й його повість „Андрій Лаговський“, видана в Галичині позаторік. Письменська українська мова згаданих авторів вже вироблена зовсім добре, та ще й на ґрунті чисто народньої української живої мови, переважно в проф.

Кримського, д. Грінченка і проф. Студінського. Їх книжна наукова мова сливе завершена, і нею можна орудувати для вищої науки, навіть можна вже обійтись нею при перекладах наукових європейських утворів. Форми мови в їх вже встоялись і вставились міцно й правдиво. В неї згодом потім доведеться тільки вставляти вищу термінологію деяких наук, вибіраючи вдатніші терміни, вироблені галичанами. Вже маємо зраці вищої мови, котрі встоять непорушно на довгі часи, і котрих не доведеться змінювати на інші.

До такої ж міри розвитку мова дійшла в згаданих мною передніше п'яти-шести молодих сьогочасних наших часописних письменників, але в їх мова поплямована польськими словами. Само-по-собі, їм доконешне треба обчистити свою мову од польських, перейнятих од галичан слів та од невдатних галицьких, котрі так лякають українців й одхиляють в нас од українського письменства широке громадянство. За правопис я вже й не згадую: цей значковий, просто таки сьмішний правопис треба знищити і змінити його на простішу фонетично давнішу Булінівку, не попсовану примішкою желехівки. Ті польські слова та желехівські правописні значки тільки ганжують (безобразять) в письменників в часописах чудову їх письменську мову.

Вже на прикінці писання цієї розвідки, міні с Полтави прислали, як додаток до 13 номера „Рідного Краю“, оповістку „Від (од) полтавської громади української радикально-демократичної партії“. В ці оповістці вживаються такі польсько-галицькі слова і с польським значінням, котрі перевертають догори ногами тям оповістки, бо виходе зовсім не те, чого домагаються спілники тієї партії, а щось зовсім противне тим вимаганням. В оповістці при кожному пункті вимагання поставлені галицько-польські слова: мусить бути, мусять бути (*musi być*) замість українських—повинно бути, повинні бути. Слово *мушу* в українській мові має значіння таке: „я принуждён что ни-

будь сдѣлать, я вынужденъ сдѣлать въ крайнемъ случаѣ“. Кажуть такъ: я й не хотів би, але мушу позиваться в лихим судом; я плавати мушу (народ. пісня); я мусів спродать воли й худобу, бо не було грошей на дплать податів. Тільки в таких випадках і в такому значінні і вживається слово мушу. Але автор програмної оповістки пише слова: „мусить бути, мусять бути“ и там, де по-український треба б сказать: повинно быть, повинні быть (должно быть, должны быть). І вийшли вимагання партії ось які: „усі арештовані... мусять бути випущені на волю“. Це виходе таке вимагання, щоб арештовані були присилувані до того, щоб їм визволиться с тюрем. Далі в оповістці говорить ся: „члени Державної Думи „мусять мати“ право ршати всі діла... Мова українська мусить бути заведена в судах та урядах“. Це по-український виходе от що: спілники (або спільці) Державної Думи силуються до права (принуждені) ршати усі діла. Мова українська присилувана до того, щоб їй було заведено в судах та в урядах; це б то, мову українську треба присилувать до того, щоб вона зайняла місце в судах та урядах. Далі в оповістці виходе так, що треба силувать сільські й городянські уряди складаться з виборних, що Україну треба присилувать до автономії; неначе вона цього не хоче, а їй треба силувать до автономії. В усіх цих пунетах треба було поставити замість слів:—мусять бути, мусить бути, слова: повинні быть, повинен быть. Тільки в пунеті про поліцію слова—мусить бути—поставляно на своєму місці, як слід. Поліція и справді повинна быть присилувана, повинна быть силою передана громадянству. Потім далі знов ніяк неможна сказать по-український, що землі удільні, монастирські й дідицькі *мусять бути* передані хліборобам на силуваний викуп (принудительний *выкупъ*). Землі мертві, і нікого не можуть силувати, то й їй ніхто не може присилувать до чого-небудь. Можна тільки сказать, що дідичі та монастирі (це-б-то ченці, а не церкви) і справді *мусять* згодиться на силуваний викуп. В українській мові зовсім не вживається ота польська фраза: *мусить бути*: їй зовсім нема в наші мові. Через ці фрази полтавське опові-

щення (оголошення—по часописному й галицькому) доводиться читати і добуватися до тям в йому тільки по́лапки, наздогад. Я мусів прочитати цю оповістку двічі, доки розібрав і гаразд втямив, про що там мова мовиться. Ці польсько-галицькі фрази не тільки ганжують українську мову, але й збивають с пантелику того, хто гаразд знає українську народню мову, а найбільше селян. Мова цього оповіщення через показані не українські фразки таксамо скинулася на „курьєрское стремление“ (потяг—поїзд) та на „пассажирское влечение“ в херсонському альманасі „С потопа життя“ або й на Осикові фрази 1798 року: „они едва вѣрили всему пространству своего счастья“. Але ця оповістка якась виїнятова через помилку в двох тільки словах. Цю галицько-польську фразу: „мусить бути“ доконче треба зовсім вимкнути з української мови, бо вона шкодить ясному й докладному розумінню написаного, перевертаючи тям фрази зовсім навиворіт, догори ногами.

Автор спочатку своєї оповістки скрізь вживає галицький приєменник *від*, але трохи згодом мабуть забувся і збився на український приєменник *од*. Я жадаю (по-польськ.—прагну), щоб автор все так збивався: вишло б в його чисто по-українському. Ще мушу додати, що автор добре зробив би, якби зовсім перестав вживати стародавні займенники: *сей*, *отсей*, *сі*, *сю* і т. д. бо й ця старовина заважає при читанні його оповістки.

Сказавши поправді, якби не тільки наші, але й великоруські письменники друкували в часописах усі статті такою моєю, якою пишуть усіякі дописувачі кореспонденти і не пильнувались справлянням, то і в російських часописах виїшла б мова чудернацька і зовсім таки не літературна. Само по собі, на редакторах лежить повинність виправляння (препогане слово—обовязок треба б теж викинути з мови) мови в кореспонденціях. Але як редакція буде тенденційна, що стосується до книжної мови, а за коректуру візьметься якийсь нетяма, або таксамо якийсь тенденційний оглашений чоловік, то вони, само по собі, згацжують ¹⁾ (обезобразять) і спаскудять україн-

ську книжню мову. Недурно ж в нас кажуть, що теперь на Україні заводять правопис не письменицьки, а їх видавці та корректорі. І це таки правда.

Коли наші часописні письменицьки вже промкнулись перейнятою галицькою книжньою мовою так, що вона органічно зрослась з їх психичним приряддям, коли вони вже й думають такою мовою, та ще коли в їх засіла в головах тенденція, тоді справа книжньої української мови буде на довгий час непоправна або й запагублена. В українському письменстві тягтиметься такий період книжньої мови, який був в великоруському письменстві після Тредьяковського в другі половині XVIII в. і спочатку XIX віку, коли ще писали, наприклад: „теплєе, чернае, жесточае, кой, великой дождь, войски, времяна, о причинѣ времени, за оную гордость, третіе (третье) посольство, въ надѣяніи, безпокойствіе, истребить (истребить) і. т. д. (Алєвїадъ, перев. Осипова, книга 4. 1802 г.). Хіба ж теперички в наших часописах такі слова, як з-крема, з-осібна, окремый (опрічний, окрѳмний, нарізний) розкіш, розтав (ростава) в століттю, від, відвіт, сей, (оний), о-стільки, лише, оповідань (оповіданнів), мусить бути (повинно быть), також (так-само), біля, піля (підля, подль), не те ж саме, що великоруське того часне—времяна оные, войски, въ надѣяніи, истребить і т. д. коли ще не знали гаразд, яким способом склонять деякі слова, або хапали і вносили в книжню мову усякові провінціяльні форми слів, падіжі та все инче, як і в нас не знають таких українських падіжів, як от: йменнів, сімбів, значіннів, оповіданнів, весилів, проваллів, полів, житів, пшениців, просів (посіви), ситів, салів (в здорах), в столітті, в значінні, в житті (в життю)

1) Слово ганжа—порча, ізъян, походить од слова ганить—поричать, опоганювать. На селах кажуть так: цей кінь з ганжою; кирпатий ніс ганжує й непогане лице (безобразить, портить лице). Слово поганий вийшло од дієслова—ганить; поганий значиться—обганяний, опоганяний, а не од латинського paganus—сільський, идольський, язичеський.

народа (а не народу), оркестра, до обіда, до города, а не оркестру, до обіду, до городу, і т. д. Як же це все залежить од незнання народної мови, та од нетямучести тільки в декотрих письменників, а не в усіх, тоді тамушим редакторам нетрудно буде обчистити та обшкребти цю всю луску через механічне виправлення мови.

Само по собі, що в наш час ще неможна вимагати од молодих часописних письменників, щоб вони, не пройшовши української школи й не знаючи української граматики, дозвонеш не постачали в часописах зразцеву та ще й вищу українську мову й без усяких чужомовних слів. Це була б неправдива намога, або й причепливість людей непоміркованих, нетямущих в справах вироблювання книжної мови, або не спріючих розвиткові української письменської мови. Таких причеп та ворогів, ладних чепляться до нас, ми маємо навкруги таки доволі. Але нам нетреба вважати на причепливість та лайку таких напасників. Українська мова вже дійшла до значної міри письменського розвитку: в нашому письменстві стільки значних, видатних талантів, що нам можна й нехтувати усяким ворожим гавканням та лайкою. Кожна європейська книжня, письменська мова це є мішанина з відусіль перейнятих слів, нахапаних з стародавніх мов, окрім хіба німецької мови, може найчистішої од усяких примішок. Небіжчик Пипін в свої „Історії руської літератури“ каже, що „литературный русский языкъ самый *пестрый* изъ всѣхъ европейскихъ языковъ“. І справді, до Петра Великого, це-б-то до початку XVII віку в московському царстві все писалось церковно-славянською мовою. В перші половині XVIII віку Ломоносов, добре вивчивши в Києво-Могилянській академії тодішню славянсько-українську вищу, вже виробляну наукову мову, перейняв її й приточив до великоруської мови, але не народної сільської, а міської, само по собі повикидавши українські слова і поставивши натомісць великоруські, ще й зоставив стародавню латинську синтактику. Карамзин та Пушкін виправили той дивовижний стародавній розклад слів в фразах на зразець французької мови (та й своєї), в котрі розклад слів

ближчий до російського. Згодом потім, як почалися розвиватися науки, великоруські вчені не вироблювали нових слів та наукових термінів з великоруської мови, а брали їх з європейських мов і напхали їх велику силу в книжню наукову мову. В медичинських книгах і теперички трапляються часто фрази, в котрих як раз половина слів, позичених в чужих мов. Російська книжня мова і справді така ряба, така мішана, що один англичанин довгенько поживши в Росії, ще не так давно писав в англійській часописі, що в Росії говорять водночас на двох мовах: на народній великоруській мові і на церковно-славянській. Той українець, що гаразд знає церковно-славянську мову, або той, що вчився в духовних школах, одразу заприкмітить в книжній російській мові ті дві течії, ніби білі та чорні нитки, сплетяні до купи. А до цих двох течій ще додана третя течія: кілька десятків тисяч усякових чужомовних слів, нахаланих звідусіль. Вийшла й справді таки добре ряба мішанина. Якби Ломоносов не забрав с старої ківво-могилянської книжньої української мови того шару вищої наукової мови, виробляного в церковно-славянській, то той верхній вищий шар так і зостався б в наші книжні мові й до нашого часу. Через те, само-по-собі, в наші книжні мові було б біле ціткання, і основа з чорних ниток, і наша книжня мова була б недуже приступна й зрозуміла для народа, як теперички книжня російська мова неясна й недуже зрозуміла для великоруського селянина, бо в неї натикана сила слів, викованих в Києві з церковно-славянської мови. Для нас випало може и дучче, що Ломосов позгрібав ті верхні шари з давньої ківвської мови, й загарбав для російської тогочасної книжньої мови. Усякові неологізми, чи як їх дражнять всьмішки, „ковані слова“ в сьогочасні наші мові безсуперечно будуть приступніші й зрозуміліші для українського народа, ніж слова, виковані за „царя Хмеля“ с церковно-славянської мови, бо наші неологізми виробляються с коріння народньої сьогочасної живої мови. А там на півночі ще і в наш час, наприклад, деякі „укази та маніфести“ і, можна сказати, суспіль усі архієрейські й синодальні «посланія» та оновіщення

ще й досі пишуться такою стародавньою мовою; неначе й їх ще в староття, (въ древности), ще в XVII віку писав в Києві або Феофан Прокостович, або Лазарь Баранович, тільки повикидавши такі слова, як от: альбо; поневаж, кгда, ясне в Богу освѣценому вельможному господину кир... митрополиту, і т. д. В цих офіційних російських писаннях скрізь навіть поставляні ймення прикметні позад йменнів предметних.

З цієї причини в російські книжні мові й досі вживається безліч таких стародавніх, кованих з церковно-славянської мови слів, що тільки плечима здвигнеш, коли гаразд розбереш й їх і розчовнеш; звідкіль вони повстали, хоч би, приміром, такі дивовижні слова, як: *приобрѣтати*, *приобрѣтеніе* (неначе «обрѣшеніе главы Іоанна Хрестителя»), *человѣконенавистничество*, *человѣконенавистнический*, *сверхъестественный*, *вдохновение*, *единомышленникъ*. (україн. народне—*однодум*, *односум*), *соотвѣтствие*, *соображать*, *сообразительный*, *предшественникъ* і т. д. Що то за—*шественник*, або *мышленникта*—(со) *ображать*, або (со) *образительный*? Коли вже там держаться письменники таких форм в мові, то треба писати так і інші слова, як от: *морешественникъ*, *пѣшешественникъ*. Усі такі слова нагадують ирмоси й тропарі, як от, приміром: «Яко посуху пѣшешествова Израиль по безднѣ стопами»... Окрім того в російську мову промкнулось багацько слів *умовних*, котрим тільки по звичці дають яке-небудь значіння, як от приміром: *равнодушный*, *благодушіе*, *равнодушіе*, *подчиняться*, *подчиненіе* і т. д. Що це за рівна душа? Що то за блага душа? Слово — *подчиняться* білше наведе на думку значіння — *поддѣльваться*, (одчиніті), ніж покоряться. Що за слово—*вдохновлять*, *вдохновение*, *восторгъ*, *восторгаться*, *восторганіе* (буквально буде — *вырываніе*: «ученицы восторгаху классы (колоски) и ядыху»? Якої засьпівали б нам, (як от «Кієвлянинъ») якби ми, напхали в книжню українську мову такої чудасії? Недавно в «Кієвлянині» підняли на глум галицьке нове слово — *попередники*. А хіба ж краще російські слова: *предшественники*, та й усакі там «шествія», *приемлю*, *шествуютъ* і т. д. Про сьмішки «Кієвлянина» можна сказати народньою приказкою: «насьміялась верша з болота, коли гляне!

аж і сама в болоті», та ще й у багні дуже стародавньому, котре тхне цвіллю XII та XI віків.

Опріч того в російські книжні мові ще й досі мовна творчість вироблювання нових слів йде не на ґрунті народньої, сільської великоруської мови, а, по давні звичці, на ґрунті церковно-славянської мови, як от виробляні слова: неприемлемо, неотъемлемый, підприєміє, і т. д. Ці всі слова такого порядку пригадують нам сьогочасні галицькі книжні слова, таксамо виробляні с старого джерела ківно-могилянської старої мови, як от, приміром: переймлене, подвигнене, підприємство, і т. д. Через те то ці галицькі слова для нас, українців теж неприйнятні (неприемлемы), бо таксамо одгоняють старовиною й мертвотою, як і російські... Само по собі видно, що якби в школах люде звикли ще змалку до таких слів, то вони б не здавались чудними та неприйнятними, як теперички здаються нам, звикшим до живої народньої мови. Якби колись в давню давнину, приміром, замість російських слів—сообразить, сообразительный, поучительный, мореплаватели—були зяведяні слова:—образить (од образ), образительный человекъ, учительный, морешественики і т. д. то в школі звикли б і до таких недоладніх та чудернацьких слів, і вони може здавались би навіть доладними й гарними, доки не з'явився б якийсь сьміливий реформатор, що позмінював би їх, або й повикидав з мови. Усякі такі газетчики, як от, приміром, ті, що піднімають нас на сьміх в «Кіевлянині», роблять це просто таки знезнавки та з нетямучести, окрім своєї відомої тенденції — вбити й знищить нашу мову до—останку. Невже ж можна писати нам докір за те, що ми не вироблюємо нових слів с тропарів та кондаків, а з живої народньої української мови? Що невдатно виробляно, те й само зникне с книжної нашої мови, як багацько слів вже вимкнули й викинули з російської мови, бо вони вже надто стали старі, й зникчемніли так, що стали навіть сьмішні, як от слова:—юный, сіи, сей, оный, сьмо, овамо, також, воочію і т. д.

Деякі російські пісьменики радять нам брати такі велокорускі наукові слова, котрих не достачає в народні українські

мові. Але таких слів не достачає в наші мові не дуже то багато. Народня українська мова дуже багата. В наші мові є дуже багацько слів вищого порядку, котрим відповідають в російські книжні мові слова, вироблені з церковно-славянської мови, або й просто слова роблені, вигадані. Народня українська мова і без робляних слів дуже багата на слова вищого порядку, як от, приміром: вдача—характер, врода — естество, кмітить—наблюдать, кміта — наблюдатель, одnodум, одnosум — единомышленникъ, вандрувать, мандрувать—путешествовать, странствовать, вандрівка, мандрівка, мандрівочка—странствование, путешествие, мадрівєць — путешественникъ (мандра—зайда, почти бродяга); внодоба—вкусъ, припало до внодоби—пришлось по вкусу, сподобний—любимый, уподобний—угодный, любый, любь, уподобно — угодно, митикувать, міркувать — соображать; поміркований, непоміркований, неміркований — сообразительный, несообразительный; статковитий чоловік—положительный, силкуваться—дѣлать усиліе; силувать—принуждать, силуваний—принудительный, силкування — усиліе (галицьке перероблене з російського неологізму—зусилля), присилуваний—принужденный, животити — существовать, животина — животное, рослина—растение, нехтувать—пренебрегать; глузувать, знущаться—издѣваться, присилувать — принудить, силування—принужденіе, потяг — влечение къ чему, стремленіе; направа—настроєніе, направлять инструментъ—настроить, вимкнути—исключить, вишкати—исключать, одлічка—отличіе, разлица (галиц.—ріжниця) загарбати щось, загарбання — присвоить, присвоєніе; заграбувать, заграбити—конфисковать; чеврїть — прозябть, чучверїть—прозябать; зачеврїть, зачучверїть, занидїть,—захирѣть; загоностий чоловік — увлекающийся, принадний — привлекательный, красивый; принада — привлекательность; досвѣдний чоловік — опытный, свѣдущий; вчинок — поступок, надбанья, придбанья—пріобрѣтеніе, надбать—пріобрѣтать, дбать—стараться; пиклювать—пеклюваться—пещись, заботиться; пиклювання — стараніе, забота; стараться, розстараться—раздобыть; падкувать, падкать, падкуватись—усердствовать, падковитий — ревностный, старательный, усердный; падковито—старательно, ревностно, усердно; за-

лицяться—ухаживать за кѣмъ, женихаться—волочиться, джигун—волокита, хваленик—хвалитель, облесливий—льстивый, підлесливий хитрий, рожденик, рождениця — родитель, родительница, взрушить серце — тронуть серце, взрушений — тронутый чѣмъ-нибудь, взрушующий—трогательный, байдуже—равнодушно, все-равно; ганжувать—безобразить, портить; гадать, гадка — предпологать, предположеніе, настоятель—кандидатъ, претендентъ; почувать—чувствовать, почування—чувство, чуття — слух, хапаний, спішний, торопливий—поспѣшний, неймовірний — невѣроятный, ймовірний чоловік—легкомысленный; легкодух — пустой, легкомысленный, вартий чого—стаючий, вартний чоловік—достойный, вважать на що—обращать вниманіе, ввага — вниманіе (ой мати, мати! жаль вваги не має (не знає), — кого раз полюбить, с тим і умирає), заздалегідь — заблаговременно; признака — признакъ, примѣта, міні привижується щось страшне, ввижається... прикмета—признакъ, вволють, вволють чиюсь волю—удовлетворить чье-нибудь желаніе, исполнить чье-нибудь желаніе, (треба через те писати не вдовольняний, як у нас звичайно пишуть, а вдоволяний, вдоволить кого, вдоволять; визаконить закон або звичай—отмѣнить закон, причалить бомагу до діла — приобщить къ дѣлу, йднання еднання—общеніе, йднатися — войти въ соглашеніе, имѣть общеніе; видворить — одрѣзнить сина на другий двір—поживок—нища, живитися—питаться, споживать, споживачь—потреблять, потребитель, травить—переваривать пищу, тривний поживок — питательная пища: тривно міні після доброго обѣда, потрава—блюдо, страва—варенная пища, недоладний, доладний — неизящный, изящный, напутювать, напутити кого — наставлять, руководить; напутіння—наставленіе, запонадний чоловік — предприимчивый, практичекій; здатливий — уступчивый, опришкуватий — вспылчивый, моторний чоловік — покладистый, кроткій, зневажать—презирать, не уважать кого; захочувать, поохочувать—поощрять, спріять, пріять—благопріятствовать, зникать, виникать—исчезать, возникать; погожать—способствовать, обрій—горизонтъ, вигнюювать поле, вигнойка — удобрять поле, удобреніе; засвідчення—свидѣтельство (свидоцтво—польське слово), оповіщення—

оглашеніє, оговіщати — оглашати, оговістка — обявленіє, повістка, заповіститися в кого — сказаться, отрекомендоваться; я прийшов заповіститися; захист, захищати — ограда, охрана, оградити; прихизцати, прихизцить якусь річ — припрятати, подержати на время, схованка — храненіє, привід, приводець — предводительство, предводитель; запагубити — погубити, дати до схованки — на храненіє, занастити, запропастити — погубити, утратити: здатний, здатність — способний, дотепний — умілий, хист — споровка, помірний — умірений, помірно — умірено, межуватися — граничити, наперемінку — доперемінно, нахвалятися — угрожати, штучно — искусно; нехтувати — пренебрегати, презирати, занедбати — запустити, бросити; дерзкий — стойкий; мордувати — тиранити, опит — опрос, опит на суді; мірний чоловік — умірений по способностям, не крайній по взглядам; задрівати, задрінний чоловік, — підозривати, підозрительний, чоловік, благати кого, ублажати — молити, умоляти (більше о Богі, о царі); благання — моленіє; запобігати ласки — заискивати, прислуживатися; наважитися — ризнитися: рішити жито, конопки — покінчити збори жита і т. д. обвинувачувати кого — обвиняти; провинник — виновний, виновник, преступник; винуватець — должник, позичник — одолжатель, кредитор; облічувати — свести счет, перелічка — перечисленіє, опоріка — опороченіє, дурная молва; завальний — громоздкий: винувати, виную — винити кого; кривдити, скривдити, міні буде кривдно — обижати, обидіти, обидно, убыточно; користь, користуватися — польза, пользоваться; дитина нещасна — не своєчасно родившася; упражнятися — долго й прилежно займатися роботою: «мій чоловік поїхав орати і вже упражняється там три дні» (Венгерс. Русь. Гнатюк), бажаю — желяю; жадати, жаданий — сильно желяю, желанный; наглядок мій — ненаглядный мой (канів. пов. с. Медвин), зачинальник, — (пінськ. пов.) начинатель діла, держава — владієніє, облідувати землю, — владієти землею: «після батька ми з братом облідуємо батьківське поле», облідування — владієніє; володати — владієти руками, ногами: «дитина вже володає ручками, старі не володають ногами», живіття — жизнь: жієність — жизнь, зомліти —

упасть въ обморокъ, злостувать—злоствовать, окроми—отдѣльно, на́рівно—порознь, опрі́чній—отдѣльний (опрі́чня хата в дворі, або надві́рня хата; опрі́чня упряж на великого коня), на́рівний—отдѣльний; спі́льний—общій, спілка—товарищество, спі́льник—членъ товарищества; сукупний—совокупный, загалом—вообще, житло—жилище, межува́ться—граничить, звіри́ться—убѣдиться, наві́глядіть, наві́ляда́ть—присмотрѣ́ться, на́блюдаютъ, поведе́нція—мода, пошесть—эпидемія, трудо́вник—труженикъ і т. д.

Читалники одразу завважать, що багато з цих українських народніх слів треба перекладати російськими робляними книжними словами, та й то виробляними ще в письменстві старого Квіва, вченими Киіво-Могилянської академіі. Може бути, що цих вищих слів в старому Киіві ще не було в той час в народні українські мові, а може киіські давніші вчені просто такі нехтували народньою мовою, як і Ломоносов нехтував народньою великоруською мовою, продражнивши їй *подлюю*, це б то—низькою, нікчемною, невартою, того, щоб їй вживать в письменстві. Чи так, чи инак, але ці народні слова, назначаючі вищі тямки, свідчать, що українська сьогочасна народня мова багата на слова вищого порядку, багацько багатіша й розвітіша, ніж великоруська народня мова, котра теж багата й на слова, і на влучні вирази та прислів'я. З цієї причини й українська книжня мова за недавній час зробила великий поспіх в своєму розвиткові, бо... довелось небагато дечого додавати до неі. Та й, сказати щиро поправді, ще не всі перелічені вище слова пішли в обертання в наші книжні сьогочасні мові: їх навіщось поминають, не вживають, а натомісь користуються не народніми, а російськими, або, як теперички в наш час, галицько-польськими словами, наханнями на́зря та механічно й похапцем з галицьких книжок нашими тендейційними переймачами та позічниками. Д. Пачовський казав міні, що багацько отіх слів є і в галицькі народні мові. Але і галичани чомусь їх не вживають.

Як небіжчик Ф. Г. Лебединцев переложив на російську мову «Старосьвіцькі батюшки та матунки», то я, прочитавши цей переклад, подумав, що він зробив вольний переклад в сло-

вах і держався тільки зміста повісті, бо там було багацько слів книжніх, робляних, як от приміром: «Ты, Олеся, не слишкомъ то ревностна въ введеніи хозяйства: ты не положительный человекъ... Кучеръ былъ малый не особенно сообразительный... Олеся отличалась вспыльчивымъ характеромъ»... Не довіряючи правдивости переклада, я зумисне перевірів деякі місця в перекладі, заглянувши в рукопис і зрівнявши його с перекладом. Але в рукописі стояли звичайні сільські слова, як от, наприклад: Олеся недуже то падкувала коло хазяйства... вона була палка на вдачу... була нестатковита людина. Погонич був недуже поміркований. Слова: задалегідь, разураз, чевріе, переложені словами: заблаговременно, непрерывно, прозябаеть і т. д. Це виходе так, що наша проста сільська мова, в перекладі на російську, зьявляється стільки розвитою, що для переклада з неї нема підхожих й відповідніх слів в народні великоруські мові, а для переклада треба брать книжні, робляні вищі російські слова.

І. Нечуй-Левіцький.

(Далі буде).

П. К У Л І Ш.

(10 років до дня його смерті—2 лютого 1897 року).

10 років тому назад помер на глухому хуторі під Борзною Пантелеймон Куліш; в його особі зійшов у могилу один з найбільших і найінтересніших українських діячів ХІХ століття, ім'я котрого було так тісно звязане з історією українського руху середини минулого віку, що приказка, зложена кимсь у жарт: *L'Ukraine c'est Koulich* мало в собі справді багато правди. Для українського громадянства Куліш помер далеко раніше як в 1897 році. Його виступ у 1881 році ві Львові в ролі примирителя польських магнатів та українських народовців у Галичині був його лебединим співом, яко громадського діяча; з того часу він поселився на своїому хуторі і окрім самих близьких знайомих, ніхто не знав, що робить Куліш, куди діває він хуторський досуг. З українським рухом він порвав сливе всякі звязки. Оживлення, яке помітно наступило в українстві, як за кордоном так і у нас, з середини 90 років, не торкнулось його. Правда, іноді виступав Куліш і на письменницькому полі, але то були чудні виступи: зьявилась його трьохтомова «Історія отпаденія Малороссіи отъ Польши», цей пристрастний історичний памфлет, позбавлений сливе всякого наукового значіння; в 1896 році в Женеві вийшла збірка «Дзвін», де поруч з песами високої поетичної стійности, стояли гімни історичним нищителям козацької автономії й української культури, лайка проти Костомарова, Шевченка, а від усіх поезій

віяло різким антидемократичним духом, що так чудно було в устах колишнього кирило-мефодієвця і многозаслуженого народного діяча; в реакційному московському журналі «Русское Обозрѣніе» друковалась його повість «Омутъ», нехудожествена й грубо тенденційна річ. В усьому цьому трудно було признати Куліша прежніх часів, щирого й палкого оборонця української національної ідеї, альфу й омегу котрої складав справжній демократизм, автора прекрасних українських творів, перлиц нашої літератури. Ніхто не знав великої праці Куліша, веденої в хуторському затишку на користь рідної культури через перекладання капітальніших творів всесвітньої літератури, його «подвижництва» для розвитку рідного слова, веденого в глибокій самотності, і що найтрагічніше—без надії бачити за життя хоч один рядок своїх писань друкованим. Ширша громада досить простоліпно уявляла собі еволюцію в поглядах Куліша на нашу історичну минувшість, вважаючи його трохи не «зрадником» й «одступником» од кращих ідеалів усієї своєї многолітньої попередньої роботи. Можливість скласти більш правдивий осуд над останніми роками життя патріарха українського письменства виявилась тільки тоді, як на сторінках «Кіевскої Старини», починаючи з 1897 року, надруковано було переписку Куліша і ряд статей і споминів про нього. Коли не повна реабілітація, то принаймні поставлення пам'яті покійного письменника на приналежній висоті відбулось тоді, як появилася цілий ряд його оригінальних і перекладних праць, друкованих здебільшого за кордоном. Та проте Куліш і досі жде свого біографа, який би дав нам всесторонню, повну, змальовану на фоні еволюції українського громадянства за кілька десятиліть, життєпис славного українського письменника й діяча, ім'я якого в свій час було об'єктом самої глибокої пошани й пієтизму—з одного боку, і непависти, зневаги—з другого, а тепер має потребу тільки в спокійному, об'єктивному в'ясненню діяльності й ролі його носителя в історії нашого громадянства за XIX століття.

Важніші факти з життя Куліша точно встановлено в нашому письменстві, хоча єсть чимало пробілів, і то дуже знач-

них, в історії молодого віку Куліша. Про його дитячі роки, про обстанову його життя в часи гімназійної науки, ми знаємо хіба те, що розказує сам письменник в своїх напів-автобіографічних оповіданнях, писаних російською мовою і передрюкованих недавно кпичечкою під спільним заголовком «Воспоминая дѣтства» (Бахмут, 1899). Відомости наші про ці часи дуже скупі й уривкові. Що до родини Куліша, відомостей про долю її членів, то тут уже сливе нема й надії на те, щоб колись здобути якісь данні, бо, на скільки відомо від людей, що близько знають місце, де пройшли дитячі роки Куліша — містечко Вороніж глухівського повіту,—пам'ять про рід Кулішів зникла там, і всі пошукування не довели ні до чого. Мало ми знаємо й про юнацькі роки Куліша, про те, які впливи зложились на те, щоб зробити його тим гарячим прихильником української національної самобутности й щирим народолюбцем, яким він виступає в часи, коли ми маємо більше відомостей про нього, коли він з'являється вже на літературній ниві з українськими й російськими творами, в яких змальовує українську старовину. Перечитуючи тепер його історичний роман «Михайло Чарнышенко», ми бачимо, що молодий Куліш ґрунтовно знайомився з українською історією не тільки по дрюкованих джерелах, на скільки це позволяв у ті часи стан української історіографії, але й при помочи всього того апарату засобів, які дає практична етнографія, що заховала в ті часи (40 роки) ще багато пережитків старовини, добре відомих Кулішеві, певне, й з власного його досвіду. Вже тут видно любов Куліша до всестороннього ознайомлення з предметом на підставі автентичних джерел, особливий дар історичної інтуїції, який допоміг йому дати такий вірний малюнок з нашої історії, як роман «Чорна Рада», цей найкращий досі зразок українського історичного роману. Це бажання скрізь доходити історичної правди, при браку систематичного історичного виховання й строго-наукового метода, при занадто неурівноваженій і палкій вдачі Куліша, привела його згодом до тієї еволюції в поглядах на українську історію, що стала причиною трагічної колізії між Кулішем і всім українським громадянством, тієї колізії, що вибила Куліша з

русла громадського життя на Україні і утворила йому становище якогось не то еретика, не то зрадника.

Приятелювання Куліша з кирило-мефодієвськими братчиками, особливо з Костомаровим та Шевченком, знайомість з Шлетневим, який у своїх записках полишив самий прихильнійший відзив про Куліша, певне мали чималий вплив на Куліша, на вироблення його громадських і літературно-естетичних поглядів. Командіровка за кордон для підготовки до кафедри славянознавства одкривала перед ним широкі наукові перспективи. Одружіння з сімпатичною панною Олександрєю Білозерською, сестрою кирило-мефодієвця Василя Білозерського (потім редактора «Основи»), яка згодом виявила чималий літературний таланти, пишучи під псевдонімами Нечуй-Вітер і в останні часи переважно — Ганна Барвінок, мабуть, робило Куліша щасливішим з смертних. Окрилений рожевими надіями, поїхав він за кордон через Варшаву у 1847 році, і тут, на порозі до «вірея», його було заарештовано. Згадуючи через багато часу про цю сумну подію в «Хуторній поезії» в «Історичному оповіданні», повному глибокого інтереса, і в поезіях, мав Куліш повну слухність сказати

«За нами темрява північна вгналась
У всеоружжі деспотства сліпого,
І люба мрія як міраж розпалась
Під надихом московства павісного».

Розпались не тільки його любі мрії, але й весь кирило-мефодієвський гурт з усіма, що тулились до його, розбилась перша українська ідейна організація, програма якої лягла в основу всіх наступних народолюбних течій в нашому громадянстві, а на учасників тої організації впала сліпа й безглузда кара.

Письменницька й наукова кар'єра Куліша раптом перервалась. Підневольне перебування Куліша в Тулі (1848—50 роки) принесло йому хіба ту користь, що спонукало вивчити кілька чужих мов, що потім стало йому у великій пригоді. Матеріал для історичних занять достарчав Кулішеві з Москви Осип Бодяпсь-

кій, який був у ті часи самотнім зв'язком Куліша з ученим та й в загалі з культурним світом. Дрюкувати під своїм іменем не мав права Куліш нічого.

Визволення Куліша з тультського заслання припало на часи оживлення громадського життя в Росії, яке повстало після кримської війни. Живучи в осередку того руху, в Петербурзі, Куліш розвинув скоро блискучу видавничу діяльність українську, видаючи твори власні, чужі й етнографічні матеріали. 1856 роком датується початок тої діяльності Куліша. Тоді він випустив «Записки о жизни Н. В. Гоголя» — в двох томах (коштом С. Аксакова), перший том «Записокъ о Южной Руси», цього оригінального збірника, де уміщено було надзвичайно цікавий і новий для тих часів етнографічний український матеріал: перекази, оповідання, думи, пісні, з інтересними коментаріями Куліша й Жемчужникова; тут же були й історичні розвідки, а в другому томі «Записокъ», що вийшов у 1857 році, між иншим уперше, надруковано (анонімно) „Наймичку“ Шевченка. Довгий час «Записки» були настольною хрестоматією для тих, хто цікавився українознавством. Тоді ж видав Куліш свою „Чорну Раду“, „Граматку“, повісті Гречулевича. В оціх виданнях уперше завів Куліш новий правопис, що потім здобув назву від імені його автора — „кулішівка“, і ліг в основу сучасного фонетичного українського правопису. Далі пішли видання „Сільської бібліотеки“, першої серії українських народних видань — „метеликів“, які здобули собі широку популярність на Україні, видання творів Котляревського та Квітки, альманах „Хата“ (1860 рік). Куліш зосередив у своїх руках видавничий український рух і навіть заснував власну друкарню в Петербурзі. Коли почала виходити в 1861 році „Основа“, Куліш став найактивнішим її співробітником, заповнюючи журнал своїми історичними статтями, критичними розвідками, повістями, оповіданнями, поезіями та ин. В ті часи являвся Куліш організатором громадського українського руху: ми його бачимо то в Петербурзі, то в Полтаві, то по інших місцях. Без сумніву, він був душею петербургської української громади, і його слово мало вагу не тільки в чисто-літературних справах (тут його по-

рад слухав і додержувався і Шевченко, а до повістей Марка Вовчка доклав він чимало своєї редакційної роботи), але й у громадських. Тут то очевидно, серед самої кипучої й широкої діяльності, зароджувались пробіски того конфлікту Куліша з громадянством, який за кілька років виявивсь у такій гострій формі. Мабуть, індивідуалістична вдача Куліша, його диктаторські замашки, гострий критичізм у відносинах до других і віра у свою власну непогрішимість, тоді вже заклали зерна того конфлікту. Ми маємо з того часу кілька дуже характерних фактів. Один з них—історію з перекладом „Положеній 19 февраля“, недавно тільки вияснено на сторінках „Кіевской Старини“. Кулішеві було офіційально доручено зробити переклад тих „Положеній“ на українську мову, що він і зробив. Але коли комісія завважила йому, щоб він змінив де що з виразів у перекладі, то Куліш, очевидно ображений втрученням до його компетенції, категорично odmовивсь робити які-небудь зміни. В результаті загинула великої для нас ваги справа — опублікування офіційного акту українською мовою і в офіційному виданні. Коли ще згадати різкий осуд Кулішем „Основи“, його незадоволення критичним відношенням одного українського гурту до його поезій, які там він читав (Куліш сам був дуже високої думки про свої поезії), то ми матимемо кілька характерних причинків, які дають нам зрозуміти зародження „антигромадського“ настрою Куліша.

В кінці 1862 року «Основа» перестала виходити, а скоро затихла діяльність і петербурської громади. Куліш іде на службу до Варшави на досить впливову урядову посаду, яка давала йому спроможність мати вплив на долю холмської України, де уряд знявся тоді авантюрою знищення унії і спинення колонізації, для чого заведено було зносини з галицькими москвофілами: Куліш показав себе тут дуже чудно. Мавши змогу зміцнити український елемент, яко самий надійний захист проти всякої колонізації, Куліш натомість заводив обрусіння, і це було в його свідоме «забивання клину між Польшею й Україною» через помосковлення Холмщини. Згубні наслідки тої системи пожинають тепер холмські українці на наших очах. Але українське націо-

нальне почуття і тверезе розуміння наших відносин були все ж таки на стільки міцні в Куліша, що він з початку 60 років, цеб то коли в Галичині прокинувся український рух, бере участь у галицьких справах, переносить туди свою літературну діяльність, щоб рятувати галицьку Україну перед польським натиском і зміцнити там культурно-національну українську течію. Жертвою москово-фільських доносів падає службова кар'єра Куліша в Царстві польському. В цьому інциденті показав себе Куліш на висоті громадянської чесноти.

Галицькі «Мета», «Вечорниці», «Правда» містять твори Куліша, починаючи од «Порад матерям, як викохувати дітей» до історичних оповідань і поезій. Куліш засилає «соборні послання» на Галичину й Буковину, і до його голосу прислухаються, як до голосу апостола українського відродження. Зав'язуються особисті відносини Куліша з галицькими діячами (особливо з Вол. Барвінським), що переходять згодом у приятелювання (Полюй). Куліш шле галичанам літературні твори і навіть матеріяльну допомогу. «Правда» 1868 року друкує пам'ятірничий життєпис Куліша.

Але наступають 70 роки, і в душі Куліша довершується кризіс, який незабаром переходить в отвертий конфлікт з українським громадянством, як у Росії, так і в Галичині. Не проходить півтора десятків років зо дня смерти Шевченка, на могилі якого присягав Куліш «простувати його шляхом», як у відпосинах його до покійного поета проявляється якесь нервове роздратовання, котре зазначається при всякій зручній і незручній нагоді. В 1873 році випускає Куліш перший том «Історії возсоединенія Руси», якою він намірився знищити «Богдана Хмельницького» та інші монографії з української історії Костомарова, і довести, що роль козацтва в старій Україні була чисто деструкційна, а справді культурним елементом були міщане, духовенство, головна ж культуртрегерська роль в ділі цивілізованія української «дичи» належала польським панам. Це було логічним розвитком погляду Куліша, висловленого їм ще далеко раніше, що «козацтво було тільки колючим цвітом на нашій ниві,

росло у нас багато чого й oprіч козаччини». В послідуючих своїх історичних писаннях зводить Куліш цей погляд ad absurdum, а в своїх поезіях (особливо у «Дзвоні» і посмертних «Хуторних Недогарках») дише якоюсь ненавистю до козацтва, запорозців, гайдамаків і навіть звичайного селянства. В другому томі «Історіи возсоединенія» Куліш, як висловився Д. Мордовець, «шлюнув» у вічі українським козаколюбцям і взагалі всім патріотам своєю лайкою проти Шевченка, добалакавшись до того, що колиб, мовляв «возможно было пустить всё произведенія Шевченка въ дешевую распродажу, то само бь общество явилось на току критики съ лопатою въ руках и избрало бы немногое, весьма немногое изъ произведеній его; остальное было бь въ его глазахъ не лучше сору, его же взметаеть вѣтръ отъ лица земли». Таке поводження з творами Шевченка уважає Куліш актом милосердя до тіні поета, «одинокю скорбящей на берегахъ Ахерона о быломъ умоизступленіи своемъ». Не диво, що від Куліша одхитнулось не тільки українське громадянство, але й такі його особисті приятелі, як П. Хильчевський. Тепер слова Куліша почали гаснути. Він занявся архівними студіями, їздив за кордон, писав і видавав свої вірші (збірник «Досвітки», 2-ге вид. 1876 року), друкував за кордоном святе письмо в українському перекладі, але його вплив на громадське українське життя все меншав. Куліш ставав усе далі від українського руху, порвавши з старим поколінням українолюбців, а для молодших він був чужим з своїм маловаженням соціально-економічних і політичних справ.

Останнім виступом Куліша на ширшій громадській арені була його нещаслива проба польсько-українського примирення в Галичині, задуманого їм підчас його останнього побуту у Львові в 1881 році. Не вважаючи на те, що про цей епізод з діяльності Куліша писано вже чимало, багато в ньому ще невиясненого й темного. Надзвичайно характерне для Куліша те становище, яке він заняв у цій справі. Через усю діяльність Куліша, од самих перших його виступів, проходить червоною ниткою цілковите ігнорування ним економічного фактора в історії; як цілком

вірно зауважив д. Б. Грінченко в своєму життєписному нарисі про Куліша,—він «ніколи не інтересувався дуже політично-економічною наукою і розв'язання економічних питань ставив у залежність не від законів економіки, а розповсюдження моральних істин»; що до цього він був чистим ідеалістом, зберігши до кінця свого віку девіз, поставлений в основу кирило-мефодієвського братства «уразум'йте истину, и истина освободить вы». Разом із тим в характері Куліша завжди помітно було своєрідну аристократичність, вірно зазначену ще його старим біографом у львівській «Правді». Взявши все це на увагу, ми зрозумієм, чому Куліш міг справді покладати надії на те, що становище українців у Галичині можна поліпшити, вийшовши в згоду з польськими магнатами, прийнявши від них подачку в кілька міфічних мільйонів на культурні потреби українців у Галичині: гімназію, пансіон для дівчат, газету і т. ин. Трудно тепер сказати, на скільки серйозно дивились на все це польські пани, з якими вів пертрактації Куліш, що обмінювався з ними офіційними візитами і брав участь у бенкетах на його честь. Можливо, що це був і жарт з їх боку, фарс, відіграний для заповнення порожнечі свого магнатського життя. Мабуть, і сам Куліш скоро зауважив несерйозність справи і, випустивши брошуру «Крашанка русинам і полякам на великдень 1882 року», присвячену їм „мученикам чоловіколюбства» — Шевченку й Міцкевичу, занявся іншими справами. Брошура не зустріла сливе ні одного відгуку серед поляків, а на українців зробила вражіння прикре, а головна річ—нікого не переконала, що весь корінь сучасного польсько-українського ворогування в Галичині лежить виключно в історичних причинах—національній і релігійній ненависті, посіяній духовенством—православним і католицьким. Пробував Куліш протестувати проти передачі українського василіянського ордену ченців у руки єзуїтам німецькою брошурою, зверненою проти папської енцикліки, але брошуру сконфісковала австрійська поліція, і навіть в Липську не знайшлося на неї видавця. Друга місія Куліша, в його останній побут у Львові, було заложення літературного українського «коша» за кордоном. Тим він думав реагу-

вати на заборону українського слова в Росії і виложив свої думки про це в «зазивному листі до української інтелігенції», видрюкованому в «Хуторній поезії»; але як і в більшості своїх справ і до цього діла взявся Куліш індивідуально й цілком самостійно, а через те вся справа обмежилась тим, що він видрюкував збірник «Хуторна поезія» (вірші, згаданий «лист» і надзвичайно інтересне «історичне оповідання» про події 1847 року), перший том своїх перекладів драм Шекспіра і поеми «Магомет та Хадиза». На тому скінчилась його діяльність у Львові. Тимчасом у Росії ходили чутки, що він назавжди виїхав до Галичини і прийняв австрійське підданство; Мордовець писав відповідь на «Крашанку» — «За крашанку — писанка»; а Куліш вернувся до Росії і засів на своїому хуторі Матронівці під Борзною. З громадської сцени зійшов він безповоротно і вже до смерти мало нагадував про себе. 1885 року вийшла в Петербурзі його історична драма «Байда», що відзначається, не дивлячись на свою риторичність і штучність, великою поетичною вартістю. Трьох-томовою „Історія отпаденія Малороссія отъ Польши“, видана у Москві „Обществом любителей російскихъ древностей“, пройшла незаміченою; ще менше кому-небудь відомою лишилась його поетична збірка «Дзвін», видана в Женеві 1886 року, яка містила на-половину перли української лірики, на половину — насквілі на історичних і літературних діячів українських. Там же видано і книжечку віршованих перекладів Куліша „Виписки з позиченої кобзи“. Російська цензура не давала йому нічого друкувати в Росії.

Смерть Куліша 2 лютого 1897 року розворушила інтерес до його серед українського громадянства. Старші українці устами Номиса в „Кіевской Старинѣ“ отверто заявили, що примиряються з небіжчиком і, не вважаючи на всі заповідані ним кривди національній українській справі, признають його торжественно „своїм“. Зараз після його смерті «Кіевская Старина» приступила до опублікування обширної переписки Куліша і матеріалів до його життєпису, а в 1901 році дала навіть цілу біографію його, зло-

жену відомим знавцем Гоголя—д. Шенроком. Приступлено було й до видання творів Куліша; в Росії видано його оригінальні твори: «Чорну Раду», «Досвітки», «Драмовану трилогію», «Оповідання» та ще де що; в Галичині друковались його переклади. Тоді тільки виявилось, що, живучи на хуторі, Куліш виконав колосальну перекладну роботу. Їм було переложено 13 драм Шекспіра: Антоній і Клеопатра, Багацько галасу з нечевля, Гамлет, Коріолян, Король Лір, Міра за міру, Приборкана гоструха, Ромео та Джульєта, Отелло, Макбет, Комедія помилок (з 3 з них видав Куліш у Львові 1881 року, а решту видала «Видавнича Снілка»). Далі переклав Куліш «Дон-Жуана» й «Чайльд-Гарольда» Байрона і багато перекладів з Шілера, Гете та Гейне. Але найбільшою його працею був переклад сливе цілої Біблії, виданий в 1903 році у Відні британським біблійним товариством. Свою колосальну роботу виконував Куліш з повною свідомістю, що вона послужить до збагачення української культури і вироблення нашого письменства. Переклади Куліша відзначаються художественістю і близькістю до оригіналу; трохи шкодить досить важка й штучна мова, та «староруська» аристократична мова, яку задумав витворити Куліш для вжитку нової української інтелігенції. Ця стареча фантазія значно зменшила вартість всіх взагалі його праць за останнє десятиліття його життя.

Заповіджене вже кілька років тому повне видання творів Куліша і досі не посунулось ні трохи. А тільки зібравши до купи все писане Кулішем, всі його незліченні статті, розкидані по різних журналах і окремих виданнях, може сучасний читач уявити всю грандіозну роботу, виконану Кулішем для українського письменства. Величезна більшість цієї роботи має дуже цінний позитивний характер і велику вагу в нашій літературі. Все, що обурювало в писаннях Куліша його сучасників, пішло вже в непам'ять і відоме хіба бібліографам. А постать Куліша ввижається нам як фігура енергійного борця за українське відродження і особливо інтересна своєю оригінальністю; скрізь, де йому доводилось виступати, Куліш «являвся самим собою і не міг бути ні-

чим иншим» (слова Франка). Ця надзвичайно різко зазначена індивідуальність, до якої часом зовсім не можна прикласти звичайний масштаб, надає йому особливий інтерес в очах усіх тих, хто цікавиться розвитком української культури й письменства, і довго ще буде приковувати увагу істориків нашого національного відродження.

Д. Дорошенко.

Т. Г. Шевченко и замѣщеніе кафедры живописи въ Кіевскомъ Университетѣ.¹⁾

(Замѣтка по неизданнымъ документамъ).

Во второй половинѣ 1846 года въ университетѣ св. Владимира открылась вакансія преподавателя рисованія. Занимавшій эту должность титулярный совѣтникъ Павловъ, за выслугою 25-ти-лѣтняго срока, по представленію управлявшаго въ то время Кіевскимъ учебнымъ округомъ, Свиты Его Величества генераль-маіора Траскина, былъ уволенъ Министромъ Народнаго Провсѣщенія.

Вѣсть объ уходѣ въ отставку Павлова дошла и за границу, и первымъ желающимъ занять эту должность явился академикъ Габерцеттель, проживавшій въ Лондонѣ.

Хотя кандидатъ этотъ въ частномъ письмѣ къ Траскину и указалъ рядъ своихъ работъ, находившихся въ Россіи и выставленныхъ имъ въ Лондонѣ, но такъ какъ Габерцеттель болѣе 20-ти лѣтъ жилъ за границею и о немъ пельзя было на мѣстѣ собрать

¹⁾ Де-які данні з приводу цього уміщено було в «Кіевской Старинѣ» (1901. VI, 139—141, в одділі «Документовъ») в замітці: «Шевченко и Буяльскій домагаются вакансіи учителя рисованія въ Кіевскомъ университетѣ», та в журналі «Былое» (1906, кн. VIII, стр. 4—6).

никакихъ свѣдѣній, то вопросъ о его кандидатурѣ Траскинъ представилъ на усмотрѣніе Министра Народнаго Просвѣщенія.

Вскорѣ нашлись и другіе кандидаты: Шлейферъ, Буяльскій и Т. Г. Шевченко.

По времени поступленія просьбъ, первымъ послѣ Габерцетеля явился художникъ, коллежскій регистраторъ Шлейферъ, занимавшій должность учителя рисованія въ Кіевскомъ Институтѣ благородныхъ дѣвицъ. Объ этомъ художникъ и Совѣтъ университета, и Академія художествъ дали весьма лестный отзывъ, и, казалось, вопросъ о замѣщеніи кафедры живописи въ университетѣ былъ исчерпанъ; но тутъ, къ неудовольствію Шлейфера, явился помѣщикъ подольской губерніи, художникъ Наполеонъ Буяльскій. Онъ представилъ вице-президенту Императорской Академіи художествъ проектъ учрежденія въ Кіевѣ школы живописи; при чемъ учрежденіе школы по означенному проекту имѣло отношеніе и къ преподаванію рисованія въ университетѣ св. Владиміра, а потому этотъ проектъ, чрезъ Министра Народнаго Просвѣщенія, которымъ въ то время былъ графъ Уваровъ, переданъ былъ въ Кіевъ на заключеніе мѣстнаго учебнаго начальства.

Отношеніе къ университету проектъ Буяльскаго имѣлъ весьма близкое; именно Буяльскій соглашался учредить школу живописи лишь при условіи, если ему будетъ предоставлено мѣсто учителя рисованія въ университетѣ св. Владиміра, и чтобы ученики его школы могли безвозмездно пользоваться собраніемъ картинъ университета.

Генераль Траскинъ далъ заключеніе не въ пользу просителя, и единственно потому, что Буяльскій былъ уроженецъ подольской губ., т. е. что назначеніе такихъ лицъ, согласно Высочайшаго повелѣнія 23 апрѣля 1839 года, могло послѣдовать лишь съ особаго разрѣшенія Министра Народнаго Просвѣщенія.

Послѣ Буяльскаго четвертымъ кандидатомъ явился Т. Г. Шевченко.

Въ прошеніи отъ 27 ноября 1846 года на имя Траскина Шевченко писалъ: «Окончивъ курсъ ученія въ Императорской

академіи художествъ въ классѣ профессора исторіи Карла Брюлова и посвятить себя преимущественно изученію художественной стороны нашего Отечества, я бы желалъ употребить пріобрѣтенныя мною въ искусствѣ свѣдѣнія на образованіе въ ономъ молодыхъ людей по тѣмъ самымъ началамъ, какія я усвоилъ себѣ подъ руководствомъ знаменитаго моего учителя, а потому осмѣливаюсь всепокорнѣйше просить В. П-во опредѣлить меня, на открывшуюся вакансію, учителемъ рисованія въ университетѣ св. Владимира, гдѣ я, кромѣ преподаванія живописи, обязываюсь исполнять безвозмездно всѣ порученія начальства по части литографированія въ состоящемъ при университетѣ литографическомъ заведеніи».

На этомъ прошеніи рукою Траскина сдѣлана помѣта: «представить просьбу эту министру вмѣстѣ съ отвѣтомъ о Буяльскомъ. 27 ноября».

Не ограничиваясь поданнымъ Траскину прошеніемъ, Т. Г. Шевченко счелъ нужнымъ написать еще письмо и къ Бибикову, бывшему въ то время кievскимъ генералъ-губернаторомъ. Письмо это Т. Г. изложилъ такъ: «Ваше Высокопр-во, Милостивый государь Дмитрій Гавриловичъ! Окончивъ воспитаніе въ С-Петербургской академіи художествъ, въ которой я былъ однимъ изъ первыхъ учениковъ профессора Карла Брюлова, я по прибытіи въ Кіевъ принялъ на себя сотрудничество въ Кіевской археографической комиссіи, порученія которой исполняю въ теченіи года:

Нынѣ, по случаю открытія вакансіи учителя живописи въ Кіевскомъ университетѣ, я вступилъ съ прошеніемъ къ г. попечителю Кіев. учеб. округа объ опредѣленіи меня на эту должность; но какъ съ тѣмъ вмѣстѣ я желаю оставаться сотрудничкомъ Археографической комиссіи, то дабы со стороны ея не могло встрѣтиться препятствія, я по состоянію комиссіи подъ высокимъ начальствомъ Вашего В-П-ва, имѣю честь всепокорнѣйше испрашивать Вашего благосклоннаго разрѣшенія и содѣйствія къ опредѣленію меня на вакансію учителя рисованія въ

университетѣ св. Владиріа. Художникъ Т. Шевченко. 10 декабря 1846 года».

На письмѣ помѣта: «13 декабря. М. Н. П». (т. е. Министру Народнаго Просвѣщенія отослать).

Такимъ образомъ въ 1847 году въ Министерствѣ оказалось четыре кандидата, и вотъ графъ Уваровъ 21 февраля 1847 года за № 1697 далъ попечителю Кіевскаго учебнаго округа предложеніе такого содержанія: «Разсмотрѣвъ представленіе В. П-ва отъ 10 истек. генваря о кандидатахъ на должность учителя рисованія при университетѣ св. Владиміра, я предоставляю Вамъ сдѣлать распоряженіе объ опредѣленіи исправляющимъ эту должность некласснаго художника Шевченко въ видѣ опыта на одинъ годъ, для удостовѣренія въ его способностяхъ, если по истребованіи документовъ его изъ Академіи художествъ и по сношенію съ г. Кіевскимъ военнымъ, Подольскимъ и Волинскимъ генераль-губернаторомъ, по состоянію Шевченко при Кіевской Археографической Коммисіи, не встрѣтится къ тому препятствія. По истеченіи означеннаго срока отъ Вашего усмотрѣнія будетъ зависѣть окончательное утвержденіе Шевченко въ учительской должности, или замѣна его другимъ способнѣйшимъ».

Изложенному предложенію Министра, къ сожалѣнію, не суждено было осуществиться: Шевченко былъ арестованъ и отправленъ въ III отдѣленіе Собственной Его Величества канцеляріи.

Попечитель Округа, въ представленіи отъ 25 апрѣля 1847 г. за № 2511, сообщая объ арестѣ Шевченка, просилъ Бибикова ходатайствовать о назначеніи учителемъ живописи въ университетъ художника Шлейфара, который и былъ вскорѣ утвержденъ въ этой должности.

Такъ кончилось дѣло о замѣщеніи кафедры живописи и рисованія въ Университетѣ св. Владиміра.

ВІБЛІОГРАФІЯ.

К. Фортунатовъ. Национальныя области Россіи (По даннымъ переписи 1897 г.). *Издательство «Трудъ и борьба».* С. П. Б. 1906.

У своїй невеличкій, але дуже цікавій праці д. Фортунатов, на підставі цифрового матерьялу вселюдного перепису 1897 року, посилювався розв'язати питання про національний склад людности Россіи та про розміщення окремих націй у державі. Разом із багатьма відомостями, що до інших націй Россіи, автор подає багацько дуже коштовного матерьялу, що до Української нації. Позаяк відомості ці мають загальну цікавість, ми подаємо деякі із них. Так, виявляється, що Українців (по мові) у 1897 році було в Россіи 22.415.000, або 17,41% всієї людности Россіи. Що до розподілення українців по різних частинам країни, то воно уявляється в такому виді. У 50 губерніях Европейської Россіи Українці складають 21,7%. Потім, всі 14 губерній, в яких українці живуть суцільною людністю, автор ділить на 3 гурти: до першого гурта відносяться 4 губернії, в яких українців менше—20—40%; до другого гурта відносяться 5 губерній цілком українських—в них українців більше як 70%; до третьої групи відносяться 5 губерній хоч не цілком українських, а проте переважуючою українською людністю: 40—70%. У перший гурт входять губернії: Курська, Донська, Воронізька та Ставропольська. У Курській губ. українці переважають у повітах: Пу-

тильським (82,4%), Грайворонським (59,0%) та Новооскольським (51,0%). Вигацько також українців у повітах: Рильським, Суджанським, Білгородським та Коростоякським. У Вороніжській губ. українці переважають у 4 південно-західних повітах: Бірюченським (70,3%) Валувським (51,2%), Острогожським (90,1%) та Богучарським (81,8%). Крім того, багато українців у Павловським повіті (41,9%). В Донщині українським повітом являється Таганрогський (61,8%). Із українців складається також значна частина людности у повітах: Донецьким, Сальським та Ростовським. В Ставропольській губ. українців у всіх повітах 30—50%. Другий гурт—цілком український—складається із губерній: Полтавської (українців 92,9%), Подільської (укр. 81,0%), Харківської (80,7%), Київської (79,1%) та Волинської (укр. 70,1%). Нарешті, до третього гурту автор відносить губернії: Катеринославську (українців до всієї губ. 68,8%, а в де-яких повітах 84,1%), Чернівецьку (до всієї губ. укр. 66,8%, а в де-яких повітах (88,8%), Херсонську (53,6%), Кубаньську (47,4%) та Тавричеську (по всій губ. укр. 42,4%, а в де-яких повітах 60,8%). У Чернігівській губ. лише повіти Суражський, Мглинський, Стародубський та Новосібірський не чисто-українські; решта ж повітів—цілком українські (88,3%). У Катеринославській губ. менш чиста людність у східних повітах: у Маріупольським українців 46,2%, у Славянським — 50,5% та в Бахмутським — 58,1%. Решта повітів—цілком українська (84,1%). В Кубанщині більше, як половина людности балака по-українськи у трьох повітах, суміжних із морем; у решті повітів—українців 20—50%. У Тавричеській губ.—за винятком Кримського півострова, де переважають татари—у всіх повітах переважають українці (60,6%). У Херсонщині один тільки Александрійський повіт—цілком український (85,0%); у решті повітів—українців $\frac{2}{3}$, а в двох повітах—навіть меншість: в Тираспольським (33,3%) та в Одеським (21,3%)¹⁾. Автор відносить також до третього гурта два повіта

¹⁾ В Одеським повіті такий малий відсоток українців завдяки великій кількості великорусів та представників інших народів у городі Одесі.

Бессарабія—Аккерманський (укр. 26,4%) та Хотинський (укр. 53,1%), а також три повіти Гродненської губ: Більський (укр. 39,1%), Брестський (укр. 64,4%) та Кобри́нський (укр. 79,3%).

Автор подає ще дуже багато цікавого що до других народів, так і до українців, але брак місця примушує нас обмежитись наведеними цифрами. Тих, хто цікавиться, відсилаємо до оригіналу.

Не погоджуючись із окремими теоретичними поглядами шаповного автора—так, напр., автор розв'язує пекуче національне питання в напрямі «областного самоуправління», або—радить залишити і на далі поділ Росії на губернії: нарід, бачете, при звичаївся до цього поділу,—ми, тим не менше, визнаємо за працею д. Фортунатова велику вартість. Праця ця має тим більше значіння, що наша література по національному питанню, на превеликий жаль, дуже бідна цікавими творами.

Наприкінці, не можемо не додати слідуючих уваг, які необхідно пам'ятати при користуванні працею нашого автора. Вперше, треба зауважити, що матеріяли, які подає д. Фортунатов, зібрані в 1897 році, щоб-то за 10 років, і тому вони для наших часів являються трохи застарілими. Вдруге, не треба забувати, що перепис робили російські урядовці, які при збиранні матеріялів безумовно провадилися русифікаторськими тенденціями, завдяки чому немало українців несподівано були перевернуті у «великороссів»...

М. Гехтер.

Автономія України в соціально-демократичній пресі: 1) *П. Лукашевич (Тучапський)* Українські національні партії (Віст. Життя № 1—2). 2) *Его же.* Къ вопросу обь автономіи Украины (Вістникъ Жития № 3). 3) *М. П.* Автономія України в світлі «соціально-демократичної» критики («Вільна Україна» ч. 4).

Не що давно український національний рух обмежувався вузькими колами інтеллігенції, — але останні часи цілком змінили цей стан річей. Розворушивши народні маси, визволь-

ничий рух відкидав незвичайний зріст національної самосвідомості, поставив на порядок денний таку, здавалось, утопічну вимогу, як автономія України. Життя примушує тепер всі партії зазначити своє відношення до цього питання; на Україні в наш час минути його вже неможливо.

Російська соціаль-демократія також підлягла цьому могутньому впливу життя. Її відношення до національного питання взагалі, а до українського—зокрема, в часи дореволюційні всім відоме. «Искра» безапеляційно постановила: «не діло пролетаріату проповідувати федералізм та автономію», і всякі ширші обговорювання національного питання про український рух і відношення до нього згадувалось, коли-не коли в дописах з України, де зазначувалось про незрозумілість української мови для українців («Праця 7 — 8. 1904 р.) Але життя взяло своє, і ми тепер маємо вже статті, присвячені спеціально українському національному питанню. Воно примушує р. с.-д. обоснувати своє негативне відношення до автономії України. Оскільки вдало виконується це завдання—побачимо далі.

Поки що, ми маємо статті д. Тучапського в органі «большевиків» «Вістник жизни». Перша з його статей „Українська національна партія“ торкається автономії лише в одній своїй частині; вона знайомить доволі конспективно, і з деякими помилками (зазначимо ідну: Літературно-Науковий Вістник «видає відомий анархіст Лозінський), з існуючими у нас партійними відносинами. Торкаючись програм українських партій, д. Тучапському прийшло спинитись на автономії і вяснити своє, як р. с.-д., відношення до неї. Без довгих міркувань д. Тучапський рішучо її відкидає. Вона, на його погляд, не відповідає інтересам класової боротьби пролетаріата на Україні з таких причин.

Перша причина: економічне життя України остільки тісно зв'язано з життям цілої Росії, що передача до завідування українського сейму розпорядження ним могла б загальмувати економічний розвиток класової боротьби пролетаріата. Друга мала кількість українського пролетаріата не обіцяє демократичного складу українського

сейму; інтереса українського робочого класу краще можуть бути забезпечені при єдиному загально-державному парламенті.

Ці дві причини примушують д. Лукашевича зробити вивод, що р. с.-д. повинна відкинути автономію України. Цей вивод автор робить без докладної критики того обоснування автономії, яке роблять українські партії взагалі і пайбільш цікава для нього у. с.-д. р. п.; він розв'язує питання, не приводячи ніяких даних що до економіки України, які могли б угрунтовати його положення; питання рішається без усього цього, скоро і безапеляційно в дусі покойної «Искри». Тому не диво, що д. М. П., український соціаль-демократ, розбираючи цю статтю, міг назвати таку критику автономії—соціаль-демократичною в кавичках. Справді, с.-д. критика, або обосновка певної теорії, перш усього вимагає наукового аналізу дійсности; а цього то й годі шукати у д. Лукашевича.

Цей аналіз, що справді с.-д. обосновку ми знаходимо в брошюрі д. М. П., яка вияснює погляд на цю справу у. с.-д. р. п. Автор виходить з аналізу еволюції сучасного капіталістичного ладу.

Розвиток капіталізму являється не тільки процесом концентрації продукції; поруч з цим і разом з цим відбувається процес децентралізації промисловости. Основним законом розвитку капіталістичного ладу є розвиток продукційних сил. І цей закон веде до того що продукція не скупчується в одному районі, а шукаючи умов, при котрих можна виробляти найдешевше, захоплює нові райони, нові країни, в яких так само йдуть поруч процеси концентрації і децентралізації. Розвиток городів в останні десятиліття, більший зріст середніх і малих міст являються ілюстрацією цієї еволюції промисловости.

На Україні також можна констатувати цей процес децентралізації. Розвиток Донецького кам'яного району, зріст залізної промисловости в полудневій Україні, розвиток Одеси і взагалі всіх портів Чорного моря—ось факти, які свідчать, що Україна утворює особливий промисловий район. Позаяк «базис» определяє надбудову, то видно, що домагання автономії України гармо-

нійно зв'язано з розвитком продукційних сил, а значить і з інтересами класової боротьби пролетаріата.

Вияснивши таким чином, що домагання автономії України в програмі у. с.-д. р. п. викликано справжніми потребами пролетаріата, д. М. П. переходить до критики закидів, зроблених проти неї д. Тучацьким. Невеликий розвиток мінового хазяйства в Росії веде за собою те, що балакати про який небудь тісний економічний зв'язок між окремими частинами Росії в теперішній час являється безпідставним. Тому твердження автора про тісний зв'язок, який ніби тепер існує між Україною і Росією, не заслуговують уваги. Але навіть і тоді, колиб факт, вказаний д. Тучацьким, існував, він не міг би служити доводом проти автономії. Виставляючи вимогу автономії, ні одна українська партія не має на меті утворювати кордонні застави між Україною і Росією. Між тим, тільки це б могло стати на заваді розвитку продукційних сил країни. Остільки ж безпідставне і друге твердження д. Тучацького про малу кількість пролетаріата на Україні. Розвиток промисловости в останні роки збільшив значно цю кількість; коли додати до цього ще кількість хліборобського пролетаріату, ми побачимо, що відношення тут не менше сприяючі для пролетаріата, ніж в Росії.

Так на підставі цифр крок за кроком д. М. П. розбиває всі закиди д. Тучацького і робить поруч з цим строго наукову обоснову постулату автономії. Д. Тучацькому після цієї статті залишалося одно: визнати себе переможеним і не пробувати обороняти далі те, що оборонити для нього не сила. Відомо, що р. с.-д. п. не відрізнялась знанням національного питання, і д. Лукашевич в своїй першій статті дав доказ того, що він відносно цього справжній р. с.-д. Але він і після цього пробував обороняти своє відношення до автономії і цьому питанню присвятив нову статтю в числі 9 „Вістника Життя“. Своїм завданням він ставить знищити ту обоснову автономії, яка зроблена д. М. П.; це він виконує, треба признати, зовсім невдачно. Аргументація д. М. П. спиралась на факти економічної децентралізації, наслідком якої являється децентралізація політична. На цей го-

ловний довод д. Тучапський цілком не звернув увагу, обмежившись полемікою проти окремих пунктів статті д. М. П.; результатом цього являється те, що в статті є все, що хочете—навіть критика поглядів на національне питання Каутського і австрійської с.-д.,—окрім одного—критики основного пункту поглядів д. М. П. Йому присвячено тільки кілька стрічок. Децентралізацію д. Тучапський розуміє цілком особливим способом. У цього вийшло, що децентралізація є не більш як розлиття капіталу по цілій країні— „безверечний факт розширення капіталістичної продукції скрізь, де існують для того підходящі умови“. Далі, зрозумівши так оригінально децентралізацію, д. Тучапський прийшов до висноду, що звязувати децентралізацію політичну з економічною є вульгарне розуміння історичного матеріалізму. Це і все, що сказано про основний пункт поглядів д. М. П. Решта статті присвячена критиці окремих висловів д. М. П. Тут з д. Тучапським трапляються де-які непорозуміння. Наприклад, Петербург у нього не відомо яким чином попадає в центр залізної промисловости. Далі, відкинувши існування національної української культури, д. Тучапський все таки знайшов існування на Україні національного гніту. Досі уважалось, що національний гніт є гніт над національною культурою. Д. Тучапський рішив, що це щось инше, але що саме, на жаль, не опреділив. Слід також зазначити, що національний гніт д. Тучапського не перешкоджає розвитку класової боротьби пролетаріата, але його с.-д. все таки повинна знищити.

Зрештою д. Тучапський доходить до висновку, що коли автономія буде обмежуватись культурними справами, так її, властиво кажучи, можна і визнати.

Вся ця полеміка дуже цікава для характеристики тієї мішанини поглядів на національне питання, яке панує в р. с.-д. Д. Тучапський, змагаючись всіма силами оборонити догму „Искры“, разом з тим не може не лічитись з потребами життя і врешті доходить до признання автономії.

Стаття д. М. П. цікава—сама по собі, як спроба обоснувати постулат автономії з соціально-демократичного погляду. Вона потім вийшла окремою відбиткою.

Всім, хто цікавиться питанням про автономію — а кожен свідомий українець мусить цим цікавитись — необхідно прочитати цю брошюрку.

В. Садовський.

О. Олесь. З журбою радість обнялась. Поезії т. I. СПб. 1907.
ц. 1¹/₂ карб.

Молодий, ще незвістний поет видав з таким заголовком збірку своїх віршів. І самий заголовок, і увесь зверхній вигляд книжки каже про щось *нове* в замірах поета. І справді, коли ми перечитаємо цю книжку, в нас лишається вражіння од свіжих форм української поезії. Очевидно, поет, як снп свого часу, поставив собі ось яке завдання: зібрати, на людські очі поставити в гострих, иноді «вогненних віршах» болячки сучасного життя, його «журбу» і його «радість». Очевидно, у молодого поета запеклось на серці чимало тієї журби. Д. Олесь дивиться на світ, я б так сказав, очима «червоного сміху» російського письменника Л. Андреева. І цей власне особистий погляд поета, цей критеріум надає його віршам (не всім) характер пориваннів до поезії огнистої, дужої, сміливої, страшної, як саме життя. Страх, панування смерти проходить червоною смужкою через більшість віршів. Але це не рабський страх, не той жах, що веде до самовбивства, до сліпого одчаю. Ні! це той страх стіхійний, який тільки на хвилину холодом проймає душу людини, щоб запалити її огнем, обуренням, кликати до боротьби. Більшість віршів, на мою думку, пройняті як раз цим головним мотивом поезії д. Олесья. От наприклад вірші, на яких найбільше одбувся цей настрій:

Візьміть мене хмари, на крила свої...

Тіж тюрми, і ярма, і гніт на землі...

В слезах мої сестри, і браття в кайданах,

Півкраю в курганах.

Ми бились шалено, як гірські орли,

Але вороги нас в полон узяли,

І кинули бранців за мур, за грати
Кати і пілати.

І знову народ наш у владі катів,
І знову народ наш в сітках пауків,
Що кров його теплу віки випивають,
Борців роспинають.

Візьміть мене, хмари, в безкраю блакить.
Я з скаргами хочу до Бога летіть...
Коли ж він не вислуха скарги народні,
Я кинусь в безодні». (ст. 150)

Одчай захопив душу поета, але це тільки на хвилю. Ось зараз поруч з цими віршами стоїть рішуче бажання боротись до смерти.

Ми не кинемо зброї своєї:
Наше військо сміється, бьочись.
Наше військо в боях бенкетує,
Наше військо вміра сміючись (ст. 14).

Тут уже одчай виявляється не в ліричних сумних настроях, а в покликіві змученої душі. З таких здебільшого переходів од одного настрою до другого, од «журби» до «радості», складається зміст багатьох віршів. І в цьому — хйба віршив д. Олеса.

Молодий поетичний талант не придбав ще собі певної сили, не ступив на певний шлях, і тому його поезії ще не виявляють якогось ясного, міцного настрою, поет не виявляє як слід своєї індивідуальности. А коли цього ґрунту нема в поета, то й його твори в цілому не можуть мати великого впливу. Настрої—от найкращий заголовок цієї збірки.

Все це треба сказати про громадянські поезії д. Олеса. Що до інших ліричних віршів, то вони роблять дуже гарне вражіння. Поет уміє малювати словами і згуки, і барви й настрої. Інші вірші настільки музичні, що так і просяться, щоб покласти на музяку. Ця музичність ліричних віршів д. Олеса надає прикрасу і тим громадянським поезіям його, в яких єсть ліричний

елемент («Три мента», «На концерті», «Погребна пісня» та інші). Єсть у збірнику вірші, які повинні зайняти окреме місце—це вірші драматичного змісту, на зразок монологів. З серед таких найкращі: «Над трупами», та ті, що починаються так:

Ха-ха! ха-ха! Краса яка!
 Усюди трупи... ха-ха-ха!
 І хтось дурний розкидав скрізь
 Рубіни крові, перли сліз (ст. 151).

В цих поезіях найбільше виявився безумний «червоний сміх», на підставі якого розглядає поет сучасне життя. Вірші «Над трупами» роблять велике вражіння своєю експресією та згаданим вище умінням поета малювати настрої. Я дозволю собі подати ці вірші цілком. Ось вони:

Ви мужа убили: лежить він в крові.
 Я тайни не знаю, за що ви убили,
 За що в його чорний гвіздок в голові.
 Він лікарь був добрий: його ви любили.
 Я тайни не знаю, за що ви убили.
 Хаїме, ти може що зле їм зробив?
 Скажи-ж мені, любий, за що тебе вбили?
 Ввесь вік ти боровся за волю рабів,
 Для їх не боявся ні мук, ні могили...
 Хаїме, мій милий, за що тебе вбили?
 ... Мовчить... І обличчя у його
 За гріх не говоре нічого.
 Ви сина убили: лежить він в крові...
 Я тайни не знаю, за що ви убили,
 За що в його чорний гвіздок в голові?
 Він втішний був хлопчик: його ви любили...
 Я тайни не знаю, за що ви убили...
 Нухиме! ти може що зле їм зробив?
 Скажи-ж мені, милий, ти ж маму кохаєш.

Ти ж так її дуже і завжди любив?
Скажи-ж мені, пташко... Ах! слів ти не знаєш!
Ти тільки «мама» одно вимовляєш...
Хто ж скаже мені, немовлятко?
Холодний, як крига, твій батько...

В цих віршах сила драматизму робить надзвичайно велике, страшне вражіння... Взагалі про збірку віршів д. Олеся треба сказати: поет має талант, але він ще не придбав собі певного шляху.

Даремно поспішав д. Олесю заводити до збірки своїх поезій чимало малесеньких, на чотирі рядки віршів: ці уривки та експромти не додають нічого нового до змісту книжки. Дивно ще й те: навіщо молодий поет, якому звичайно потрібно завоювати собі популярність, призначив за невеличку книжку своїх віршів аж 1 р. 50 к. Через таку ціну книжка не буде ширитись так, як їй би слід було. Але, звичайно, все це хиби більше зверхнього боку поезії д. Олеся.

Л. П—ський.

Австрійська Україна в 1906 році.

Виборча реформа — найбільше питання біжучої хвилі в Австрії за 1906 рік. Українські партії в Галичині. Вічовий рух за виборчою реформою. Виборча реформа в парламенті і становище поляків супроти неї. Результати реформи для галицьких українців. Хліборобські страйки в східній Галичині. Культурне життя галицьких українців. Шкільне питання. Науково-просвітні інституції. † Д. Танячевич і † О. Мончаловський.

Буковина. Угорська Русь. Українські колонії в Америці.

В житті народів австрійської держави 1906 рік має трохи чи не таке саме епохальне значіння, як кінець 1905 року для народів держави російської: в 1906 році dokonано виборчу реформу до парламенту на підставі загального, безпосереднього, рівного й тайного голосування. Цим положено початок справжньої демократизації державного ладу в Австрії. Рух за виборчою реформою розпочався ще в кінці 1905 року за ініціативою австрійської соціально-демократії і під безпосереднім вражінням визвольного руху в Росії. Цілий 1906 рік переходила справа ріжні періпетії у законодавчих сферах при живому відгуку найріжнородніших кругів людности держави, яка реагувала всіма демонстраційними способами; цілий рік виборча реформа захоплювала уми й заповняла сторінки преси, і нарешті 1907 рік застає її вже прийнятою двома палатами парламенту, так що на черзі стоїть тільки оповіщення її законом, на підставі якого розпочнуться нові вибори до парламенту весною цього року.

Справа виборчої реформи в Австрії безконечно різниться од боротьби за волю в Росії: вона не коштувала австрійській людности й тисячної долі тих мук і крови, якими оплатила Росія заведення конституційного ладу і тих ефемерних «свобод», під якими доводиться зараз нам жити. Кілька десятків років конституційного ладу, хоча й далеко не ідеального, виробили в Австрії такі норми життя, такі відносини між властю й народом, що й боротьба за демократизацію держави була проведена шляхом мирних, культурних засобів, за незначними, порівнюючи, ексцесами, і то сливе виключно на тій частині австрійської держави, яка була найбільше покривджена в усіх громадянських правах — у Галичині. Криваву боротьбу над знищенням абсолютизму народи австрійські пережили ще в 1848 році, хоча прийшлося пождати аж до 1866 року, коли після сливе двох десятків літ панування реакції, силу абсолютизму було в край зламано нещасливою війною з Німеччиною, і парламентарний лад запанував уже безповоротно. Австрійський парламент був зложений попереду з делегацій од окремих краєвих ландтагів-сеймів, і тільки в 1873 році були заведені безпосередні вибори з чотирма куріями: 1) курією великої земельної власности, 2) курією торговельних палат, 3) городською курією й 4) селянською курією. В 1896 році добавлено п'яту — загальну курію, в якій мають право всі повнолітні громадяне держави, як ті, що мають право голосу в якій небудь з перших чотирьох курій, так і ті, що в жадній з тих курій голосу не мали. Загальність виборчого права, таким чином, установлена тільки з 1896 року, коли здобули його низько оподатковані, або й зовсім не оподатковані громадяне держави, що увійшли до п'ятої курії. Одначе безпосередність вибору мали самі лише перші три курії, а четверта й п'ята проходили двохступенні вибори; що до рівности, то можна сказати, що тут не було її зовсім: людність поділена на нерівні курії, при чому найбільше привилеїв мала перша курія, а найбільш покривджена була сама низча—п'ята курія.

Таке несправедливе виборче право впливало некористно для народів держави й на склад парламенту, даючи в нім перевагу найбільш забезпеченим і упривилеєваним класам і роблячи пар-

ламент в значній мірі нездібним для творчої роботи, особливо те, що до парламенту перенесено з краєвих сеймів національні суперечки буржуазії всіх австрійських народів; особливо шкідливо відбивалась на діяльності парламенту чесько-німецька ворожнеча. За останнє десятиліття Європа була свідком ганебних скандалів, які мали своєю ареною австрійський парламент. В 1900 році парламент було роспущено, а з новим парламентом правительство обходило тільки за помічю § 14 конституції, який дає йому спромогу влаштовувати державні справи без парламенту — імператорськими наказами. Постулат загального, безпосереднього, рівного й таємного виборчого права виставляла весь час австрійська соціально-демократія та інші демократичні партії, агітації яких завдячує своїм існуванням і пята курія. З особливою силою прокинувся рух за виборчою реформою підчас австро-угорського конфлікту 1905 року. Ще більший вплив на цей рух мав всеросійський страйк в жовтні 1905 року, який зворухнув усю людність Австрії, і по всій державі розлилась хвиля мітингів і демонстрацій, в урядженню яких взяла провід соціально-демократія. Попереду правительство пробувало боротись оружною силою, допустивши пролиття крові в самім Відні, але після грандіозної демонстрації і загального однодневного страйку 28 падолиста, в той самий день, одкриваючи сесію парламенту, міністр-президент Гауч заявив, що правительство в лютому 1906 року предложить парламентові проект виборчого закону, опертого на загальному, безпосередньому, рівному й тайному виборчому праві. З цього моменту перший період боротьби — у його гострій формі — можна вважати скінченим. 1906 рік пройшов у теоретичному виробленню проекту в урядових і парламентських сферах, в обсудженню його в пресі і на мітингах. Нас інтересує безпосередню виборчий рух в Галичині і значіння всієї реформи для української людности держави, через те ми і спинимось виключно на тому, як відбувався той рух на галицькій землі, як трактовано при реформі права української людности, яка вийшла найбільш покривдженою на користь «братів поляків» і при новому законі, але для того, щоб ясніше

уявити собі хід і виборчого руху, і парламентських пертракцій над правами українців при новому законі, нам треба дати короткий нарис загального становища Галичини з початком 1906 року і розкладу партій української частини її людности.

Галичина — класичний край національного антагонізма з тою характерною прикметою, що тут іде боротьба не за перевагу між двома сильними націями, як наприклад в Чехії, але ми маємо тут дві однакові по числу нації, з яких одна нагороджена всякими привілеями в політичному, соціальному й економічному відношенню і, опіраючись на «історичні права» та «стан володіння», давить і гнобить другу націю, памагаючись стерти її з лица землі, зденационалізувати і поглинути, щоб зміцнити на її кошт свій власний національний організм. Ці дві нації—поляки й українці. Перших в Галичині (по офіціальним даним 1900 року) 3988702 (сюда зараховано 200 000 українців-католиків і 810 000 євреїв), а других—3 074 449. Поляки живуть компактною масою, яко сільська людність, тільки в західній Галичині, в східній же сільська людність—українська, а поляки мешкають там, яко поміщики й урядовці. З 1867 року, коли віденський уряд покинув свою думку понімечити східній бік держави, Галичина зробилась польським Піємонт, зерном будучого відродженого польського королівства в традиційних межах «од моря до моря». Вона повинна плекати польську культуру й зберігати духовні надбання польської культури так, щоб вони розпросторювали свій вплив і на російську Польшу і на Познань. Хоча галицькі поляки не втворили нічого з обсягу думки, літератури, журналістики й умілости, щоб могло зрівнятися з тим, що зробили їх російські земляки, але Галичина з їх погляду явилась тією територією, котра мусить нагородити втрати польського «культурно-колонізаційного» руху, який він поніс в Німеччині й у Росії; український народ в Галичині з його землею мусить угноїти собою ґрунт будучої реставрованої Польщі і надолужити її втрати на сході й північному заході. За п'ятьсот літ свого нероздільного панування в Галичині поляки не змогли, не дивлячись ні на перевагу своєї державности й культури, ні навіть на унію, полонізувати українсь-

кий народ; в 19 столітті українці відродились до нового національного життя і заявляють свої права на громадський і культурний розвій та на економічне забезпечення. Над темною масою хлопів і такого ж темного й приниженого уніятського духовенства з'явилась молода інтелігенція, яка стає на чолі народного руху. Але що польській шляхті, яка недавно ще позбулась права володіння над душами цих хлопів і зберегла в своїх руках тільки зрошену їх потом і кров'ю землю, що їй до справедливих прав українського народу?—«*tu niema Rusi*»—відповідає вона, тут панує польське історичне право! Австрійський уряд, який в першій половині 19 століття сам підтримував українців у їх перших слабих кроках на полі громадського життя, вбачаючи в них вірних «тірольців сходу» і противвагу полякам, тепер з 1866 року віддає Галичину в руки польської шляхти, яка в особі свого консервативного «кола» у віденському парламенті стає вірною підпорою уряду. І ось наслідки польсько-української рівноправности в Галичині: поляки шлють до віденського парламенту 78 послів, українці — 8; у львівському сеймі засідає на 161 послів—13 українців. В залежності од того українські потреби уповіджені до останньої міри і скрізь і у всьому приносяться в жертву інтересам польським. Щоб не бути голословними, досить пригадати, що на задоволення економічних і культурних потреб західної Галичини сейм завжді робить безмірно більші асигнування, ніж на подібні потреби східної (чисто-української по своїй сільській людности) Галичини. В руках у польських поміщиків «право» пропінації (горілчана монополія), і це право вони продали краю недавно за 124 мільйони корон, задержавши за собою виключне право аренди горілчаних заводів. У руках поміщиків ліси й пасовиська. Цим вони держать в залізній залежності селянина, обтяженого цілим рядом середньовікових правил—аж до заборони вбити зайця на своїму власному городі,—право полювання мають тільки поміщики. Злидні, безземелля, низька заробітна плата (16 — 40 коп. в день на своїх харчах дорослому сільському наймитові в літню пору) женуть українських селян в еміграцію до Америки. Щоб не згубити де-

шевої робочої сили, польські пани в сеймі ставлять всякі перешкоди еміграційному рухові наших селян аж до заборони українського бюро праці, яке мало метою направляти українських селян на гарні заграничні заробітки. Таке бюро довелось одкрити на території Німеччини. В той самий час польська шляхта нічого не має проти колонізування східної Галичини мазурськими селянами,—мовляв збільшується польський елемент. В 1904 році засновано польський колонізаційний банк,—pendant до пруського колонізаційного банку в Познані. Поляки мають в обох частинах Галичини 49 середніх шкіл; українці—5. Народних шкіл до 1867 року, цеб-то до запанування польського режиму в краї, було українських і польських шкіл в такому процентовому відношенню: 42,6 і 54; тепер українці мають 36,7, а поляки 62,7 процентів загального числа народних шкіл. Про польсько-українську рівноправність у львівському університеті нашим читачам, певно, добре відомо після недавніх подій у Львові. Позволимо собі навести ще цифрові данні асигнувань сейму на польські культурно-просвітні інституції й на українські. В бюджеті 1904 року на польські приватні школи призначено субсидії 73,830 корон, на українські—10,400. На Краківську Академію Наук призначено 79,000 корон, на Наукове Товариство імени Шевченка у Львові, яке розвиває далеко інтенсивнішу видавничу діяльність, ніж та Академія,—10,000. На польський театр призначено 119,000 кор., на український — 18,500. На піддержання польських історичних памяток 48,220 кор., українцям—нічого¹⁾. На польські сільсько-господарські спілкові організації призна-

1) Не можемо не згадати тут ганебної історії з реставруванням польського королівського палацу в Кракові, т. зв. Вавелю. В кінці 1905 року відбулась передача австрійському цісареві, яко польському королеві, замка польських королів на Вавелю в дарунок од поляків. Реставрація цього замка коштувала мільйони, які стянуто шляхом податків з українських селян. Не помогли протести українських послів у сеймі, не помогли протести в пресі і на вічах: українці з своєї кешені виплатили жертву для польської пихи.

чено 659,274 кор., на українські («Просвіта», яка організувала цілий ряд спілок, кас і потребительських та інших подібних товариств)—4,000. Польські добродійні товариства дістали 45,000 субсидії, українські — 1,800. «Рівноправність» з цих цифр виглядає досить виразно.

Супроти польської політичної сили й соціально-економічної переваги, супроти польського шовінізму, од якого не вільні такі поступові польські партії, як соціально-демократична (порівн. її відношення до недавнього ювілею облоги Львова Хмельницьким), виступає українське громадянство розбитим на партії й на фракції і розколотим у самій серцевині на два ворожих табори—український і москвофільський. Правда, москвофільство, якому найстрашніший удар завдав упадок абсолютизму в Росії, слабне з кожним роком, доживаючи свої останні часи, але всеж і досі ще це—значний тормоз для громадського поступу української людности. Щоб легше уявити собі віховий рух, який повстав 1906 року за виборчою реформою, і щоб уяснити собі взаємні відносини сил українських і польських, представлених в парламенті, вважаємо потрібним познайомити читачів з сучасними українськими партіями в Галичині, які виступали в 1906 році на громадській арені¹⁾.

В Галичині зараз маємо три українські партії: національно-демократичну (головний орган її «Діло» існує з 1880 року), радикальну («Громадський Голос») і соціально-демократичну («Воля», «Земля і Воля»); окремо стоїть невеличка група посла Ол. Барвінського з газетою «Руслан», яка додержується лояльності відносно уряду й польських урядових кругів, лише іноді переходячи в легку опозицію чисто національного характеру, коли ті круги занадто яскраво виявляють своє українофобство. Партія національно-демократична, безперечно, найсильніша й найкраще

¹⁾ Для цього ми користуємось статтю М. Лозинського в «Літ.—Наук. Вістн.», 1906, II. Праці цього видатного галицького публіциста взагалі дуже цінний матеріал для ознайомлення з життям Галичини за останні часи.

зорганізована з усіх трьох; вона повстала в кінці 1899 року з давньої народовецької, прийнявши в загальній основі програму радикальної партії, усунувши тільки яскраво зазначений соціалізм і антиклерикалізм радикалів. До новоутвореної партії увійшли кілька радикалів (Іван Франко, Євген Левіцький, В. Охримович). Партія не виконала тих надій, які покладались на неї, хоча їй вдалось широко розпросторити свою організацію і взяти в свої руки національну українську політику Галичини. Нац.-демократична партія рішучо зірвала всякий союз з москвофілами, що їй треба поставити в заслугу; в значній мірі підтримувала вона страйковий рух 1902 року і у виборчій агітації 1906 року взяла широку участь. Діяльність партії—що до її з'їздів, роботи комітетів, провадиться досить конспіраційно, і до преси доходять скупі відомости про неї, навіть спроводання з партійних з'їздів не цілком дрюкуються в партійному органі «Діло». В значній мірі кадри партії складаються з духовенства, хоча тепер вона не має вже того клерикального характеру, як давня народовецька. Головні діячі партії—люде світські. Лідером партії можна вважати, обік офіційного її проводиря—посла Ю. Романчука, талановитого політика й бесідника адвоката Ев. Олесницького.

Радикальна партія, яка віддала такі значні послуги справі політичного освідомлення українського селянства в Галичині в початку 90-х років, з того часу, як від неї одкололись соціально-демократична і національ-демократична групи інтелігентів, стала «на мертвій точці». Були проби недавно оживити її, воскресивши ті світлі традиції партії, які пустили глибокі коріння в галицькому селянстві, в ті часи, як духовним вождем партії був М. Драгоманов, а в рядах її такі діячі, як Ів. Франко і М. Павлик; але проби ті можна вважати невдатними, і партія переживає сумні часи. Відновлений орган її «Громадський Голос» більше тільки дратує духовенство своїм крайнім антиклерикалізмом—часами в досить грубій формі, ніж приносить користь справі освідомлення мас. Радикальна партія підтримує організацію «січей» і в своїй газеті подає хроніку січового руху й багацько

кореспонденцій про нього. Найбільше прихильників має вона серед селян на Покуття (південно—східний бік Галичини).

Українська соціально-демократія, яка становить складову частину соціально-демократії австрійської, об'єднаної на принципі федералізму, визнаному на брюнському з'їзді 1899 року, не проявила особливої живучості. Міський пролетаріят в Галичині здебільшого спольщено; останніми часами почали соціально-демократи свою агітацію по селах, але, крім збаражського повіту, агітація та до серйозних наслідків ще не привела. Значніші організації по містах існують тільки у Львові, Станиславові й Відні—серед тамошніх українських робітників. 2—3 видатніших агітаторів і діячів партії (М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень) переважно виступають на вічах, які влаштовують польські соціально-демократи. Партія має дві невеличких газети—«Волю» у Львові і «Землю і Волю» в Чернівцях. В січні 1906 року відбувся партійний з'їзд у Львові, при участі делегатів від польських соціалістів і українських соціально-демократів з Росії, а також кількох десятків селян Збаражського повіту.

Москвофільська партія, як ми вже зазначили, хилиться до упадку. Після того, як вона втратила моральну й матеріальну піддержку з Росії, де вже стало не до неї, з ослабленням бюрократичного абсолютизму в Росії, москвофіли загубили точку опори і вся їх ідеологія опинилась у повітрі. По інерції ще відбуваються іноді з'їзди партії; значні матеріальні засоби, як, наприклад, узурпований москвофілами «Народний Дім» у Львові, дають їм змогу видавати далі свої газети «Галичанин» і популярне «Русское Слово» та ще пару нікчемних листків, і підтримувати різні москвофільські інституції й товариства, засновані паралельно зо всіма подібними інституціями українськими. Характерною рисою в житті москвофільського напрямку являється новітня течія серед молодших його членів, яку можна б назвати ліберальною, котра заявляє про свою прихильність не до урядової Росії, але до народньої і зі співчуттям відноситься до вільного російського руху. Але, як і старі, так і молоді москвофіли все більше тратять ґрунт під собою, і навіть появлення

тієї новітньої течії єсть признаком лише близької агонії всього напрямку, який приніс таку безмірну шкоду для українського народу в Галичині.

Рух за виборчою реформою, який піднявся по цілій Австрії, з особливою силою прокинувся серед галицьких українців в нечуваній досі мірі. Всі три українські партії виступали солідарно, і бесідники однієї партії раз-у-раз виступали на вічах, скликаних иншою партією, забувши на де-який час партійні суперечки. По самих глухих закутках відбувались віча, на яких збирались сотні й тисячі народу. Відень заваливали сотнями телеграм з резолюціями, в яких ставилось домагання загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування. Особливо імпозантно вишло всенародне віче, скликане національно-демократичною партією в початку лютого у Львові на площі Високого Замку, де зійхалось понад 40,000 народу з усіх сторін галицької України. За скликанням того віча агітували по краю всі три партії і на самому вічу промовляли поруч себе національ-демократи, радикали й соціал-демократи. В резолюціях, поставлених Євгеном Олесницьким і одностайно прийнятих велелюдним зібранням, містилось жадання загального, безпосереднього, рівного й таємного виборчого права, протест против усяких виїмкових постанов, у проєкті реформи зроблених з метою покривдити народні маси Галичини, порівнюючи з иншими краями Австрії або східну, українську частину Галичини в порівнянні з західною польською, домагання виборчого трибуналу, щоб забезпечитись від виборчих насильств, заява, що тільки справедлива виборча реформа покладе основу для мирних відносин між обома народами Галичини.

Москвофіли змушені були силою ходу подій теж прилучитись до загального руху, але свою агітацію вели окремо від українських партій, і в самий день всенароднього віча на Високому Замку скликали й собі віче у Львові в залах «Народного Дому», куди зібралось, коли вірити москвофільським газетам, біля 6000 народу. Резолюцію в головних точках ухвалено подібно до української.

Перший проект виборчої реформи, вироблений бароном Гаучем, призначав число членів парламенту 455 (замість давніх 425). З них на Галичину припадало 88 посольських мандатів: 61 для поляків, 27 для українців. Проект цей не задовольнив ні тих, ні других. Проти проекту виступило консервативне польське «коло», яке підтримувало заходи «всенімців» у справі відокремлення Галичини і виділення її в окрему країну на взір Угорщини, з самостійним парламентом. І всенімці, і коло польське були, кожне по своєму, заінтересовані в цьому відокремленню: всенімці бажали надати австрійській державі чисто німецький характер і, бачучи, що по урядовому проекту німці мали б у парламенті 205 послів, а ненімецькі народи 250, рішили домагатись того відокремлення, бо тоді од 250 ненімців відпало б 88 галицьких послів, і, значить, німцям була б запевнена перевага. Поляки, боячись, що при демократичному принципі загального і т. д. права вони втратять своє верховне значіння в парламенті, коли знайде там мова про галицькі справи, теж уважали вигіднішим для себе відокремитись і порядкувати в Галичині вже по своєму. Одначе проект польсько-німецької спілки був відкинутий в парламенті. В Галичині проти нього повстали всі українські партії, а з польських тільки соціально-демократи і селянська партія. Одначе польське коло не спинилось на цьому в своїх заходах проти реформи і поставило ряд домагань, які б і при новому законі забезпечували полякам перевагу над українцями. Австрійський уряд змушений був рахуватись із поляками. Не помогли резолюції українських віч, гарячі голоси в пресі, не помогла спеціальна депутація до імператора; ця депутація, в складі якої було двоє членів палати панів (митрополит граф Шептицький і єпископ Чехович), двоє послів до парламенту (Ю. Романчук і Король), два члена сейма (єпископ Хомишин і Олесницький), здобула аудієнцію в імператора і в самих доляльнійших висловах просила його, щоб «східна Галичина і український народ що-до безпосередности виборів були трактовані однаково з іншими краями і щоб також одержали число мандатів відповідне величині краю і числу населення».

Депутація ця, доповнена ще кількома видатними українськими діячами, була і в барона Гауча, але, крім загальних обіцянок, що «український народ буде задоволений, як слід», і закликів до тихого й мирного поводження, не почула нічого, що давало б справді надію на справедливе відношення до потреб українського народу в справі реформи виборчого закону. Віче на Висо-жм Замку, в своїй резолюції, між иншим, заявило про свою солідарність з цією депутацією.

Після невдатного торгу з польським колом за число галицьких мандатів, Гауч мусів піти в одставку. Проект його, який призначав українцям 31% мандатів замість 43%, які належать українцям (поляки та євреї становлять 57% галицької людности, а українці—43%), не задовольнив і другу сторону. Місце Гауча заняв бувший намістник Буковини князь Гогенлоге. Він предложив новий проект: з загального числа 494 мандатів Галичина мала дістати 102 мандата, з них 25—28 для українців, а решту— поляки. Галичина поділялась на 32 городських округа і 35 сільських. В городських округах усі 32 мандати запевнялись за поляками, а з сільських 16 округів західної Галичини давали полякам 32 мандати, а в східній Галичині по одному мандату в 19 округах здобували українці, а другий мандат в 11 округах здобували поляки і в 8 українці (сільський округ дає 2 мандата). На скільки покрявджено було українців у проекті Гогенлоге на користь поляків, буде видно з того нерівного поділу округів, який давав змогу 54518 поляків обірати одного посла і 104671 українців теж одного. Взагалі проект Гогенлоге давав полякам 73,5% мандатів, українцям 26,5%.

Гогенлоге продержався на своїй посаді тільки місяць і мусів піти слідом Гауча через новий конфлікт з Угорщиною. Наступник Гогенлоге барон Бек прийняв цілком проект Гогенлоге і передав його до виборчої комісії парламенту. Та комісія поробила незначні зміни в проекті: усіх послів у парламенті має бути 514; до 495 мандатів урядового проекту комісія додала 19, розділивши їх між окремими країнами й народами. Галичина здобула до призначених їй проектом Гогенлоге 102 мандатів ще 4 (поляки

3, українці 1 мандат). Таким чином Галичина посилатиме до парламенту 106 послів: поляки—78, українці 28. «Коли взяти, говорить М. Лозинський¹⁾, під увагу тільки українську територію, східню Галичину, то побачимо, що проєкт призначає на ній українцям 28 мандатів, а полякам 30. Це значить, що виборча реформа, яку тепер робить Австрія, чинить український народ на його власній землі політичною меншістю».

Всі протести й внесення, які робив український посольський клуб у парламенті (до нього належить 8 послів: Король, Кос, Романчук, Яворський, Барвінський, Гладимовський, Длужанський і Мандичевський), нічого не помогли: парламент відкинув усі їх домагання й поправки. Українські послы змушені були до насівного опору, обібравши формою його—сецесію. Посол Романчук іменем своїх товаришів зложив заяву, що українські послы більше не братимуть ніякої участі в народах над реформою і роблять одвічальними за шкідливі наслідки її для українського народу всіх тих, хто був її причиною; кінчається ця заява словами: «правительство і партії палати послів не зважили на найсправедливіші і найуміркованіші домагання українців, й обіцянки, дані їм короною, що з ними буде поступлено справедливо й рівномірно, не сповнено. Становище українців ні в чому не змінилося. Те, що вони мали дістати, віддано иншим... Ми, заступники українського народу, не можемо помагати обдирати його з прав через дальшу участь в ухваленню цього закону. Ми констатуємо, що коли український народ досі вірно справляв свої обовязки супротив держави й корони, вони своїх обовязків супротив українського народу не додержали. Через це в імени українського народу оголошуємо торжественний протест проти цього рабунку його прав. Заявляємо, що не признаємо за закон цих ухвал, якими знасилувано нас, і які австрійську державу покривають соромом. Всіх тих, що винні цим ухвалам, робимо одповідальними за їх наслідки. З цього часу не братимем участі

1) «Нова Громада», 1906, кн. 10, ст. 123.

в нарадах над виборчою реформою»¹⁾. Центральний орган української національно-демократичної партії—«Народний Комітет» оповістив у «Ділі» (ч. 229) «Протест українців галицької землі» проти прийнятого в комісії проекту виборчої реформи. Само собою, обидва протести реального значіння й впливу на вироблення закону не мали, полишивши хіба слід в душі українського народу, додавши ще тієї ненависти, яку викликало ганебне поводження з ним шляхетсько-польської правлячої кліки. Палата послів і палата панів прийняли проект реформи, і нові вибори розпочинаються зараз уже на підставі нового закону. При всій своїй несправедливості що до українців новий закон має ще ту невігоду для них, що змінити його можна лише тоді, коли на це згодиться половина послів з Галичини; а тепер сливе $\frac{3}{4}$ числа послів складають поляки. Ясно, що зміни тієї дуже важко буде добитись.

Висловивши протести, заявивши про кривду українському народові при заведенню нового закону, українські політики беруться вже до виборчої агітації, щоб запевнити собі й ті придбання, які належать їм по новому закону. Всеж таки, як не як, українці здобувають в Галичині 20 нових мандатів, а всього матимуть разом з українськими послами з Буковини 33 голоси в парламенті, що становитиме вже де-яку силу.

Літній сезон 1906 року в Галичині зазначився цілим рядом хліборобських страйків, які нагадали знаменитий страйк 1902 року. Щоб зрозуміти, на скільки становище сільського робітника в Галичині примушує його братись за такі гострі способи боротьби, як загальний страйк, досить пригадати, що плата сільського робітника в саму гарячу пдру не перевищує 40 коп. на своїх харчах, і навіть така ціна є здобутком великого страйку 1902 року. Уже з весни то тут то там почали вибухати страйки, і галицька адміністрація кидалась втихомирювати їх з таким же

¹⁾ «Рада», 1906, ч. 55.

запалом, з яким у Росії винищується «крамола». З приходом літніх работ польські власті приготувались до формальної війни, а в червні намістник Галичини, граф Потоцький (той, що насаждає у нас на Україні «інтензивну культуру», нищачи селянські сади—див. про це «Україн. Вїстн.», ч. 10, статя В. Доманицького), видав універсал «До селянського населення», в якому обіцяв, що «де буде потреба, там виступлять жандарми і військо, котрі можуть насильство оружжєм відперти... щоб забезпечити всюди спокій і свободну працю для кожного... Де свої люде не хотіли б працювати, там переведуть жнива чужі люде, котрі заберуть заробіток, а місцеве населення потерпить страти, які вже не вернуться»¹⁾. Вельможний граф додержав свого шляхетського слова: надійшло літо, страйки почали вибухати, і власті взялись до роботи: «де тільки політична власть сподівалася страйку, туди заздальгїд приводила жандармів і військо. Всі політичні волі касувались, а зачинався военний стан. Кожного, хто поважився агітувати за страйком, арештували, вигадуючи на його якесь злочинство, та замикали до-слідчої тюрми. За найменчий опір жандармові чи політичному урядовцеві та й загалом за все, за що суд не міг би засудити, засуджувала політична власть, в супереч констітуційним законам, «адміністраційним робом», цебто на підставі перед-констітуційних цісарських наказів. Одно слово—справжній военний стан, на скільки він можливий при формальнім існуванню констітуції»²⁾...

Судові власті перевели цілий ряд аграрних процесів, видаючи дуже строгі засуди, бажаючи терорізувати селян, щоб не допустити в будучині до страйків. На скільки урядовий терор в силі заспокоїти аграрний рух, на це бачимо чимало прикладів і в себе дома. А що галицькі власті провокують у себе аграрний терор з боку селян, на це вже єсть фактичні докази...

1) «Літ.-Наук. Вїстник», кн. VII, ст. 158.

2) «Нова Громада», X, ст. 127, статя М. Лозинського «Вїсти з Галичини».

Культурне життя галицької України в 1906 році йшло своїм звичайним шляхом розвитку, виявляючись в зрості культурних і просвітних організацій, у розвитку шкільництва, журналістики у збільшенню літературного й наукового видавництва. Тяжкі обставини політичного життя Галичини приводять до того, що всякі здобутки на чисто-культурнім полі доводиться українцям виборювати з важкими зусиллями у поляків, і через те культурні справи приймають характер політичний і стають гаслом політичної боротьби. Кожну нову гімназію, кожну нову кафедру в університеті доводиться брати з бою, витрачаючи на цю боротьбу сили, які, при інших, більш счасливих обставинах, мусили б іти на боротьбу за чисто-політичні й соціально-економічні потреби українського народу. Значну участь, як духовну, так часом і матерьяльну, брали до останнього часу в життю Галичини українці російські. Тепер сконстатовано, що така участь за 1906 р. значно ослабла. Ми не вважаємо, як де-хто, таке ослаблення співробітництва українців у культурнім життю Галичини за обяв-якогось сепаратизму, а признаем це цілком природним зьявищем: тільки тепер українцям російським відкрились двері для культурної роботи у себе дома, і нема нічого надзвичайного в тім, що вся їх увага звернулася на свої хатні справи, що вся їх енергія пішла на те, щоб положити у себе підвалини національної культури, бо кожна пропущена хвилина грозить безповоротно втратити позицію. Як не як, український елемент в Галичині здобув собі позицію безмірно міцнійшу, ніж на Україні російській. Нам пригадуються слова проф. М. Грушевського, сказані ще в самім початку 1901 року про випробовання моральної сили Галицької України, відбуте за останні десятиліття, — чи може вона двигати на своїх плечах, без помочи інших українських земель національний тягар: «Галичина частю витримала цю пробу. Хоч як дорога й цінна нам участь земляків з інших частин України, але річ очевидна, що ця участь вже есенціонального значіння в розвою нашої національної роботи не має: Галичина, в загалі австрійська Україна, в найгіршім разі може стояти своїми власними силами... Українська нація від національної смерти за-

безпечена—смерть перелетіла над нею»...¹⁾ Признаючи всю шкідливість усього сепаратизму між різними частинами української землі, коли б тільки він прокинувся, і вірячи, що з зміцненням українства в його природнім осередку—наддніпрянській Україні—тим самим підіймуться шанси й його окраїн, ми вважаємо невідкладною потребою часу—звернути всі наші сили на це зміцнення у себе в Росії; через те й часове зосередження уваги наших українців виключно на своїх місцевих справах признаємо цілком оправданим з точки погляду й всеукраїнських інтересів.

Стан української школи в Галичині, як справедливо говорить М. Лозинський²⁾, цілком залежить від політичного й соціального становища українського народу в Галичині: упорядкувати як слід українську школу в Галичині, значить — перше всього зруйнувати те політичне і соціальне поневолення, яке налягло там на український народ. Поляки це тільки не дають українцям засновувати нові школи, але докладають різних заходів, щоб український народ як найменше скористався і з тих шкід, які він має зараз. До таких заходів безперечно належить розпорядження краювої шкільної Ради, які мають на меті обмежити вступ селянських дітей до середньої школи взагалі і не допустити спеціально українських дітей до гімназій, щоб таким чином перешкодити витворенню української інтелігенції. До таких же заходів можна зарахувати й систему, яка прикладається до українських народніх шкіл: обставляти ті гімназії так погано і обсажувати вчительський персонал такими силами, щоб відвернути українське громадянство від тих гімназій. Нимим протестом проти цієї системи були в минулому році численні самовбійства серед учнів українських гімназій, які глибоко зворушили українське громадянство і довго служили предметом дискусії для преси. З конкретних здобутків 1906 року для середньої української школи можна вважати тільки одчнення при польській гімназії в Бере-

1) „Літ.-Наук. Вістник“, 1901, II, ст. 86.

2) „Нова Громада“, XI, „Українська школа в Галичині“, ст. 71.

жанах паралельних відділів при I й II класах, де де-які предмети викладатимуться українською мовою. Це — замість повної гімназії, якої домагається українське громадянство (недавно відбулось селянське віче при участі 3.000 чоловік, на якому ухвалено домагатись повної української гімназії в Бережанах). Досі українці мусять обмежуватись 5 гімназіями, де страшенний паплив учнів. Поляки мають 49 гімназій і реальних шкіл, і на черзі стоїть спольщення німецької гімназії в Бродях.

Стаповище народної української школи в Галичині дуже сумне, і 1906 рік не приніс ніяких поліпшень для неї. По прежнему українська школа має утравквістичний, цеб-то польсько-український характер, по прежнему краввий шкільний уряд старається заміщувати вчительські посади поляками й польками, які являються польськими національними агітаторами, вчать дітей відноситись з призи́рством до всього українського, натомість возвеличують історичну Польшу, польську мову й письменство — яко шляхетські, панські. На скільки це відповідає принципам педагогії, коли вже не завданням української школи, яко такої, нехай судить читач. Єдиним проблеском у цій справі являється початок організаційного руху серед українського вчителства, змагання засновувати приватні вчительські семінарії, що збільшить кадри українських учителів і підійме їх моральний рівень.

В справі університетській, яка вже в нинішньому 1907 році прийняла такий гострий характер одвертого руху, треба зазначити об'яви тої внутрішньої війни між польськими університетськими властями і українським студентством, що послужили прологом до грандіозної демонстрації в січні цього року. В лютому 1906 року дійшло вже до бійки? і «барикад», спровокованих ректором Глюзінським. Незабаром після того відбувся з'їзд української молодіжі з вищих шкіл Австрії, на якому ухвалено резолюцію, що вся українська академічна молодіж «висловлює українським студентам львівського університету своє признання за їх боротьбу за здійснення постулату самостійного українського університету у Львові та закликає їх, щоб у найближшій часі ще з більшою енергією як досі повели акцію в раз прийнятим на-

прямі». Незадоволення росло протягом усього року; на кожному кроці українських студентів ображували в їх національному почуттю, кривдили в правах, аж доки не довели до тих подій, свідками яких ми були недавно.

З народопроевітних інституцій галицької України найповажніша — «Просвіта». Відогравши значну ролю в ділі культурного розвитку галицького селянства, останніми роками це товариство засвоїло собі якусь рутинність, що являлось тормазом до дальшого розвитку, і що почало викликати протести з боку самих селян, як це виявилось на загальних зборах «Просвіти» в літку 1906 року. На цих зборах відчитано справоздання, досить неясне з боку цифрових даних, хоч там і згадувалось про здобутки т-ва за 37 років його існування: «десятки тисяч членів, мільйони примірників книжок, тридцять і кілька філій у краю, півтора тисячі читалень... нові економічні організації на полі промисловім, в спілках молочарських і господарських». В 1906 році «Просвіта» мала 17478 звичайних членів (які вступили до товариства з часу його засновання), 35 філій і 1550 читалень. В кінці року в товаристві здійснено де-які реформи в організаційній справі, утворено кілька нових комісій, які мають зайнятися допомогою народові що до справ економічних, і ухвалено видавати часопись «Письмо з Просвіти», яка почала виходити вже з нинішнього року.

Самою солідною культурною інституцією на Галицькій Україні, що має всеукраїнське значіння, являється Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Сподіваючись подати на сторінках нашого журналу докладніший нарис його діяльності за минулий рік, ми зараз згадаємо тільки засновання при Товаристві Статистичної комісії. Завданням цієї комісії являється «справлення офіційної статистики, її планів і техніки: вона має звернути увагу на явища, полишені офіційною статистикою, вказати на недокладности, які виникають з невідповідних схем і способів, якими збирається і групується нею матеріал, і допомогти їх поліпшенню... При успішній організації статистичної роботи комісія, очевидно, буде в стані дати й безпосередно від себе

цінні причинки до пізнання нашого суспільного, культурного й національного життя»¹⁾). Коли пригадати, до якої тенденційности доходить польська офіційна статистика в Галичині, скільки аргументів черпають з її фальшивих матеріалів польські верховодячі круги проти культурно-національних домагань українців, то ясно буде, що успішний розвиток Статистичної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка матиме не тільки наукове, але й величезне громадське значіння, тому й саме її заснування ми вважаємо за факт громадської ваги.

В 1906 році галицьке громадянство понесло втрату в особі о. Данила Танячкевича, одного з видатніших і сімпатичніших народовців старшого покоління. Покійний Танячкевич—фігура надзвичайно оригінальна й інтересна. Виховавшись під впливом перших ідей українства, принесених до Галичини разом з поезіями Шевченка в 60-ті роки, перейнявшись глибокою любов'ю до народу і, разом з тим, не маючи елементарних наукових відомостей про соціальні й економічні справи, Танячкевич був щирим робітником на народній ниві, на скільки ту роботу розуміли кращі представники його покоління. Живучи серед злиднів, він посився з широкими проектами, які, на його думку, могли усчасливити його народ, завязував знайомства з такими людьми як Драгоманов; але громадський розвиток Галичини ішов, хоч поволі, але певно шляхом звичайної еволюції, яку відбуває кожний народ в Європі, і Танячкевич почав одставати од того розвитку; він був де-який час послом до парламенту і належав там до опозиції, але прокласти нові шляхи для української політики йому не судилось. Він виявляв собою нам ідеальну постать священика-народолюбця з творів Франка («Панські жарти», «Місія»), але реальне життя розбивало всі його плани й ілюзії. Останні роки свого життя він одійшов од ширшого руху, хоча

¹⁾ «Літ.-Н. В.», 1906, VІІІ, М. Грушевський, «Із статистич. комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, ст. 309.

ще появлявся на різних з'їздах і вічах, одушевляючи слухачів своїми гарними й надзвичайно щирими промовами. Він був живою пам'яткою молодих років українства на галицькій землі, на-ців романтичною фігурою.

Москвофільська партія в 1906 році втерляла одного з своїх лідерів — Осипа Мончаловського. Енергійний діяч, талановитий журналіст і бесідник, небіжчик оддав усі свої сили на боротьбу з українським напрямом у Галичині, був щирим прихильником «істинно-руських» людей у Росії, до яких їздив за духовною й матеріальною поміччю; в своїй боротьбі з українством не розбіравсь у засобах, і коли москвофіли мають повне право оплакувати в ньому одного з своїх стовпів і називати його смерть невинагородженою втратою, то прихильники щирого демократизму й поступу, а разом із тим дійсних інтересів українського народу в Галичині, ніяк не можуть згадати його «не злим-тихим словом».

Друга після Галичини українська країна Австрії—маленька Буковина жила в 1906 році, як і раніш, далеко менш бурхливим життям, ніж Галичина. Правда, рух за виборчою реформою прокинувся і там, але він не прийняв такої гострої форми, як у Галичині, так само як і парламентські відносини на Буковині не мали такої загостреної форми, як там. Довгий час українці на Буковині держались т. зв. правительственної політики, за що в нагороду дістали де-які концесії на культурно-національному полі. Потім, в початку 900-х років демократичні політики українські, румунські, німецькі й жидівські злучились в один «Вільнодумний Союз», який скоро роспався. Тепер українці виступають самостійно і організують свою, так звану народню партію, дуже близьку до нац.-дем. в Галичині. Органом її є газета «Буковина» і популярна «Руська Рада». Народня партія—найсильніша в Буковині. Один з проводирів її посол до парламенту Миколай Василько, здібний політик, був представником взагалі австрійських українців у парламентській комісії в справі виборчої реформи. Останні часи почала організовуватись на Буковині й українська

соціал-демократія, обмежуючись поки діяльністю по містах. Вона видає й свій орган «Земля і Воля». Москвофіли, які давніше верховодили в краї, тепер втерили всяке значіння і виявляють з себе тільки малу консервативну групу, яка вступає в союз з румунами, щоб боротись з українцями. В початку минулого року буковинців інтересувала справа розділу черновецької православної єпархії (буковинські українці—православні) на румунську й українську частину, щоб позбавитись румунізаційного впливу духовенства, яке має там переважно румунський характер. В життю Буковини замітну роллю відіграє українське учительство, яке там далеко краще зорганізоване й свідоміше ніж у Галичині. На Буковині ж виходить і орган всього українського учительства Австрії—«Промінь», радикального напрямку.

Найсумніше виглядає з усіх українських земель Австрії Угорська Русь,—ті пів-мільйона угорських українців, що мешкають в чотирьох північно-східних комітатах Угорщини під Карпатами. Вони відрізані від решти українських земель і давно вже стали жертвою мадьяризації. Вбогі визискані з усіх боків, безпомічні в своїй темноті угорські українці з кожним роком усе більше піддаються мадьяризації, а від своїх злиднів шукають рятунку в еміграції до Америки. Інтелігенції зовсім нема, коли не рахувати купки духовенства, більшість якого змадьяризована, а меншість поглядам—москофільська. Ця меншість видає дві анемічні газетки—«Недѣля» (в Будапешті) і «Наука» в Унгварі, які не мають впливу на народ, а своєю формою й змістом повні якоїсь чудної в наші часи схоластики. Двоє послів од угорських українців, які були вибрані до угорського сейму, записались до мадьярських клубів, і то різних. В 1906 році група українських семінаристів з Галичини задумала зробити візит своїм угорським землякам в Унгварі, але стріча показала взаємну відчуженість і відбулась холодно. Молоді українські семінаристи Унгвара виявили себе гарячими мадьярськими патріотами, які не хотять признавати морального звязку з рештою українського народу.

Щоб докінчити огляд життя австрійської України, треба сказати ще кілька слів і про українські колонії в Америці, заселені емігрантами з Галичини й Угорської Русі. Партійна групування серед наших американських колоністів ще не одлилась в цілком закінчені форми, але відбувається виразно на наших очах. Зараз існує кілька напрямків, з яких кожен має своє періодичне видання. Головний орган американських українців—великий тижневик «Свобода», радикального напрямку, який виходить у Нью-Йорку. Він служить органом «Руського Народного Союзу», який чим далі то все більше розвивається. Другий великий тижневик «Канадійський Фермер» виходить у Вінніпегу в Канаді і служить пів-офіційним органом канадійського уряду. Органом незалежної української церкви в Америці являється газетка «Ранок». Москвофіли з Галичини видають тижневик «Правда», а москвофіли з Угорщини — «Американсько-Русский Вѣстникъ», на який мадярський уряд дає субсидію. З подій 1906 року «Свобода» (1907, ч. I) зазначає: «побудовано кілька церков, відбулось кілька театральних представлень, вечорів і засновано кількадесять братств іт. п. З конвенцій найважливішою була конвенція «Рус. Нар. Союзу», бо цілковито зреформувала цю організацію і посунула її на новий шлях. Від часу цієї реформи почався скорий зріст Союзу, і нові члени приступають гуртом до нього». В українських колоніях Канади замітніші події такі: «організовано кілька десятків українсько-англійських шкіл, засновано читальню в Вінніпегу, закуплено будинок для Товариства імени Шевченка, засновано Канадійський Руський Народний Союз і Вільнодумну українську федерацію, відбулась конвенція незалежної української церкви, українське віче у Вінніпегу, засновано кілька читалень. Жнива в Канаді випали дуже добре, тому минулий рік причинився не мало до поліпшення матеріяльного побуту українських фермерів». ¹⁾ Про бразилійську Русь можна сказати дуже небагато: релігійні суперечки займали всю увагу українських коло-

¹⁾ «Свобода», 1907, I, ст. 4.

ністів. Американські українці живо інтересуються справами свого рідного краю в старому світі, доказом чого може служити успішне збирання грошей на користь поступових партій в Галичині і навіть в російській Україні: в 1906 році на користь «хлонського боевого фонду» в Галичині і української соціально-демократичної партії в Росії зібрані американські українці кілька тисяч корон.

Д. Дорошенко.

3 українського життя.

«Вибори до Державної Думи і передвиборчі репресії. Справа українських кафедр у Києві. Боротьба за український університет у Львові. Вибори до австрійського парламенту на галицькій Україні.

Новий 1907 рік застав російську Україну серед виборчої кампанії до Державної Думи. У друге ставала Україна до виборів, і яка велика різниця з минулим роком! Коли тоді, під свіжим вражінням усяких погромів, карних експедицій, серед всіляких утисків і переслідувань українська людність здолала вислати до Думи опозиційно настроєну більшість, коли з української території пройшло всього 2—3 реакціонера, а селяне дали найбільш радикальний елемент серед послів, то тепер картина перемінилась. Реакція в громадянстві, одверта діяльність організованих чорносотенних партій, з якими на торішніх виборах сливе ніхто не рахувався, явна й тайна заемога цим партіям з боку адміністрації, спеціально-некорисні для України (що до дрібних земельних власників) сенатські пояснення—зробили те, що, наприклад, на всю Полтавщину пройшов один поступовець, Волинь дала 7 селян—членів «союзу рус. народа», а решта—реакційні аграрії й священики. Полтавщина, яка торік дала таких українських діячів, як В. Шемет, П. Чижевський, таких свідомих національно селян, як Онацький, тепер посилає представителів «союзу рус. народа» і реакційних аграріїв.

Від 9 українських губерній (київської, волинської, подільської, херсонської, катеринославської, полтавської, харківської,

чернігівської, й бесарабської) обібрано 103 послів, з них 47 правих—монархисти й октябристи, 9 безпартійних (селяне з Поділля), решта—47 належить до опозиції. Губернії волинська, херсонська, полтавська й бесарабська дали виключно правих послів за 1—2 виїмками. Чернігівська, катеринославська й харківська посилає слівце всіх—лівих. Од Київщини за виїнятком єпископа Платона, що пройшов послом від Києва незначною більшістю, та селянина Михайлюка, якого називають правим, решта — 14 послів належать до крайніх лівих. З свідомих українських інтелігентів, які пройшли цей раз до Думи, можна назвати свящ. А. Гриневича з Поділля й В. Вовка-Карачевського з Чернігівщини. Коли сюди залічити ще українця Ф. Щербину, який пройшов послом од Кубанщини, то оце й усе, на що можна сподіватись, коли в Думі доведеться організувати якусь українську фракцію. З послів-селян спочуває українській соціал-демократії М. Вовчинський з Київщини. До «Спілка» (української організації рос. соц.-дем. партії) належать 2—3 київських посла, але, як відомо, «Спілка» відкидає національні українські постулати, і не признає важнішого з них—вимоги автономії України.

В передвиборчому рухові українці, яко організовані національні партії або групи, брали дуже невелику участь. На скільки відомо з тих дуже скуких і випадкових звісток, які доходили до преси, у виборах приймали участь організації української демократично-радикальної партії і української соціал-демократичної. Перша приступила до блоку з іншими поступовими російськими та єврейськими партіями (кон.-дем., союз єврейської рівноправности) в Полтаві, Одесі, Лубнях і Кобеляках. Була чутка ще про блок поступових груп у Ромнах, де між іншим фігурували й українці, але про це докладних відомостей в пресі не оголошено і по цей день. В Полтаві на виборах виборців од города кандидат укр. рад.-дем. партії здобув по числу голосів друге місце (всіх кандидатів од блоку кон.-дем., укр. д.-рад., євр. союзу рівнопр. було 6). В Одесі пробували українці виступати з окремим реєстром, і в спілці з поступовими поляками та литовцями, нарешті увійшли до загального поступового блоку

Окремі українські кандидатури, переважно під прапором рос. кон.-дем. партії, ставились ще на Волині. Українські соц.-дем. в союзі з російськими й єврейськими соц.-дем. виставляли свої списки в Полтаві та Лубнях. Але в Полтаві вони здобули дуже невелике число голосів, а в Лубнях досягли своїм самостійним наступом тільки того, що розбились голоси поступових виборців і «провадилась» кандидатура торішнього посла В. Шемета.

Передвиборчі репресії, які торік мали більш випадковий характер арештування назмапня поступових людей, можливих кандидатів до Думи, тепер носили систематичний, планомірний характер. Поступових селян терорізовано арештами виборців; ніякі зборання опозиційних партій не допускались і жадної одвертої критики вести було неможна, тимчасом як праві й чорносотенні партії користувались повною свободою й навіть допомогою адміністрації. Не вільно було оголошувати навіть списки поступових виборців, і не одна газета понесла кару за пробу видрукувати такий список. Взагалі картина виборів на Україні до другої Думи зовсім нагадувала класичний край «виборчих розбоїв» — Галичину.

Справа українських кафедр у київському університеті, яка викликала було такий живий інтерес серед українського громадянства, в останніх днях знову стала на порядку деннім в українського студентства в Києві. Одержавши, як і слід того було сподівались, неврівняльну відповідь ректора — від імені професорської ради, яка навіть не удостоїла студентів умотивуванням своєї одмови, студенти-українці рішили перенести свою справу на суд всього студентства київського університету. Рада студентських представників віднеслась з великим співчуттям до справедливих бажань студентів українців мати свої кафедри і поставила питання про ті кафедри одним з пунктів програми загально-студентської збірки, яка відбулась 15 лютого; перед тим, на всіх факультетських збірках виступали бесідники-українці і вияснили в промовах постулат українських кафедр, яко вимогу щиро-демократичного характеру, в інтересах культурного розвитку робочих мас українського народу. На загальній збірці, де було біля 3000

студентів, одностайно прийнято резолюцію — домогались заступання кафедр з українознавства в київському університеті і зажадали від професорської ради мотивованої відповіді в сій справі.

В той час, як київські студенти домогались задоволення своїх національних потреб на університетському полі легальним шляхом, переходячи, очевидно, перший фазис боротьби за українські кафедри, які реакційна професорська колегія трактує як домагання політичного характеру, а не цілком природний культурно-національний постулат,—в той саме час їх львівські товариші були змушені ганебною провокацією польських узурпаторів львівського університету на розпачливу форму протесту, який виявивсь у грандіозній демонстрації 10 січня. В цій демонстрації вилилось все обурення, весь гнів наболілої душі цілого українського народу в Галичині, який гнобить і переслідує на кожнім кроці шовіністична польська кліка, яка зветься галицьким урядом. Треба було довгих років знущання над самими справедливими правами української молоді, топтання в багно самих елементарних проявів їх національного чуття, щоб довести до такого грізного й героїчного вибуху, як демонстрація у львівському університеті. Польська шовіністична преса була з початку просто приголомшена, а потім підняла сважений лай, вимагаючи, щоб учасників демонстрації було покарано самим лютим способом. Галицький уряд, покірний слуга польської гакати, зробив цілий ряд масових арештів українських студентів і держав біля 100 чоловіка їх в тюрмі цілий місяць, сливе не роблячи ніякого слідства, що виявляло саме вопіюще порушення законів і основ конституційної свободи. Треба було чотирьохденної голодовки арештованих студентів, треба було, щоб на справу звернула увагу європейська преса—цілий ряд самих виливових німецьких і французьких газет різко осудив цей акт польської сваволі,— треба було, щоб з Відня подали категоричний наказ увільнити арештованих, щоб галицькі власти схаменулись і випустили на волю борців за український університет. Справа львівських студентів глибоко зворухнула українське громадянство в Галичині до самих «низин» і безперечно являється з національного погляду актом великої

ваги. Слова передової статі київської «Ради» (ч. 41) цілком вірно передають оцінку подій українським громадянством по той і по цей бік кордону: «українське громадянство, яке від часу свого національного відродження в Австрії дізнавало тільки погром за погромом, яке від часу конституційної ери в Австрії не знає ні одної перемоги над своїм національно-політичним і соціальним ворогом—над польською шляхтою,—воно справді має чого високодержати голову. Це ж його перша перемога, одержана власними силами, силами його молодіжжі, його надії на будучність. Правда, ця перемога безпосередньо ні в чому не змінить його національно-політичного становища—становища безсильної політичної меншости на своїй землі, але вона показала, що свого права дарма просити, — його треба брати!».

Серед зворушеного настрою од боротьби українських студентів за свої права в університеті, приступає Галичина до виборів до парламенту на підставі нового виборчого закону. Українська національно-демократична партія виставила свої кандидатури в усіх українських округах східної Галичини і в деяких мішаних. В деяких округах виставлено кандидатури укр. радикальної партії. Українські соціаль-демократи виставили свої кандидатури в трьох сільських і в одному городському окрузі. Їх підтримуватимуть там і перші дві українські партії. Всяке порозуміння з москвофілами, цією лавою українського народного організму в Галичині, українські партії відкинули. Єсть надія, що і на Буковині пройдуть 5 українських кандидатів. Повне фіаско москвофілів на Буковині можна передбачати вже й зараз.

Д. Д—во.

Українська література в 1906 році.

Разом з появою на Україні російській української преси настала змога з 26 квітня р. 1906 друковати й українські книжки різного змісту, — не саму лишень беллетристику, як це тільки й можна було на підставі тайного укизу з р. 1876. З'являються у нас підручники, наукові й публіцистичні книжки, популярні брошури, пристосовані до потреб часу і т. и. Одначе число їх в р. 1906 не було таке імпозуюче, як того можна було сподіватися, і галицькі видання і в минулому році, так само як і в попередні роки, перевишили значно літературну продукцію України російської. Одначе в огляді нашому ми не розрізнятимем виданнів загранишних од наших і подаватимем їх спільно під окремими рубріками, як літературу, що не одрізняється тепер, як було досі, зовнішньою формою — „общерусскимъ“ — правописом — од галицького фонетичного: тепер мало не всі видання українські друкуються правописом фонетичним.

I. Археологія і історія.

Наукові праці з поля археології та історії, які повиходили в 1906 році минулого року, мало не всі — відбитки з „Записок Наукового Товариства“ та з „Наукового Збірника“, присвяченого проф. М. Грушевському. Усього з археології та історії України вийшло 32 книжки або брошюрки, всі у Львові, — іні одноі в російській Україні.

Вадим Щербаківський. *Деревляні церкви на Україні й їх типи* (відбитка з LXXIV т. „Записок Н. Т. ім. Шевч.“), стр. 1—22 (з 26 малюнк-

тами). Автор об'їздив 99 сіл в повітах Сквирському, Бердичівському, Липовецькому, Таращанському, Київському та Радомисльському і подає знімки та пояснення про церкви-однобанні, двоубанні, трьохбанні, п'ятибанні і дев'ятибанні з XVII та XVIII в. в.

Еміль Шіпер. *Політична історія Палестини від 175 р. перед Христом до 135 по Христі.* Перекл. М. Лозинський, Львів, ст. 306, 8°.

М. Грушевський. *Історія України—Руси. Т. V, частина II,* ст. 385—686, 8°. (Збірник істор.-філософич. секції Науков. Товариства ім. Шевченка, т. IX). В цей том (II частина) увійшло: Організація церковна, утворення уніяцької церкви, примітки, показавши імен і річей. В перших двох розділах подано огляд церковного життя на Україні в XIV—XVI ст.: історія православної церкви й її устрою та відокремлення од неї уніяцької церкви (Берестейський Собор 1596 р.). Історію культурно-просвітного й літературного руху, викликаного підупадом православної церкви й заведенням унії, подано буде в дальшому томі разом з історією культурного життя в тих століттях.

Науковий Збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904). I—VIII, 1—604, 8°. Про зміст цього збірника не говорю окремо, бо всі статті з нього вийшли відбитками і згадані будуть в цьому огляді на своєму місці.

Роман Заклинський. Пояснення одного темного місця в „Слові о полку Ігоревім“. Передрук з „Діла“. Львів., ст. 46, 8°.

Юрій Жаткович. *Нарис історії грушевського монастиря на Угорській Русі,* ст. 1—4. Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському“. Монастир цей засновано ще перед XII стол. на правому боці р. Тиси, в теперішнім сьотеськім повіті, Марамо-рошського комітату.

Др. Мирон Кордуба. *Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого,* ст. 27 (Відб. з „Науков. Збірн., присвч. проф. М. Грушевському“).

Др. Франко. *Причинки до української ономастики,* ст. 34 (Відб. з „Науков. Збірн., присвч. профес. М. Грушевському“). Автор, на підставі самих лишень призвищ в історичних актах, будує цілу теорію про еволюцію форми землеволодіння, про постання і розвій дворич в Галичині в XVI—XVII стол.

Іван Крип'якевич. *Русини власнителі у Львові в першій половині*

XVII в., ст. 18. (Відб. з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“).

Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин західньої України. Зібрав і видав Михайло Грушевський. Частина I. (Видання Археографічної Комісії Наук. Тов. ім. Шевчен. Ст. XV+182. 8°). Це передрук з 63, 64 і 69 т. т. Зап. Н. Тов. ім. Шевч. Зібрано тут 132 документи XIV—XVI в. (перший—1361 р., останній—1574). Документи зібрано видавцем у львівським краєв., у київським головнім, у варшавським головнім і московським міністерства справедливости архівах.

Др. С. Гінтер. Історія географічних відкрить у XV—XVI ст. З географічн. карт. Перекл. з німецького М. Чайковський, стр. I+160, 8°.

Василь Доманицький. Чи була реформа Баторія, ст. 12. (Відбитка з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“). Зведено до-купи відомости про так звану „реформу“ Баторія і ще раз зазначено, що жадної реформи Баторія, про яку говорить українські літописці, не було.

Левко Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII століття, ст. 64, 16°. Цінна праця визначного українського історика, укритего під псевдонимом. Видрюкована вона була вперше в журналі „Зоря“ р. 1894.

Осип Чайковський. Початки гетьманування Петра Конашевича Сагайдачного, ст. 8 (Відбитка з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“).

Будзиновський В. Хмельниччина в Галичині. На підставі матеріалу зібраного і обробленого д-ом С. Томашівським. Львів, стр. 48, 8°.

Денис Коренець. Повстання Мартина Пушкаря, ст. 32. (Відбитка з „Науков. Збірника, присвячен. проф. М. Грушевському“).

Василь Герасимчук. Перед чуднівською капмацією (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Стефан Томашівський. Словацький виславник на Україні (1708—1709), ст. 48 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“). Дуже цінне джерело для внутрішн. історії лівобічн. України на початку XVIII ст.

Федір Голічук. Филип Орлик в Галичині, ст. 6 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Іван Джиджора Реформи малоросійської колегії на Україні в 1722—3 р.р., ст. 22 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“). Автор доповняє прогалину в так званих „пунктах Вельяминаова“, які видрюковала давніше А. Ефименко в «Кіевской Старинѣ».

Іван Джиджора. Україна в першій половині 1738 р. ст. 14. (Відбитка з „Записок Н. Тов. ім. Ш., т. 69“).

Володимир Гнатюк. Зносини Українців із Сербами, ст. 36. (Відбитка з „Науков. Збірн., присвячен. проф. М. Грушевському“). Автор говорить про зносини особисті і літературні, почавши з XI і до XVIII ст.

Іван Созанський. *До історії участі галицьких Русинів в словянській конгресі в Празі 1848 р.* (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LXXII“). У Львові, 18, 8^о.

Михайло Зубрицький. *Велика родина в Мишани, Старосамбірського пов.* (Відбитка з „Записок Н. Т.“, т. 73). Льв., стр. 6, 8^о.

Іван Крипякевич. *Автобіографія Холмського священника з першої половини XIX віка* (Відбитка з „Записок“, т. 73). У Львові, 16, 8^о.

Михайло Зубрицький. Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст., ст. 24 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському“).

Іван Кривецький. *Цуцилівська тривога в 1848 р.* Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині, ст. 38 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Іван Кривецький. *Аграрні страйки і заколоти у східній Галичині в 1848—49 р.р.*, ст. 23. (Відбитка з фелетону в „Ділі“).

Іван Кривецький. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Калущака), ст. 16. (Відб. з „Записок Наук. тов. ім. Шевч.“, т. 70).

Іван Кривецький. *До історії організованя національних гвардій в 1848 р.* Польська „нелегальна“ гвардія в Станіславові. (Відб. з „Записок Н. Т.“, т. 73). У Львові, 18, 8^о.

Ш. Сеньобо. *Церква й католицькі партії в XIX ст.* Переклав Ів. Кривецький, ст. 76. У Львові (Літерат.—Наук. Біб., с. II, 133—134).

Е. Цеклер. *Закон Єзуїтів*. Перекл. з німецьк. Д. С. Стр. 133, у Львові. В книжці цій подано історію засновання, розвою і діяльності ордену Єзуїтів, кінчаючи XIX ст.

II. Історія літератури і мови.

Усього вийшло 35 великих та малих праць,—переважно видання „Наукового Товариства імени Шевченка у Львові“. Зпосеред цього числа —6 на Україні російській (у Києві), 2—у Жовкві, решта у Львові.

Володимир Лесевич. *Помпеянське Ізіум, пам'ятка боротьби східніх культів за перевалу в греко-римському світі*, ст. 12. Відб. з „Науков. Збірн., присвячен. проф. М. Грушевському“).

Др. Іван Франко. *Наливайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди* (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. проф. М. Грушевському“). Автор показує, як на джерело для цієї легенди, на світову легенду, приложено до Акрагантського тирана Фалариса, що палив, як каже Піндар, своїх ворогів у мідяному быку.

Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. *Видає археографічна Комісія Наук. Тов. ім. Шевченка, том. IV. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Том. IV. Апокрифи есхатологічні.* Стр. XLV+524, 8°.

Франко Ів. *Откровеніє св. Степана* (Студія над одним мало відомим апокрифом). (Відбитка з журн. „Кієвская Старина“).

Др. Ів. Франко. *Святий Климент у Корсуні, причинок до історії старохристиянської легенди*, стр. XVII+307. (Відб. з „Записок Наук. Т. ім. Шевч.“). Вельми цінна праця, вихідною точкою для якої послужили корсунські легенди про Климента папу та їх розширення на Русі і культ Климента в руській церкві. Автор уживає порівняної методи, розглядаючи корсунські легенди поруч з західними легендами про Климента.

Зенон Кузеля. *Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности.* Розбір мотивів зв'язаних із його іменем, стр. 154 (Відб. з „Записок Н. Тов. ім. Шевч“, т. т. 67—70).

Зенон Кузеля. *Славянські балади на тему: Хлопець перебирається в жіночу одіж*, або каже себе занести в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести. Стр. 38 (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. М. Грушевському“).

Щурат В. *Переринація или Путь до Іерусалиму Данила Архимандрита Корсунского з Білої Росії. Середовічна пам'ятка староруської літератури в редакції XVI в.* Жовква, стр. 42.

Др. В. Щурат. *Грунвальдська пісня* (Bogurodzicza dzewicza). *Пам'ятка западно-руської літератури XIV в.* Жовква, стр. 52 (на

окремії картці фотографичний знімок тексту Матія з Грохова). Автор силкується довести, що з боку мови і змістом своїм „Wogurodzica“ не спеціально польський твір, а церковно-славянський, в білоруській традиції.

Проф. А. Нримський. *Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів* 8+64 (Відб. з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“). Цінна стаття, в якій автор виказує хиби де-яких дослідників (найбільше А. Соболевського), що залічують до українських рукописів (XII—XVII ст.) такі, які або великоруські, або білоруські.

Памятки українсько-руської мови і літератури, видає Археографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Том V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. Др. Кирило Студинський. Том. I, стр. LXII+314. Цінна збірка матеріалів (передруків рідких брошюр та рукописних праць), які стосуються до історії унії в 2-й половині XVI та на початку XVII ст.

Володимир Перетц. *Українські питання в освітленню польського поета XVII в.,* стр. 18. (Відбитка з „Запис. Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. 71). Автор подає гадки про козацтво і Україну в віршах Є. В. Коховського (1630—1699).

Стороженно М. Нарис історії Західно-Європейської літератури кінця, XVIII ст. Львів. Видання „Укр.-руської Видавн. Спільки“.

Др. Іван Франко. *Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка.* Ст. 66 (Відб. з „Запис. Наук. Тов. ім. Шевч.“, т. 70). Дуже солідна праця, оперта на джерельному матеріалі.

Франко Іван. *До історії українського вертепа XVIII в.* (Відбитка з „Записок“, т. 71—73). Льв. 152, 8°.

Іван Созанський. *До біографії й літературної спадщини Івана Ваплевича,* стр. 8 (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Ш.“, т. 69—70).

Михайло Тершаковець. *Причинок до студії над М. Пашкевичем,* стр. 14 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському“).

Сергій Сфремов. *Офіційна російська критика на Шевченка з 1865 р.,* стр. 10. (Відб. з „Науков. Збірника, присвячен. проф. М. Грушевському“.) Про оборону Шевченка урядовцем Капністом.

Мировець В. *Твори Віктора Забіли.* Київ, стр. 93, 8° (Відбитка з «Кіевск. Старини»). Зредагував і вступну статтю додав В. Мировець.

Писання Юрія Осипа Федьновича. Перше повне критичне видане. Том III, I. А. Драми (Видає фільологічна секція Наук. Тов. ім. Шевч. Т. III). Стр. XX+456, 8°. В цьому томі уміщено: передмова (редактора О. Колесси), 2) Так вам треба, 3) Довбуш (у 3 редакціях), 4) Як козам роги виправляють.

Розвідни Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Злагодив М. Павлик. Том. III. Ст. 6+362, 8°. (Збірник фільологічної секції Наук. Т. ім. Шевч. т. VII). Цей збірник вельми цінних фольклорних праць М. Драгоманова містить в собі праці, розкидані по часописях російських, галицько-українських, французьких, англійських, італійських та болгарських. Для деяких статтів видавець одержав рукописні оригінали та поправки самого автора, через що це видання має ще більшу ціну.

Будзиновський В. Козаки у Степана Руданського, з поясненнями В. Будзиновського. Львів., стр. 52, 8°.

Будзиновський В. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського. Львів, 327, 8°. Зміст: I. Пісні думи про боротьбу з татарами і турками. II. Про боротьбу козацтва з Польщею. III. Про знищення Запорозжя.

Михайло Мочульський. Олександр Козловський. Біографічно-літературний нарис, стр. 14 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Др. С. Томашівський. Володимир Антонович. Його діяльність на поли історичної науки. З нагоди ювілею. Стр. 98. Відбитка з „Літерат.-Науков. Вістника“),

В. Доманицький. Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності, стр. 20 (з портретом ювіляра) (Відбитка з журналу „Нова Громада“). У Києві, 20, 8°.

Володимир Гнатюк. Народня пожива на Бойківщині, стр. 20. (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. проф. М. Грушевському“).

Др. Хв. Вовк. Кавказ і Карпати. Де які проби етнольоічних зближень, стр. 6 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Коломийки, т. II. Зібрав В. Гнатюк. (Етнографічний Збірник, т. XVШ), стр. 316, 8°. Д. Гнатюк зібрав надзвичайно цінну, грандіозну збірку (до 10 000). Коломийок, яких вийде 5 або 6 томів. Зведені до купи в систему, коломийки одбивають в собі сучасне народне життя, громадське і індивідуальне, у всіх його проявах, даючи

свідомство про здорову, чисту, рухливу і невтомно творчу душу нашого народу.

Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським. Списав і з редагував Станіслав Люкевич. Часть I. Стр. XXIII+187, 8^о.

Матеріали до українсько-руської етнології. Т. VIII. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. Обробив др. Зенон Кузеля. У Львові. Ст. VIII+VI+222, 8^о.

Мартинювич П. Українські записи. Київ., стр. 317 (одбитка з журн. „Кіевская Старина“).

Демуцький П. Народні українські пісні. В Київщині записавъ голосъ и слова П. Демуцький. Частина перша. К. 1905 (вийшла р. 1906), стр. XI+68+II.

О. Пчілка. Українські узори (альбом), Київ, видання 3-е.

III. Критика, публіцистика, філософія, право та економіка.

Усього 25 книжок та брошюр, з них—6 на Україні російській (5—у Києві, та Петербурзі), 2—в Чернівцях на Буковині, решта—у Львові.

Др. Люйо Брентано. Етика і народна господарка в історії. З німецьк. переклав Микола Левицький. (Бібліотека для суспільних наук. Ч. I). Чернівці, 46, 8^о.

Бах. Економічні нариси. З російського переклав І. К. Видавництво „Праця“. Стр. 80. 36^о.

Бебель А. та Пернерсторфер Е. Національна та інтернаціональна ідея. Переклад з німецької мови. З передмовою і додатком Б. Грінченка. У Києві, стр. 2+38 (відбитка з „Нової Громади“).

Пр. Др. Ол. Колесса. В честь Т. Шевченка. Промова виголошена на концерти в сорок п'яті роковини смерти поета у Львові дня 17 мая. Львів, стр. 20.

Драгоманов М. Шевченко, українофільство й соціалізм. Дуже цінна праця, з предмовою Івана Франка. Львів, стр. XII+158. (Літер. Наук. Бібл. С. I. ч. 87). Передрук з женеv. „Громади“. Дуже цінна праця для оцінки поглядів і діяльності Шевченка.

Драгомонов. Козаки. Львів, стр. 50, in, 16^о. (Літерат.-Наук. бібліот. ч. 122). Праця була надрукована р. 1887 по німецьки, в загальній енциклопедії Ерша і Грубера. Тепер звідти її перекладено.

Драгоманів М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до р. 1880). Львів.

Драгоманов М. *Рай і поступ.* Видавництво „Ранок“. Київ., стр. 95. Передрюк цієї книжки—велике придбання для української літератури. Її з великим інтересом і котристю для себе прочитає і інтелігент, і розвинутий селянин.

Ф. Сірко. Т. Шевченко і його думки про громадське життя. Львів, стр. 100, in 16°. (Літер.-Наук. Вібл., ч. 123). Це передрюк з 4 книжки колишньої Женевської „Громади“. До цієї праці Драгоманов поробив примітки, а з приводу її написав чималу працю „Шевченко, українофіли і соціалізм“.

Листи Данила Танячевича до Михайла Драгоманова (1876—1877). *Зладиз і видав. М. Павлик.* Львів. Стр. 36.

Листи М. Драгоманова до Івана Франка і інших. (1881—1886). Львів, стр. 12+272, 8°. Дуже цінна збірка листів, яка малює нам громадське галицько-українське життя тогочасне і кидає світло на деяких головніших українських діячів.

Барвинський О. *З останніх десятилітій XIX віку.* (Відбитка з „Руслана“). Львів, 40, 16°.

Павлик М. *Москвофільство та українофільство серед австро-руського народу.* Львів, стр. 82.

Павлик М. *Із за загального виборчого права в Австро-Угорщині.* Чернівці, стр. 12. З друкарні тов. „Руска Рада“.

Іван Джиджора. *З новійшої української історіографії (А. Ефименко. Южная Русь, I—II),* стр. 24. (Відбитка з 71 тому „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“).

Причинки до історії „Народного Дому“ у Львові, стр. 36, 16°. (передрюк з „Діла“).

Михайло Лозинський. *Маркс-Енгельс-Либнехт про відбудоване Польщі.* Стр. 18 (Відбитка з „Науков. Збірника“, присвяч. проф. М. Грушевському“).

Б. Грінченко. *Якої нам треба школи.* У Києві, Стр. 36, 16°. (Відбитка з „Громадської Думки“).

Б. Грінченко. *Народні вчителі і українська школа.* Видання „Громадської Думки“, стр. 50 (Див. про неї в 1 книжці „України“).

Б. Грінченко. *Тяжким шляхом. Про українську школу.* (Відбитка з газети „Рада“), стр. 96 (див. про неї в 1 книжці „України“).

Письмо українських селян-радикалів із Галичини та Буковини до селян-послів російської Державної Думи в Петербурзі. Видав М. Павлик. Львів, стр. 15, in 16°.

Правник. *Реформа виборчого права в Австрії.* (Відб. з „Часописи правничої і економічної“, т. IX), Льв., 132, 8°.

Василь Панейко. *Трест. Правно-економічний нарис.* (Відб. з „Часоп. правн. і економ.“, т. IX). Льв. 46, 8°.

Микола Бодруг. *Про заклади позбавляння* (Відб. з „Часоп. правн. і економ.“, т. IX). Льв. 46, 8°.

Яр. Ільницький, Ан. Дольницький, Л. Кульчицький. *Із судейської практики* (Від. з „Часоп. правн. і економ.“, т. IX). Льв. 28, 8°.

IV. Популярні видання.

Усього популярних книжок за рік 1906 вийшло українською мовою 62; з цього числа на Росію припадає 48, а саме: Петербург—17, Київ—19, Харків—5, Полтава—6, Житомир,—1, Гайсин—1, Острого—1, Москва—1. Заграницею тільки 14, а саме: у Львові—5, Чернівцях—4, Стрії—1, Жовкві—1, в Тарнополі—1, Вашківцях—1; в Америці, въ Скрентоні—1.

Др. Іван Копач. *Що таке людське думанне?* Відбитка з „Учителя“. Льв., стр. 50, 8°.

Який буває державний лад. *Переказала З. М.* Видавництво „Викъ“, № 55. К. 71, 16°. Коштом книгарні „Кіевской Старини“. Дуже добре і цікаво написана брошура.

Др. М. Л. *Про організації і держави.* У Чернівцях, стр. 34, 8° (Видан. Тов. „Русска Бесіда“. № 189).

І. Сигов. *Що таке народна воля?* З російськ. Видавництво „Праця“. Спб., 8 стр., in 16°. Дуже кепський переклад досить цікавої брошури Сігова.

Робочий день: *Зъ Волохова переробивъ Б. М.* Харькоть, 32, 16°. Вид. „Издат. Комитета Харьк. Общ. Грамотн.“, № 126.

Дікштейн. *Хто з чого живе.* Спб. стр. 29. (Видавництво „Боротьба“, ч. 2). Переклад брошури відомого популяризатора, польського соціал-демократа С. Дікштейна.

П. І. *Як збираються і куди повертаються народні гроші.* Видавництво „Праця“. Петерб. 26, 16°. Книжечку написано не погано і з знанням тієї справи, про яку автор узявся писати; в ній безліч дрюкарських та авторських помилок.

Полуботок. 8 годин праці. (Переробка по Зейделю, Турову і Бюссонну). Спб., 13 стр. (Видавництво „Боротьба“, ч. 3).

К. Квітка. *Права що до виборів. За В. Водовозовим.* Спб., стр. 36. (Видання „Благотрит. Общ.“, № 42).

К. Квітка. *Права що до виборів. Книжка друга.* Спб., стр. 29. (Видання „Благотвор. Общ.“, № 43). Цінні брошюрки, написані зрозуміло і доступно для читача з простого люду.

К. Початки науки про права конституційні. Вид. „Благотворит. Общ. изд. общепольныхъ и дешев. книгъ“ № 47). Спб., стр. 64, in 16°.

Царський Маніфест 17 октября 1905 року. Спб., стр. 16, 16°. Популярно і добре написана брошюра, в якій пояснено, які права дає громадянству Маніфест 17 октября та як треба розуміти ті „волі“, що він заводить.

Ф. Д. Всенародня Установча Рада (Всенародное Учредительное Собрание). Видавн. „Боротьба“, № 4. Спб. 30, 16°.

Національна Рада. (Епіграф: Борітеся—поборете!). Изд. Н. Е. Парамонова „Донская Рѣчь“, № 155. Спб., стр. 10, in 16°. Це уривок з історії великої французької революції,—уривок за для народу непопулярний і мало зрозумілий; переклад чи перерібка — кепський; зразок мови: „рішучі людини“, „не-нависні народові людини“.

Л. Мартов. *Новий закон. Переклад з російського.* Спб., 14 стр., in 16° (Видавництво „Боротьба“, № 1). Брошюра про російський виборчий закон з погляду вимагання вселюдського, рівного, простого і таємного виборчого права. В брошюрі багато дуже прикрих помилок, як і у всіх брошюрах видавництва „Боротьба“.

Що то було сказано у Царських Маніфестах видъ 6 августа и 17 октября сего року. Житомиръ. 10 стр. Книжечка підписана: „Сусида“. Імя цього автора стрічається цього року вперше, однак слави українській літератури не зробить Маніфести пояснено в напрямку „правового порядку“.

В Державній Думі. Видання „Громадської Думки“. У Києві, стр. 49. Книжка розіслана була передплатникам додатком до № 133 газети

Міститься в ній: Маніфест 17 жовтня, Тронна промова, Відповідь Думи на тронну промову, Деклярація міністерства, Промови членів Думи.

Де-що про автономію України. Харків, 15 стр. Видаництво „Селянська воля“. (Передрюки з „Запоріжжя“ та Хлібороба“). Дві статійки: Як вільних козаків зроблено крєпаками та „Про автономію“. Обидві статійки не досить популярні і не досить добре написані.

П—ш М. Автономія України в світлі „соціал-демократичної критики. Відповідь т. П. Лукашевичу. („Вѣстникъ Жизни“, 1906, 1 и 2. П. Лукашевичъ: Украинскія національнныя партіи). Відбиток з 4 числа „Вільної України. Спб., 24, 8^о.

Як жив український народ. Коротка історія України. Київ, стр. 48, 8^о. (Видавництво „Вік“, № 56). Дуже гарно написана книжечка, що за кілька місяців розійшлася в числі 10.000 примірників.

Падалка Л. Про землю і людність в Русі-Україні. Полтава. Вид. „Рідного Краю“, № 3.

Б. Грінченко. Оповідання з української старовини. І. Київська держава і татарське лихоліття. У К., стр. 96, 8^о. Дрюковалося поперед у „Громадській Думці“.

С. Баран. Многострадальний народ. Огляд історії українського народу (Видавництво А. Бончевського, Читальня. Ч. 23—24). Скрентон, Па. Ст. 48, 8^о.

М. Драгоманов. Про українських козаків, татар та турків. З додатком про життя М. Драгоманова. Київ, стр. 64, 16^о (Видавництво „Просвіти“, Ч. 1). Це передрюк відомої книжки Драгоманова видрюкованої вперше р. 1876.

Кобзарські Думи. Вид. „Издат. Комит. Харьк. Общ. Грамотности“. № 125. Харьк., 8^о, 16^о. Подано 12 кобзарських дум з поясненням до них у примітках.

Михайло Лозинський. Гайдамаччина. З історії народніх рухів на Україні в 18-тім столітті. Львів, стр. 46. Накладом Вячеслава Будзиновського. Популярна книжка, написана досить добре на підставі історичних монографій Антоновича і Шульгина. Автор, на жаль, не зачепив новіших матеріалів, що з'явилися на світ останніми часами.

Олександръ Македонський, великий войовникъ. Оповідання. Видавництво „Викъ“. № 53. Коштом книгарні „Кіевской Старини“. К. 92+4, 16^о. Брошюра написана цікаво, гарною мовою.

Д. Дорошенко. *Якь відкрито новий світъ.* Спб. стр. 55 (Видання „Благотворит. Общ. изд. общепол. и дешев. книгъ“, № 38). Користна книжечка, уміло написана; з боку форми—де які недогляди.

Ст—ний А. *Первоучители славянъ. (Про Кърыла и Мефодія).* Петерб., стр. 32 (Видавництво „Благотворит. Общества“, № 41). Брошюра написана популярно, чистою мовою; вадить тільки, що виклад якийсь обрубий, автор нише короткими реченнями, конспективно.

Д. Дорошенко. *На громадській роботі (про Пантелеймона Кулиша).* Спб., стр. 32 (Видавництво „Благотворит. Общества“, № 40). Брошюра написана популярно, зрозуміло і доступно для сільського люду.

Куліш П. *Листи з хутора.* Львів, стр. 86, in 16° (Літерат.-Наук. Бібліот. ч. 122). Подано тут. Лист I та II. Про городи і села; Лист III. Чого стоїть Шевченко яко поет народній; Лист IV. Прозодія в селі Гаківниці; Листъ V. Хто такий хуторянин? Додаток: Сіра Кобила.

Др. М. Л. *Спадковий порядок і тестамент в Австрії.* Чернівці, стр. 80, 8° (Видавництво „Руска Бесіда“, ч. 186—187).

Сусида. *Найважниця хазяйські справи.* Розмови зь селянами на пяты вечорахъ (Про чоловіка.—Про право власности.—Про гроши и торговлю.—Про „правительство“). Київ, стр. 62, in 16°. Видання Е. Череповського. Досить шкодлива брошюрка, яка має на меті затуманювання селянських голів.

Земельна справа въ Новій Зеландії (З додатком й одмінами з московської мови переказала М. З.). Київ, стр. 16, 16° (Видавництво „Просвіта“, ч. 2). Брошюра написана популярно і інтересно.

Ө. Загуменюкь. *Друге пысьмо родичамъ о земельныхъ вопросахъ.* Острогъ, стр. 10 (Року видання не поставлено, але дата на „пысьми“: 25 декабря 1905 г.).

Переход на хуторі. (Від Гайсинської Земської Управи). Гайсин, стр. 26, 16°. Анонімний автор брошюрки наводить цілу низку незлічимих благ, як що селяне заходяться та усі порозселяються по хуторах.

Демянко. Порада по хліборобству. 2 кв. Полтава.

В. Василенко. *Вжитки селянські по Полтавщині.* Видруковано коштом фонда імени О. О. Русова. Петерб., стр. 39 (Видання „Благотворит. Общества“, № 45). Книжка цікава: на числах показано сумне економічне становище селян. Не можна лишень не

пожалкувати на недогляд видавців на стр. 39, де автор допустив дуже немилий lapsus, а власне: „гайдамацтво (по письменному — „хулиганство“). Невже ж то увесь гайдамацький рух оснований був на самому лишень руйнуванні та грабівництві? Невже ж в тому рухові не було ніякого ідейного підкладу?

В. Доманицький. *Селянська доля.* Київ, стр. 56, 16° (Передрюк з „Громадської Думки“). Про матеріальне (головно—земельне) становище селян в Західній Європі, в Росії та на Україні, з коротенькою історією кріпацтва в Європі і у нас.

В. Доманицький. *Товариські крамниці.* Спб., стр. 40. (Видавництво „Благотворит. Общества“, № 39). Про те, як засновувати „Потребительні Товариства“ по селах та як вести справи в них.

В. Доманицький. *Про сільську кооперацію.* (Про товариства потрібні на селі). Київ, стр. 40, 16° (Передрюк з „Громадської Думки“). Про те, як засновати товариства Позичково-Зберегальні, Кредітні, Сільсько-господарські та інші.

Іван Петрушевич. *Спількові крамниці сист. Рочдель.* („Крайцарове видання ім. Тар. Шевченко“). Чернівці, 1906, 15, 16°. Автор не дає ніяких фактів, ні чисел з приводу сільських крамниць, а просто, без жадних доказів, прикладає до них характеристику, що це „гнізда визиску і деморалізації, з яких найбільші зиски мають ріжні вороги та павки нашого народу (!)“.

Т—ич Василь. *Про ощадність.* З нім. перевів для руских селян Василь Т—ич. Чернівці, стр. 49. (Видавництво „Руска Бесіда“, ч. 182—183).

І. Ляхно. *Про бжіл.* (Додаток до № 25 Часописі „Хуторянин“). Полтава, стр. 40, 8°.

Левицький М. *Як рятуватися при наглих випадках.* Київ, стр. 22, 16° (Відбитка з „Календаря Просвіти“, ч. 3). Дуже користна і давно потрібна книжечка, написана гарно и дуже популярно.

Гр. Коваленко. *Як ми боронилися від холери.* Оповідання. Стрий, стр. 34. Накладом „Ради Повітової“.

Горова Н. Василь Матюренко. Оповідання. Київъ, 56, 16°. Изд. К. Общ. Грамотности.

Горова Н. *Якъ берегтыся одъ хворобъ.* К. 16, 16°. Изд. Кіевск. Общ. Грамотности. Обидві брошюрки написані, в формі оповідання, на медичні теми. Мова чиста, народня, читаються книжечки з інтересом.

Королевъ. *Якъ вибираты коня и чога треба берегтыся, його купуючы.* Ветеринарного врача В. Королева. (Зъ 16 малюнкамы). Вид. «Издат. Комит. Харьков. Общ. Грам.» № 122. Х., 32, 8°. Користна книжечка, написана знавцем діла і народньої мови.

Королевъ В. К. *Сибирка (Телій).* Ветеринарного врача В. К. Королева. Изд. Ком. Харьк. Общ. Грам. № 123. Хар., 27, 8°. Книжка виявляє знання автором того, про що він пише; написана гарною, простою мовою.

Демущій. *Водобоязнь* (бишенство, сказ, стеклызна). Кыйив, ст. 14, 8°. Брошура написано цігаво, тільки крученим правописом.

Др. Август Форель. *Гігієна нервового і духового життя.* Переклав Др. Євген. Бурачинський. (Літ.-Наук. Бібліот. с. І. ч. 107). Льв., 192, 8°.

Минулий рік привіс з собою і давно потрібні у нас шкільні підручники. А власне:

О. Степовик. *Арихметичний або щотний задачник.* Вид. книгарні І. Маркевича. Полтава, стр. 180, 8°. Дуже цінна книжка, пристосована до вимог українського школяра.

Залозний. *Коротка граматики української мови.* Частина перша. Видання книгарні Г. І. Маркевича. Полтава, стр. 68, 8°. Д. Залозний препарував галицьку граматику, не оглядаючись на особливости мови України російської. Книжка його безперечно здасться, але матиме тільки дочасне значіння, поки не з'явиться іншої, в якій узято буде на увагу закони мови нашої Україні.

Український бунвар, з малюнками. *Склав Норець.* Видання Є. Череповського. Київ, стр. 48, 8°. Бунварь Норця найкращий з тих, що дав нам рік 1906, але і в ньому чимало є хиб, найбільше що до форми, помилки проти української лексики і граматики (помилки проти фонетики: голубь, кровь), неконсенвенції в формах (вівчар і крамарь, бунвар і лікарь), недодержано правопису: сине море (порівн. сине мій, сине!) Нарешті в кінці додано «об'ясненіє для учащихъ» — чомусь по російськи! Не вважаючи на усі дефекти, бунварь д. Норця книжка безперечно користна і годяща для науки.

Пухальський И. С. *Український початковий бунварець.* Полтава, стр. 23, 8°. Ця книжка не на користь, а на шкоду українській справі. Автор вигадав власний правопис і власну систему навчання. Ось зразок його правопису: «Стало будь наша мова складуиця з згуків, а

пишэця, чы й друкуиця буквамы. Шо-б вивчыця чытаць, трэба вивчыць вси ци згукы, або буквы в азбуци й ще раз нагадую, цю трэба разам вчыця и писать их. Ну тэпер як вивчылы вси згукы, чытайтэ»... Краще було д. Пухальському сидіти та не рипатися з такою «творю»...

Український буквар. По підручнику А. Потебні уложила С. Русова. Спб., стр. 36, in 16°. (Видання «Благотвор. Общества издан. общеполезн. и дешевыхъ книгъ», № 46). Дуже гарно видана книжка,—краще за всі інші букварі, але, як і всі інші, з деякими хибами і що до лексики, і граматики, і вибору матеріалу.

Спинул. ц. к. інспектор укр. нар. шкiл. Подрібний розклад вступних вправ до читаня і писаня. Вашківці на Ч., стр. 16, 16°. (Відбитка з „Проміня“).

Ю. Д. Як у світі жити? Тарнополь. Вид. «Молодіж», 182, 16°. Ц. 2 кор.

Сіян Н. Рядові вправи (муштра) для сокільських товариств (в скороченю), ч. 2. Видавництво Тов. гімн. „Сокіл.“ У Льв., стр. 7.

Господа нашого Ісуса Христа святе Євангеліє від Матфея, славянською й українською мовою. Москва. Синодальная типографія, стр. 160, 16°. На окремій картці образ євангелиста Матвія. Це перше в Росії давно сподіване видання євангелія,—мабуть чи не найкращий з усіх інших славянських перекладів. В установі та перевірюванні тексту брали участь деякі члени Академії Наук та спеціалісти-знавці української мови і святого письма. За короткий час (за кілька місяців) Євангеліє од Матфея розійшлося в двох виданнях.

Яструбецький Г. Промова священника о. Гната Яструбецького, виголошена під час вінчання Григорія та Марії Вдовиченків. На спомин 20 серпня року 1906, село Антопіль. Київ, стр. 3, 8°.

Цариця мая, Марія. З наук на місяць май уложив свящ. Юліан Дзерович, катехитик женської віділової школи в Бродах. Жовква, з печатні О. О. Василян.

V. Беллетристика.

Усього за рік 46 окремих видань: 24 в Росії, а 22 заграницею. З того числа: 17—у Києві, 3—у Полтаві, 3—у Петербурзі, 1—у Харькові; заграницею: 17—у Львові, 2—в Чернівцях, 1—в Тернополі, 2—в Америці, в Скрентоні.

Руска письменність, т. III. *Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького*. Видання товар. «Просвіта». Львів, стр. 624, 8°. Видання творів старих галицьких письменників далеко не повне: не подано цілого Шашкевичового перекладу короледворського рукопису, немає вірша Шашкевича «Верніться, пісні родимі».

Гребінка Євген. *Українські твори*. Видавництво «Вік». «Українська бібліотека», № 18, стр. 93, 8°. Уміщено: поему «Полтава», 29 байок, п'ять поезій і прозаїчні проби: «Так собі до земляків» та «Дозобачення». З початку книжки додано невеличке (4 стр.) передне слово С. Єфремова: життєпис та коротенька оцінка Гребінчиних творів. Видання гарне, чепурне, як і взагалі видання «Віка».

И. Нечуй-Левицький. *Повісти й оповідання, т. IV*. Друге видання. Київ. Стр. 370, 8°. Тут надрюковано: Над Чорним морем і Київські прохачі.

Франко. I. *Маніпулянтка й інші оповідання*. Львів, стр. 195. (Літерат.-Науков. Бібліот. с. I. ч. 101). Зміст: Місія, Чума, Куди діваються старі роки, Як пан собі біди шукав, Як русин товкся по тім світі, Наша публіка, Свиня, Як згода дім будувала, Доктор Бессервіссер, Із галицької «Книги Битія», Бодяки, Хома з серцем і Хома без серця. — В цій збірці «Із галицької книги Битія» з'являється вперше. Збірка, звичайно, має великий інтерес.

Франко. I. *Місія, Чума, Казки й Сатири*. Львів, стр. 194. (Літерат.-Науков. Бібліот. с. I. ч. 108). Зміст: 1) Маніпулянтка, 2) Лешишина челядь, 3) Між добрими людьми, 4) Чи здуріла?

На шляху. *Літературний альманах, виданий академічним товариством „Союз“ в Черівцях* в пам'ять 30-тих роковин свого заснування. В Чернівцях, стр. 102+2, 16°. В цьому альманаху взяли участь самі молоді люде, що або ледве почали літературну кар'єру, або ще тільки починають її. Домінуючий мотив їх писань — кохання.

Григорій Квитка-Основащенко. *Купований розумь*. Оповідання. (Дешева сільська бібліотека, № 9). Видання Е. Череповського. К. 16, 16°.

И. С. Нечуй-Левицький. *Надъ Чорнымъ моремъ*. Повість. Друге видання. Видання Е. Череповського. К., 257, 8°. (З портретом автора).

Ивань Нечуй-Левицький. *Стари гультяи. Оповідання.* Друге видання (Дешева сільська Бібліотека, Ч. 6). Видання Е. Череповського. К., 70, 8°.

Ивань Нечуй-Левицький. *Пропаци. Повість.* (Дешева сільська бібліотека, ч. 3). Видання Е. Череповського. К., стр. 94, 8°.

Ивань Нечуй-Левицький. *Кайдашева сім'я.* Повість. Видання третє. (Дешева сільська бібліотека. Ч. 2). Видання Е. Череповського. К. 196, 8°.

Ивань Нечуй-Левицький *Баба Параска та баба Палажка. Оповідання.* (Дешева сільська бібліотека, № 4). Видання Е. Череповського. К.. 139, 16°.

Ивань Нечуй-Левицький. *Пряттели. Оповідання.* Видання п'яте. (Дешева сільська бібліотека, № 10). Видання Е. Череповського. К., 47, 16°.

И. С. Нечуй-Левицький. *Кыивськи прохачи.* Повість. Кийвъ, стр. 113, 8° (з портретом автора). Вид. Е. Череповського.

Грінченко Б. *Соняшний промінь.* Повість. Видання друге. У Кийві, 276, 8°. Нове видання одної з найкращих повістей Б. Грінченка.

Грінченко Б. *Сам собі пан. Оповідання.* К., 29 стр. (передрук з „Громадської Думки“). Цікаве оповідання, яке з захватом читається на селі.

Кобиланська О. *До сестри. Новелли.* (Л.-Наук. Бібл. Львів, с. I, ч. 90).

Коцюбинський. *У грішний світ.* (Л.-Наук. Бібл. с. I, ч. 88). Львів.

Кримський А. *Бейрутські оповідання.* Київ, стр. 72, 8°. (Відбитка з «Нової Громади»).

Чернявський М. *Весняна повідь.* Повість. Київ. (Відбитка з «Київ. Старини»).

Грушевський М. *Бех-аль-джугур.* Оповід. Львів.

Мирний П. Сон. Різдвяна приповідка. Полтава. Вид. „Рідного Краю“, № 1.

Левицький М. *Петрусивъ сонъ.* Оповідання. Спб., стр. 23. (Вид. „Благотворит. Общ.“, № 44). Гарно, цікаво написане оповідання з тією тенденцією, що вчиняти єврейські погроми — безглузде та несовісне діло.

Винниченко В. (Деде). *Темна сила*. (З натури). Вид. „Изд. Комит. Харьк. Общ. Грам. №125“. Харьк., 16, 8°. Малюнок з тюремного життя політичних. Написано талановито й колорітно.

Деде В. „Саддатики“ Малюнок із селянських розрухів. **Полуботок М.** *Військо і народ*. Видавн. „Борьба“, № 5. стр. 29, 16°.

Євген Мандичевський. *Судьба. Оповідання*. Тернопіль, стр. 100, in 8°.

Будій А. Мрії й дійсність. Полтава. Вид. „Рідного Краю“, № 2. **Оправхата Петро.** *З записної книжки сільського стражника*.

Полтава. Вид. „Рідного Краю“, № 4.

Будзиновський. *Хрунь і чорт*. Львів, 24 стр. in 8°.

Л. Пахаревський. *Довгий ряд днів. Оповідання*. Київ, стр. 14. (Відб. з „Кіевской Старини“).

Антін Володиславич. *Із книги життя*. Нариси. Львів, стр. 130, in 8°. Зміст: Молитва вірних, Ярмарок, Circulus vitiosus (Пісня молодости. Пісня любови. Пісня житя. Школа житя. Шлюбна жінка), Серед шляху, Дуєт, Бодай у сні, В антракті, Перед кладкою, Серце, Лекції педагогії, §§, Перед відїздом.

А. Серафимович. *Степові люди. З життя в донських степах*. (Видавництво ім. А. Бончевского. Читальня Ч. 4). Скрентон, в друкарні „Свобода“, стр. 32.

Марта Борецка. *Історичне оповіданє*. (Вид. „Руск. Товар. педагогічного“, ч. 82). У Львові, 72, in 8°.

Віра Лебедова. *Під нову зорю*. Новорічний образок. (Виданє редакції „Гайдамаків“, Льв., 8, 8°.

Гылька Иванъ. *Жныва*. Книгоиздательство „Новый Мирь“. Петерб., 7 стр., 8°.

Молода Муза. І. Василь Пачовський. *Жертва штуки*. Льв., 48, 8°. Модернистичне оповідання невисокої марки.

Толстой Л. *Козаки. Кавказьке оповідання 1852 р.* Переклав Гнат Хоткевич. (Літер.—Наук. бібл., с. I, ч. 123).

Толстой Л. *Кавказькі оповідання*. (Літер.—Наук. бібл. с. I, 128—129). Львів, стр. 176, 16°. Зміст: Набіг, оповідання добровольца, Рубанка ліса, оповідання юнкера, Стріча в відділі з московським знайомим. З кавказьких записок князя Нехлюдова.

Іван Тургенєв. *Кляра Міліч* (Л.—Наук. бібліот. с. II, ч. 131—132), Льв. стр. 252.

Марк Твґайн. *Пригоди тома Соєра.* Переклав Юліян Памькевич, (Л.-Наук. Бібліот. с. I, ч. 98).

Н. М. Станюкович. *Емігрант.* (У додатку: Під цю пору, М. Ю. Здановської; У шахті, С. Чекаленка). Видавництво ім. А. Бончевско-го—Читальня, ч. 22. Скрентон, стр. 32, 8°.

Семан Е. *Село Гортоні. Оповід.* Після др. Грєса приладив для народу Євгеній Семанка. (Видання «Рускої Бєсїди» в Чернівцях. ч. 184—185). Чернівці, стр. 69+3, 8°.

Прус Болєслав. *Фараон. Повість в трьох томах.* Перекл. з польськ. О. Пашук. Львів, 176+339+279. (Накл. ред. «Дїла»). (Бібліотека найзнаменитших повістей, т. LXX—LXXII).

Тисяча й одна ніч. Арабські казки. II. Переклав Михайло Лозинський. Львів, стр. 250, in 16°. (Літерат.—Науков. Бібліотека, ч. 124—126). Сюди увійшли: Історія кравця і горбатого, Алї Нур ед—Дін і Еніс ель—Джеліс, Ганем божевільний невільник любови.

Андерсен Х. *Казки.* Поперекладала М. Загірня. У Київї, 1906, 245, 16°. Переклад дуже добрий, — цьому порукою імя М. Загірньої, одного з найкращих популяризаторів українських.

Загірня М. *Череднькь и дивчына та ынше.* Попереказувала М. Загірня. Видавництво «Викъ», № 52. Коштомъ кныгарни „Кїевской Старини“. У Кыви, 1905 (але вийшла книжка року 1906), стр. 82, 16°.

VI. Поезія.

Усього 24 окремих видання: 13 на Україні російській, 9—загрянцею. З того: у Київї—6, в Полтаві—5, Прилуках—1, в Балті—1, Москві, 1; загрянцею: у Львові—7, у Чернівцях—3.

I. Франко. *Semper turo!* Збірка поезій. Льв., стр. 135.

Філянський. Лірика. Т. перший. Москва, CLX, in 8°. Серед віршив. Філянського єсть дуже непогані.

Тексти дум та пісень з концерту Гната Хоткевича. У Львові, 20, 8°.

Пісні боротьби. Видання «Селянської Волі». Харьків.

Український Декламатор „Досвітни огни“. Збирка поезій и прозы до чытання и декламації. Упорядкувавъ Б. Гринченко. Кывь, 1906, 1—479, 1—16 (ноти). Видання Е. П. Череповського. Солідно

впорядкований збірник із зразків найкращих творів наших поетів та перекладів з Гейне, Беранже, Луйга, Шамиссо, Байрона, Петефі, Апухтина та інших. Додано ноти—«Салфо» (музика М. Лисенко) та «Наука» (Руданського) і «Смутні картини» (Б. Грінченка) — музика М. Левіцького.

Коваленко О. *Український декламатор „Розвага“*. Артистичний збірник поезій, оповідань, монологів, жартів, сатір і гуморесок. З портретами поетів, письменників і артистів. Музика М. Лисенка і К. Стеценка. Вид. Ів. Самоненко. Видання друге доповнене. К., 576, 8°. Гарне видання, містить в собі крім творів справді великої вартости, усякі друго- і третерядні і зовсім не варті до друку речі.

Січовий батько. *Збірник пісень патріотичних і січових*. Чернівці, 64 стр., in 16°. Побіч гарних і з літературною вартістю пісень, є й такі, які не визначаються нічим.

Одинокий М. *Збірник творів*. Том I: Полтава, 206, 16°. (В збірнику 24 поезії).

Одинокий М. *Гончарь (Нарис)*. Писано в 1901 р. Полт. 23, 16°.

Одинокий М. *Заповіт сім'ї на могилі матері*. (Шравдивий нарис). Писано в 1902 році. Полт., 15, 16°.

Одинокий М. *Зустрічі*. (Малюнки з натури). Писано в 1903 р. Полтава, 22, 16°. Заміри автора не лихі, ідейні, як би тільки виложено було їх не віршом.

Поезії Осипа Юрія Федьковича. *Вибір з першого повного видання для ужитку молодежи*. *Зладив Гл. Кокорудз*. У Льв., стр. 410, 8°.

Остап Луцький. *В такі хвили. Певезії* (1902—1906). Львів. Накладом М. Величковського і Сп. Львів, 56, 16°. Вірші з великими претензіями, але малої вартости.

Іван Галайда. *Збірничок Січових пісень*. («Крайцарове видання ім. Тараса Шевченка»). Чернівці, з друкарні І. Віглера. Книжечка складена з різних віршів і пісень уже відомих друком, або нових та таких, що краще б лишилися невідомими.

Карманський Петро. *Ой люлі, смутку. Ліричні поезії*. Львів, 82, 8°. Зміст: Передне слово, М. Яцкова; Ой люлі, люлі. З пісень любови, В обіймах смутку, На сій долині сліз, Хвиля знемоги, Надгробні стихирі, Псалми.

Автор, ще молода людина, визначається справжнім поетичним хистом... Де які вірші його великої поетичної вартости.

Красовченко Л. *На рідному полі*. На користь „Просвіти“. У Києві, 10, 16°. Збірничок віршів молодого поета—не шкідливих нічим, одначе і не видатних.

Л. Гриневич А. свящ. *До Бога! Євангельски наголоси*. Балта, стр. 32, in 16°. Вірші на євангельські мотиви, часом зовсім не погані. Мова в брошюрі досить не чиста.

Д. Павло Штокало. *Цвіти Марії. Поезії в честь Матери Божої*. Львів, стр. 49. Вірші нічим не цікаві.

Ів. Федорченко. *Іродіада. Богоблудниця. Над Россю*. Видавництво „Ранок“ № 5. К., 87, 16°. Вірші, яких, на жаль, плодиться що року без міри, без ліку. Заголовки претенціозні. Чому наприклад „Богоблудниця“ коли ні про яку богоблудницю власне немає й мови?

Яричевський С. *Горемир. Поетична казка*. Чернівці, стр. 24.

Тищенко В. *Перші згуки. Збірник поезій*. Прилуки, стр. 41.

Александр Пушнин. *Казки*. I. Казка про царя Салтана. II. Про золотого півничка. Переклав Дмитро Іосифович. У Львові, стр. 42, 8°.

Лермонтов. *И. С. Пухальський. Михайло Орша. З Лермонтова*. Полт., стр. 44, in 16°. Кеписький переспів відомої поеми Лермонтова.

Шілдер. *Орлеанська дівка*. Романтична трагедія. Український переклад Ів. Стеценка. Всесвітня Бібліотека, ч. I. К., стр. 122. 8°.

Ще не вмерла Україна! (для хора і піаніно). Слова П. Чубинського. Музика К. Стеценка. К., стр. 4, 8°. Видавництво „Ранок“, № 7.

VII. Драматичні твори.

Усього—13 пєс: 8 в Росії, 5—заграницею. В Росії: 4 — у Києві і по 1—в Чернигові, Прилуках, Полтаві і Катеринодарі. Заграницею: 3—у Львові, 2—в Америці, в Скредтоні.

Б. Грінченко. *На новий шлях. Драма на п'ять дій*. У Києві, 2+64, 8°.

М. Кропивницький. *Розгардіяш. Твора на 4 дій*. Київ, стр. 42, 8°. (Відбитка з „Кієвскої Старини“).

Хоткевич Г. *Лихоліття*. Хроніка початку XX віку. В 5 діях. Винагороджена перною премією на конкурсі Виділу краевого р. 1906. (Відбитка з „Літерат.-Науков. Вістника“). Льв. 12, 8°.

Є—в. *Шляхта*. Драматичні сцени в 4 діях. Чернігів, 63 стр. В песі немає зовсім драматизму; це скоріш повість на стару, давно відому. тему.

Колесниченко. *Піймав облизня*. Жарт на 1 дію. Полт. 40, 16°. Нічого не варта річ.

Доброскок Г. В. *Січовий орел*. Історична драма у 5 діях. Єкатеринодар, стр. 72, 8°.

А. Т. Грабина. *Пекельне діло, або кривава зрада*. Драма у 3 діях зь співами и танцями. Прилуки, стр. 60, 8°.

Овчинниковъ В. П. *Панська хвористь, або не берись жинку обдурити*. Жартъ въ 1 діи зь співами та танцями. Присвячується М. И. Бонавичъ. К., 34, 8°.

Урманецъ. *В старім і новім краю*. Образ з сучасного життя в 4 відмінах. (У додатку: *Стадник*. Оповідання (ч. 27—28. Видавництво ім. А. Бончевского. Р. III., липець-серпень. 1906. Читальня). Скрентон, 47, 16°. Книжка — моралізаторского змісту: пропагує заводити економічні і просвітні товариства, показує як не гарно упиватися і т. д. Оповідання *Стадник* зовсім маловарте.

Ф. Крафт. *Стрільай на смерть!* Робітнича драма в 1 дії. З англійського переклав Ст. Макар. (Читальня. Видавництво ім. А. Бончевского, ч. 25). Скрентон, Па, стр. 32, 8°.

Михайло Дивосир. *Житє і слава Тараса Шевченка*. Образ сценічний в 5 відслонах. Львів. Стр. 24. 8° (Видання редакції „Дзвінка“).

Іскра Василь. *Вертеп*. Різдвяні сцени. (Видання редакції „Гайдамаки“). Льв., 16, 8°.

А. Чехов. *Освідчини*. Жарт на одну дію. В перекладі К. Лоського. К., 16, 16°. Переклад зроблено не кепсько, але з дуже значними локалізмами (Холмськими провінціалізмами).

Інформаційні видання.

Усього за рік окремих видань—29: 20 за грраницею і 9 в Росії. Загрраницею: у Львові—10, Чернівцях — 5, Тернополі—1, Жовкві—1, Перемишлі — 1, Коломиї — 1, в Америці, в Скрентові — 1; в Росії: у Київі—5, в Одесі — 2; Кам'янці-Подільському — 1, Петербурзі—1.

Сергій Маслов. *Рукописи Софійської Академії в Києві.* (Відбитка з «Записок Наук. Тов. ім. Шевч.» т. LXXII). У Львові, 20, 8^о.

Українська драматургія. *Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театру українського (1815—1906).* Зібрав і впорядкував М. Комаров. Одеса, 1—VI, I — 229, in 8^о. Про цю книжку—див. в 1 книжці «України».

В. Доманицький. *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів.* Київ, стр. 1—128, in 16^о.

Програма української демократично-Радикальної партії. *Видання україн. Демократ.-Радик. партій, № 17, 8 стр.*

Програма конституційно-демократичної партії, вироблена установчим зїздом партій. Спб., стр. 9, in 8^о.

Програма української народньої партії. В Чернівцях. З друкарні товариства „Руська Рада“, стр. 47, 8^о.

Статут українського товариства „Просвіта“ в Одесі. Уставъ українського Общества „Просвіта“ в Одесѣ. 7+7, in 16^о.

Статут Подільського українського товариства „Просвіта“. Устав Подольського українського Общества „Просвіта“. К.-Под., 8, 8^о.

Статут товариства „Просвіта“ у Києві, заснованого в пам'ять Тараса Шевченка. У К., 14, 16^о.

Проект статуту Всеукраїнської спілки учителів і діячів народної освіти. Київ, 8 стр. 16^о. (Відб. з «Гром. Думки»).

Звіт дирекції ц. к. гімназії Франц—Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1905/6. Накладом фонду шкільного. Тернопіль, 1906, 58, 8^о.

Хроніка Українсько-руського наукового товариства імені Шевченка у Львові. Вересень—грудень. Вип. IV. Ч. 24. 1906, стр. 36.

Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Вип. I. ч. 25. Спровозданне за р. 1905. Львів, 50, 8^о.

Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Вип. II. ч. 26. Спровозданне за місяці: січень—цвітень. Львів, стр. 26, 8^о.

Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Вип. III. ч. 27. Спровозданне за місяці: май—серпень. Львів, стр. 24, 8^о.

Календарь Просвіти. Рік перший. Київ, 162+VI, in 16^о. В календарі, крім спеціальної календарної частини, цілий ряд науково-популярних і публіцистичних статей: «Де ми і скільки нас» (Б. Грінченка), «Про давній лад на Україні» (В. Доманицького), «Відродження України» (М. Павловського), «Іван Котляревський» (Б. Грінченко),

«Тарас Шевченко» (В. Доманицького), «Якої нам треба школи» (Б. Грінченко), «Наші товариства» (Д. Дорошенка), «Як рятувати при наглих випадках та каліцтвах» (М. Левицького), «Перша поміч хворій скотині» (В. Королева), «Очкування чи коліровка» (Є. Чикаленка).

Промінь. *Перший український календар на 1907 рік.* Зложив О. Перекрестов. Видавництво «Початок». К., 58, 16 + оповістки (з портретами письменників). Календар містить більш передруки старого. Невідомо для чого місяці мають не ті назви, що звичайно прийнято.

Зарицький Р. *Ілюстрований музичний календар на рік звичайний 1906. Рочник третій.* У Львові, стр. 8+36.

Веселна. *Ілюстрований календар.* Чернівці, 1907 (вийшов в 1906).

Календар „Щастя“ на рік 1907. Чернівці.

Ілюстрований народний календар товариства „Просвіта“ на рік звичайний 1907. Річник XXX. Коштом і заходом товариства «Просвіта». У Львові, ст. 32+40+80, 8°.

Іскра. *Календар для українських учителів на рік 1907.* Видавці: Осип Безпалко, Кость Кракалія. Чернівці, 124+36, 8°.

Християнський календар місіонера на 1907 рік. Зладив о. Лазар Березовський ЧСВВ. Жовква, 160, 8°.

Календар для русних школярів на рік 1907. Накладом К. Кракалія, Рочник І. Чернівці, стр. 32, 8°.

Запорожець. *Календар для народа на рік звичайний 1907.* Накладом др. К. Трильовського. Коломия, стр. 226.

Календар „Сонільство“ на рік 1907. Накладом „Сокільського Базару“ у Львові.

Читальня. Календар на рік 1906. (Видавництво ім. А. Бончевського, ч. 19—20). Scranton, Pa, стр. 48, in 8°.

Шематизмъ всего клира греко-католицкого митрополитичои архієпархїи львовскои на рѣкъ 1906. Львѡв, стр. 416, in 8°.

Шематизмъ всего клира греко-кат. єпархїи соединенныхъ перемыскои, самбѡрскои и сянбѡцкои на рѣкъ 1906. З печатнѣ Іосифа Стифіюго (Перемисль) LXII+530, in 8°.

Зводячи усе до купи, що було нам відомо з виданнів р. 1906, бачимо, що хоча числом назвиськ Галичина нас і не дуже переважає (152 назвиська проти 116), одначе коли згадаємо галицькі наукові, солідні праці, з одного боку, і дрібні найбільше метелики та тоненькі брошюрки російських видань,— з другого, то порівняння вийде зовсім не на користь українських виданнів в Росії. Що до місця виданнів, то в 1906 році центрами видавництва були: у нас Київ (59 назв), а загрянницею — Львів (118, — мало не половина усих). За цими двома осередками ідуть: Петербург (22 видання) і Чернівці (16); далі — Полтава (15), Харьків (7), Скрентон в Америці (6), Жовква (4), Тернопіль (4), Одеса, Прилуки і Москва (по 2), Чернігів, Житомир, К.-Подольск, Екатеринодар, Балта, Гайсин, Острог, Стрий, Перемишль, Коломия, Вашківці (по 1).

Безперечно, що українська література чимало поступилася наперед в році 1906, коли порівняти з попередніми роками, але коли взяти на увагу, що літературний здобуток минулого року — це здобуток цілого 25 мільонного народу, то тішитися добрими наслідками не доводиться, а тільки лишається марити, що не далекий вже той час, коли теперешні одиниці — обернуться в сотні видань, а десятки — у тисячі. Будемо сподіватися...

В. Доманицький.

ОПОВІСТКИ.

НА
1907 рік. **РАДА** НА
1907 рік.

Рік видання другий

ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА

виходить у Києві щодня, окрім понеділків.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фельетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсові, Житомері, Кам'янці-Подільському і по інших місцях України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „Рада“ на місцеве життя провінції.

Газета буде виходити в побільшенім розмірі.

Працею давніших і нових визначних письменників, які обіцяли свою участь в новім році, програма газети пошириться. Зроб-

лено буде все можливе для того, щоб зробити газету органом всеї України й давати перегляд життя різних її частин, в Росії й за кордоном. Особливо уважатиме Редакція на те, щоб дати читачам по змозі повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовного й культурного українського життя та його здобудків в Росії й Австро-Угорщині. Потребам й змаганням сучасного українського життя будуть присвячуватися ширші статі теоретичного змісту. Стоячі на основі поступового й демократичного українства, газета не буде партійною й даватиме місце статям, яки будуть освітлювати ці питання з різних партійних становищ поступового й демократичного напрямку.

Умови передплати:

З приставкою і пересылкою:	За кордон: на рік 11 карб.,
на рік 6 карб., на півроку 3 карб.	на півроку 5 карб. 50 к., на 3
25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 коп.,	міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс.
на 1 міс. 65 коп.	1 карб.

ЦІНА ОКРЕМОГО № 4 КОП.

За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатить газету на цілий 1907 рік, тому вишлеться „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і стінний календар на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: у Києві, Вел. Підвальна вул. д. 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6. можна ще по сих місцях: У КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старини“, Безаківська вул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарьової. В. ОДЕСІ: Ніжинська вул., ч. 50, кв. 3. У ЛЬВОВІ (Галичина): в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор *М. Павловський*. Видавець . *Чикале нко*.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИЗДАНИЕ

„Библиотека Декабристовъ“

подъ редакціей Г. Валицкаго.

Въ бібліотеку декабристовъ войдутъ произведенія, мемуары, записки и процессъ декабристовъ, а также болѣе цѣнныя записки о декабристахъ другихъ авторовъ.

Въ каждой книжкѣ будутъ помѣщены портреты декабристовъ, ихъ біографія и редакціонныя статьи.

Въ первую очередь будетъ помѣщено:

Собраніе сочин. Н. Ѳ. Рылѣва, собраніе сочин. П. И. Пестеля, Собраніе Конституцій, сост. декабристами.

Сочин. Николая Тургенева — „Россія и Русскіе“ (ни разу не изданное въ Россіи. Въ отдѣльной продажѣ будетъ стоить не менѣе 5 руб.):

Сочиненія В. К. Кюхельбекера, воспоминанія М. А. Фонвизина, отд. томъ — Роль Николая I въ событіи 14-го декабря.

Отд. томъ — Жены декабристовъ, Процессъ Декабристовъ, сочин. А. И. Одоевскаго, записки И. Д. Якушкина и друг.

Библиотека декабристовъ выходитъ ежемѣсячно выпусками отъ 10 до 12 листовъ большого формата.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: за 12 выпусковъ 6 руб. Съ доставкой и пересылкой во всѣ города Россіи 7 руб. Допускается разсрочка: при подпискѣ 1 р. 50 к., съ доставкой 2 р., по выходѣ первой книжки 1 руб., по выходѣ 2-й 1 руб., по выходѣ 3-й 1 руб. и по выходѣ 4-й 1 р. 50 к., съ доставкой 2 руб. Цѣна перваго выпуска въ розничной продажѣ — 75 коп.

КНИЖНЫМЪ МАГАЗИНАМЪ ДѢЛАЕТСЯ ОБЫЧНАЯ УСТУПКА.

Подписка принимается въ редакціи отъ 12-ти до 2-хъ часовъ дня.
и во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ.

Для ознакомленія съ изданіемъ первый номеръ высылается за 60 коп. (можно почтовыми марками).

Во избѣжаніе задержекъ въ высылкѣ выпусковъ редакція просить при разсрочкѣ своевременно высылать послѣдующіе взносы.

За каждую переимѣну адреса взимается 25 коп.; при переходѣ же городскихъ подписчиковъ на иногородніе 50 коп.

Письма, переводы, денежную и заказную корреспонденцію адресовать въ редакцію: Москва, Долгоруковская ул., д. Золотарскаго.

Телефонъ 67-27.

Редакторъ-издатель Г. Балацкій.

2—3

— При каждомъ № „НИВЫ“, независимо отъ другихъ приложений, подписчики получаютъ по одной книгѣ, а новые подписчики, подписывающіе также (за 1 р. 50 к., съ перес. за 2 р.) *первыя 10 книгъ соч. К. М. Станюковича за 1906 г.*, получаютъ ихъ при одномъ изъ первыхъ №№ „Нивы“ 1907 г. =

ОТКРЫТА ПОДПИСКА.

на 1907 годъ.

(38-й годъ изданія)

на еженедѣльный иллюстриро-
ванный

ЖУРНАЛЬ

со многими приложениями

НИВА.

Гг. подписчики „НИВЫ“ получаютъ въ теченіе 1907 года:

52 №№ художественно-литературнаго журнала „НИВА“, заключающаго въ себѣ романы, повѣсти и рассказы, гравюры, рисунки и иллюстраціи современныхъ событій.

40 книгъ „Сборника Нивы“, отпечатанныхъ четкимъ шрифтомъ на хорошо глазированной бумагѣ и содержащихъ:

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ ВЪ

10 КНИ-
ГАХЪ **гр. АЛЕКСѢЯ ТОЛСТОГО**

(Стихотворенія: пѣсни, поэмы, былины, баллады. — Драматическая трилогія: Смерть Іоанна Грознаго. Царь Θεодоръ Іоанновичъ. Царь

Борись.—Князь Серебряный.—Упырь и др.),—значительно дополненное произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія и изданіями за границую.

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **С. А. ВЕНГЕРОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, безъ пересылки, 8 р. 50 к.).

ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ

**ОСТАЛЬНЫЯ
30 КНИГЪ К. М. СТАНЮКОВИЧА**

(„Морскіе рассказы“; романы: „Омутъ“, „Откровенные“, „Наши нравы“, „Жрецы“ и др.; „Картинки общественной жизни“, „Письма знатнаго иностранца“; много повѣстей, рассказовъ и пр.),—значительно дополненаго произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія.

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **П. В. ВЫКОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, съ пересылкой, 21 руб.).

12 книгъ „ЕЖЕМѢСЯЧНЫХЪ ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ“, содержащихъ романы, повѣсти, рассказы, популярно-научныя и критическія статьи современныхъ авторовъ съ иллюстраціями и отдѣлы бібліографіи, смѣси, шахматовъ, и шашекъ задачъ и разныхъ игръ.

12 №№ „ПАРИЖСКИХЪ МОДЪ“, выходящихъ ежемѣсячно. До 200 столбцовъ текста и 300 модныхъ гравюръ. Съ почтовымъ ящикомъ для отвѣтовъ на разнообразныя вопросы подписчиковъ.

12 листовъ рисунковъ (около 300) для рукодѣльныхъ, выпильныхъ работъ и для выжиганія и до 300 чертежей выкроекъ въ натуральную величину.

1 „СТѢННОЙ КАЛЕНДАРЬ“ на 1907 годъ, отпечатанный красками.

Подписная цѣна „НИВЫ“ со всѣми приложеніями на годъ.

въ С.-Петербургѣ) безъ доставки . . . 6 р. 50 к.
) съ доставкой . . . 7 р. 50 к.
Безъ доставки: 1) въ Москвѣ, въ конторѣ Н. Печковской—7 р. 25 к.; 2) въ Одессѣ, въ книж. маг. „Образованіе“—7 р. 50 к.

Съ пересылкою
во всѣ мѣста **8** р.
Россіи
За границу—12 р.

Допускается разсрочка платежа въ **2, 3 и 4** срока.

== Новые подписчики, желающие получить, кроме „Нивы“ 1907 г. со всеми ея приложениями, еще первая 10 книг Н. М. Станюковича за 1906 г., доплачиваютъ единовременно при подпискѣ, безъ доставки въ С.-Петербургъ—1 руб. 50 коп., безъ доставки въ Москвѣ и Одессѣ—1 руб. 75 коп.; съ дост. въ С.П. и съ пересылкой иногороднымъ и за границу—2 руб. ==

Иллюстрированное объявленіе о подпискѣ высылается бесплатно.

Адресъ: С.-Петербургъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Голя, № 22.

2—3

Въ серединѣ декабря начала выходить въ Москвѣ большая ежедневная политическая, общественная и литературная газета.

„НОВА“

При ближайшемъ участіи:

проф. В. И. Вернадскаго, кн. Павла Д. Доморукова, Н. М. Жданова, пр.-д. Ф. Ф. Кокошкина, пр.-д. С. А. Котляревскаго, проф. С. А. Муромцева, проф. П. И. Новгородцева, И. И. Попова и проф. Г. Ф. Шершеневича.

Въ составъ сотрудниковъ газеты вошли:

проф. А. С. Алексѣевъ, Ф. К. Арнольдъ, Н. Н. Баженовъ, Д. Д. Бекарюковъ, О. Е. Бужанскій, проф. С. Н. Булгаковъ, А. Вергежскій, А. Э. Вормсъ, Л. И. Гальберштадтъ, В. А. Ганейзеръ, М. И. Ганфманъ, П. М. Головачевъ, М. I. Гольдштейнъ, Н. А. Гредескулъ, пр.-д. Н. В. Давыдовъ, кн. Петръ Д. Долгоруковъ, Д. Н. Егоровъ, А. А. Зубрилинъ, А. С. Изгоевъ, проф. Н. А. Каблуковъ, А. А. Кауфманъ, проф. А. А. Кизеветтеръ, Б. А. Кистяковскій, И. А. Кистяковский, проф. В. О. Ключевскій, А. А. Корниловъ, А. М. Колюбакинъ, проф. А. Е. Крымскій, А. Р. Ледницкій, Я. И. Лисицынъ, кн. Г. Е. Львовъ, Ф. Н. Лянда, М. Л. Мандельштамъ, В. А. Маклаковъ, Ф. В. Миллеръ, В. Д. Набоковъ, Нандъ, Л. Ф. Пантелѣевъ, проф. Л. I. Петражицкій, И. И. Петрункевичъ, проф. Д. М. Петрушевскій,

Д. Д. Плетневъ, Т. П. Полнеръ, К. М. Пономаревъ, Г. Н. Потанинъ, В. В. Пржевальскій, А. Ф. Рубинчикъ, А. В. Смирновъ, А. А. Стаховичъ, П. Б. Струве, Н. В. Тесленко, А. А. Тимофеевъ, проф. А. Ф. Фортунатовъ, пр.-д. М. И. Фридманъ, проф. М. П. Чубинскій, пр.-д. А. А. Чупровъ, кн. Д. И. Шаховской, Т. Л. Щепкина-Купервикъ, М. П. Щепкинъ, Н. Н. Щепкинъ, А. С. Яценко и др.

Редакція помѣщается на Большой Никитской, въ домѣ Пѣнкиной.

Подписная цѣна:

Въ Москвѣ съ доставкой на годъ—10 р., на 6 мѣс.—5 р. 50 к., на 3 мѣс.—3 р., на 1 мѣс.—1 р. Въ Города съ пересылкой на годъ—11 р., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 50 к., на 1 мѣс.—1 р. 20 к. За границу на годъ—18 р., на 6 мѣс.—9 р., на 3 мѣс.—4 р. 80 к., на 1 мѣс.—1 р. 90 к.

Для воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, сельскихъ священниковъ, учителей и учительницъ городскихъ и сельскихъ школъ—20% скидки. Допускается разсрочка. Цѣна объявленій за строку петита впереди текста—50 к., позади текста—25 к.

Подписка принимается въ конторѣ газеты: Кузнецкій мостъ, д. Юнкеръ, у Н. Н. Печковской и въ книжныхъ магазинахъ.

Издатель *Н. Г. Смирновъ.*

Редакторъ *Л. М. Родионовъ.*

2—3

Продолжается подписка на 1907 годъ

на большую политическую, литературную и экономическую газету

ТОВАРИЩЪ

Основана проф. Л. В. Ходскимъ.

Адресъ главной конторы: С.-Петербургъ, Невскій, 19.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА съ доставкой и пересылкою: на годъ—12 р., на полгода—6 р., на 3 мѣс.—3 р., на 2 м.—2 р., на 1 мѣс. 1 р. 20 к. Сроки считаются съ 1-го числа любого мѣсяца.

Живущіе за границею благоволятъ подписываться черезъ мѣстныхъ (заграничныхъ) почтовыхъ учрежденій, что дешевле и удобнѣе. Иначе прибавляется по рублю въ мѣс.

У газетчиковъ отдѣльные номера 5 к. какъ въ Петербургѣ, такъ и въ провинціи.

Для крестьянъ, рабочихъ, сельскихъ учителей, фельдшер., сельскаго духовенства, приказчиковъ, какъ и для учащихся въ высш. учеб. завед., подписная цѣна на полгода 4 р. 25 к., на 4 мѣс. 3 р., на 2 мѣс. 1 р. 50 к., на 1 мѣс. 85 к. Эта льготная подписка направляется непосредственно въ главную контору (С.-Петербургъ. Невскій, 19); принимается также черезъ земскія учрежденія, но не отъ коммерческихъ посредниковъ. Комиссіонныхъ скидокъ по ней не дѣлается.

Всѣмъ годовымъ, полугодовымъ и трехмѣсячнымъ подписч. будетъ разосланъ „ДУМСКІЙ СБОРНИКЪ“, серіями по 5—6 лист., всего около 25 печатныхъ листовъ. Въ него войдетъ систематическій обзоръ дѣятельности Государственной думы перваго созыва. По официальнымъ стенографическимъ отчетамъ и др. матеріаламъ; болѣе выдающіяся рѣчи полностью.

Съ января при «ТОВАРИЩЪ» всѣмъ подписчикамъ рассылаются.

Иллюстрированный Еженедѣльникъ.

До возстановленія «Н. Ж». «ТОВАРИЩЪ» рассылаются также подписчикамъ «НАШЕЙ ЖИЗНИ».

2—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ НА

„Голосъ Волини“

газету политическую, литературную и общественной жизни

«Голосъ Волини» выходитъ ежедневно

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: На 12 м.—7 р., на 6 м.—4 р., на 3 м.—2 р. 30 к., на 1 м.—85 к.

Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1 марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 руб.

Подписка принимается въ конторѣ „Голосъ Волини“, въ г. Житомирѣ (уг. Михайловской и Б.-Бердичевской, д. О-ва Взаимн. Кред.).

Издатель Е. Щербицкій.

ОТКРЫТА ПОДЦІСКА

на 1907 годъ

НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ГАЗЕТУ

„КІЕВСКІЙ ГОЛОСЪ”.

Редакція пополнивъ свой составъ новыми силами, и впредь будетъ удѣлять все свое вниманіе задачамъ общественнаго служенія, интересамъ народа въ широкомъ и лучшемъ смыслѣ этого слова. Стараясь поставить газету на ту идейную высоту, которая отвѣчала бы требованіямъ переживаемаго нами историческаго момента, редакція «Кіевского Голоса» обратилась къ выдающимся литературнымъ силамъ съ просьбою о сотрудничествѣ и заручилась ихъ согласіемъ на постоянное участіе въ газетѣ.

Общій составъ сотрудниковъ «КІЕВСКАГО ГОЛОСА»:

Проф. Н. А. Артемьевъ, проф. В. Г. Бажаевъ, М. С. Балаба-
новъ, Е. И. Бронштейнъ, П. Бѣлозерскій, П. Ф. Бѣляшевскій,
Е. И. Булгакова, проф. С. Н. Булгаковъ, Е. Г. Бердяева, Н. А.
Бердяевъ, С. А. Бердяевъ, С. А. Буда, проф. Ю. Н. Вагнеръ,
Л. В. Василевскій, В. И. Василенко, К. П. Василенко, Н. П.
Василенко, В. В. Вакаръ, В. В. Водовозовъ, М. Е. В-инъ,
М. Т. Волянскій, А. Г. Вязловъ, Э. О. Гарлицкій А. П. Гар-
машевъ, П. Л. Геккеръ, прив.-доц. М. Н. Гернетъ, Б. Д. Грин-
ченко, С. И. Гусевъ-Оренбургскій, А. Г. Дерманъ, проф. М. В.
Довнаръ-Запольскій, Н. С. Долинскій, С. И. Дрелингъ, Н. П.
Дружининъ, С. Я. Елпатьевскій, Ф. Н. Еремьевъ, С. А. Ефре-
мовъ, проф. В. Я. Желѣзновъ, Г. К. Житомирскій, М. Д. За-
гряцковъ, А. В. Заремба, О. О. Зновицкій, И. В. Ивановъ
(Джонсовъ), проф. С. А. Ивановъ, А. С. Изгоевъ, Я. К. Им-
шенецкій М. К. Имшенецкій, Н. В. Калишевичъ, проф. Н. И.
Карѣевъ, В. Г. Короленко, Е. А. Кивлицкій Ф. Д. Липманъ,
Л. С. Личковъ, С. И. Лисенко, А. Л. Леонтьевъ, С. Г. Лозия-
скій, проф. Т. В. Локоть, М. В. Лучицкая, проф. И. В. Лучи-
кій, А. К. Малашевскій, проф. І. А. Малиновскій А. Д. Мар-
голинъ, Л. И. Марессъ, Ю. Ф. Меленевскій, А. А. Микулинъ,
М. С. Мильрудъ, М. М. Могилянскій, В. А. Мякотинъ, В. П.
Науменко, И. А. Новиковъ, Т. И. Осадчій. Old George проф.
В. Н. Перетцъ, А. Б. Петрищевъ, проф. Д. М. Петрущевскій,
И. Н. Полторацкій, Ф. Е. Постуцаевъ, А. С. Пругавинъ, А. В.

Пѣшехоповъ, Н. Д. Пухтинскій, М. Б. Ратнеръ, проф. Д. П. Рузскій, А. Ф. Саликовскій, В. И. Семейскій, С. Г. Слюсаревскій, М. И. Сосновскій, И. М. Стешенко, И. Н. Соколовскій, Н. И. Стародворскій, Гр. Согобочный, прив.-доц. В. Н. Твердохлѣбовъ, А. Я. Тези, проф. М. М. Тихвинскій, С. И. Теуминъ, П. А. Тулубъ, В. М. Хижняковъ, Чужой (псевдонимъ), Л. П. Шестовъ, И. Л. Шрагъ, Н. Н. Шрейтеръ, М. И. Эйшискинъ, П. И. Юровскій, прив.-доц. Л. Н. Яснопольскій, Б. К. Яновскій, А. И. Ярошевичъ и др.

Особое вниманіе „Кіевскій Голосъ“ будетъ неуклонно удѣлять интересамъ областнымъ, отраженію жизни и выясненію многообразныхъ нуждъ и требованій того обширнаго края, который обслуживаетъ газета. Задачи эти будутъ осуществляться при посредствѣ нашихъ провинціальныхъ сотрудниковъ и корреспондентовъ, имѣющихся во всѣхъ значительныхъ пунктахъ края.

Озабочиваясь, чтобы читатели „Кіевского Голоса“ стояли въ курсѣ всѣхъ выдающихся событій современной жизни, редакция, независимо отъ агентскихъ телеграммъ, будетъ ежедневно получать по телеграфу отъ собственныхъ корреспондентовъ наиболѣе важныя и, по возможности, только достовѣрныя извѣстія.

Вообще, редакция приметъ всѣ мѣры къ тому, чтобы, *не повышая цѣны на газету*, возможно полнѣе удовлетворять идейнымъ требованіямъ того круга читателей, съ которымъ у нея установилась живая нравственная связь.

Условія подписки:

Подписная плата съ доставкой или пересылкой: на 12 мѣс.—8 р., на 11 мѣс.—7 р. 50 к., на 10 мѣс.—7 р., на 9 мѣс.—6 р. 50 к., на 8 мѣс.—6 р., на 7 мѣс.—5 р. 25 к., на 6 мѣс.—4 р. 50 к., на 5 мѣс.—4 р., на 4 мѣс.—3 р. 50 к., на 3 мѣс.—2 р. 70 к., на 2 мѣс.—1 р. 80 к., на 1 мѣс.—90 к.,

Льготная подписка. Для сельскаго духовенства и сельскихъ учителей при непосредственномъ обращеніи въ главную контору установлена слѣдующая плата: за 1 мѣс.—75 к., за 2 мѣс.—1 р. 40 к., за 3 мѣс.—2 р. за 4 мѣс.—2 р. 70 к., за 5 мѣс.—3 р., за 6 мѣс.—4 р.

Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка—по 1 руб. въ теченіе первыхъ 8-ми мѣсяцевъ, или же при подпискѣ 3 руб., къ 1-му апрѣля 3 руб. и къ 1-му августа 2 руб.

Редакция и Главная Контора помѣщаются въ г. Кіевѣ, на Прорѣзной ул. въ д. № 14.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИСТОРИЧЕСКІЙ

журналъ

„РУССКАЯ СТАРИНА“

на 1907 годъ

Тридцать восьмой годъ изданія.

Если исторія народа описывается на основаніи государственныхъ документовъ, хранящихся въ пыли архивовъ, то это далеко не есть еще исторія народа и его жизни. Архивныя свѣдѣнія, на сколько они доступны для частнаго человѣка, конечно, имѣютъ свою цѣну. Но эти свѣдѣнія рисуютъ только одну сторону,—официальную,—поясняютъ, такъ сказать, внѣшнюю, показную жизнь народа въ извѣстную эпоху. И если бы пришлось ограничиваться только этою стороною, то мы были бы очень далеки отъ задачи полнаго историческаго описанія народной жизни во всѣхъ ея проявленіяхъ въ разное время.

Вотъ почему дополненіемъ къ исторіи и служатъ бытовья описанія внутренней жизни народа, а матеріалъ для этого заключается въ историческихъ воспоминаніяхъ, историческихъ изслѣдованіяхъ, мемуарахъ и запискахъ частныхъ лицъ, въ дневникахъ, въ описаніяхъ бытовой жизни въ разные эпохи. Нерѣдко дневникъ простаго обывателя своими правдивыми разсказами лучше всякаго официального документа нарисуетъ бытовую характеръ русской старины и въ яркомъ свѣтѣ изобразитъ умственный и нравственный строй народа въ извѣстную эпоху.

Поэтому журналъ „РУССКАЯ СТАРИНА“, имѣя цѣлью знакомить читателей съ историческимъ прошлымъ Россіи, будетъ по-прежнему помѣщать на своихъ страницахъ: 1) историческія изслѣдованія; 2) записки, воспоминанія и дневники разныхъ лицъ; 3) очерки и разсказы; 4) жизнеописанія людей государственныхъ, ученыхъ, военныхъ, писателей духовныхъ и свѣтскихъ, артистовъ и художниковъ; 5) статьи по исторіи русской литературы и искусствъ; 6) историческіе разсказы и преданія; 7) документы, рисующіе бытъ русскаго общества прошлыхъ временъ; 8) мемуары и разсказы иностранныя, насколько они касаются Россіи и ея исторіи и вообще западной исторической

бытовой старины: 9) народную словесность; 10) архивные документы.

Редакція не имѣетъ возможности перечислять здѣсь статьи, находящіяся въ ея архивѣ, и называть ея многочисленныхъ сотрудниковъ, какъ гражданскихъ, такъ военныхъ и духовныхъ, при благосклонномъ участіи которыхъ журналъ издается въ теченіе 37 лѣтъ.

По примѣру прежнихъ лѣтъ, въ журналѣ будутъ помѣщаться портреты выдающихся русскихъ дѣятелей, гравированные лучшими художниками. Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить 1-го числа каждаго мѣсяца.

Подписная цѣна на годъ 9 р. съ пересылкой.

Книгопродавцамъ, принимающимъ подписку, дѣлается уступка, по 30 к. съ экземпляра.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ, Фонтанка, д. № 145.

2—3

Политическая Энциклопедія.

Подъ редакціей Чл. З. Слонимскаго.

Въ 12 выпускахъ, цѣна по подпискѣ 9 руб.

(въ трехъ полукожаныхъ перепл. и. 12 р.).

При задаткѣ въ 3 руб. выдаются три выпуска, а дальнѣйшіе по мѣрѣ поступления взносовъ, считая одинъ рубль за каждый выпускъ. Послѣ оплаты всей подписной суммы выпуски выдаются немедленно по выходѣ ихъ изъ печати.

Цѣна вѣтъ подписки: 12 руб., въ перепл. 15 руб.

Переплетенные тома выдаются при выходѣ 4-го, 8-го и 12-го выпусковъ.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ (480 страницъ) помѣщено 206 статей между прочимъ, слѣдующія:

Абсолютизмъ, Проф. Э. Гримма; Австрія, М. Горенберга; Автономія, М. Горенберга и Н. Рейгардта; Аграрное движеніе 1905 г., С. Прокоповича; Аграрныя отношенія въ Россіи, В. В.; Адвокатура, К. Арсеньева; Административная юстиція И. Лазаревскаго; Азіатская Россія, А. Кауфмана; Азія, З. Авалова; Акціонерн. компаніи, А. Каминка; Алексѣевъ, Е. И. Л. Сло-

нимскаго; Амнистія, В. Кузьмина-Караваева; Анархизмъ, В. Святловскаго; Антисемитизмъ, В. Водовозова, Н. Рейнгардта и Л. Слонимскаго; Арбитражъ, бар. Б. Нольде; Арендныя отношенія, А. Дядиченко и Л. Чермака; Армія проф. А. Добровольскаго; Арсеньевъ К. К., А. Θ. Кони; Артели, Ф. Щербины; Афганистанъ, З. Авалова; Багдадская желѣзная дорога бар. Б. Нольде; Балканскій полуостровъ; бар. Б. Нольде и П. Калинкова; Батраки, Ф. Щербина; Башкиры и башкирскія земли, А. Дядиченко; Бебель, В. Водовозова; Бездѣйствіе власти, проф. кн. С. Друцкаго; Безземельные крестьяне, Ф. Щербины; Безобразовъ М. А., Н. Рейнгардта; Безработица, В. Святловскаго; Берлинскій трактатъ, бар. Б. Нольде; Берлинъ, Р. Стрѣльцова; Бернштейнъ, Эд., В. Водовозова; Бобыли, Ф. Щербины; Богатство, Г. Черняевскаго; Бойкотъ, В. Водовозова; Болгарская конституція, П. Милюкова; Босфоръ и Дарданеллы, бар. Б. Нольде; Бракъ, Н. В. Рейнгардта; Брентано, А., Р. Стрѣльцова; Британская имперія, П. Г. Мижуева; Бундъ; І. Рыбакова; Бюджетное право, Сергѣя Шумакова; Бюджетъ, Л. Буха; Бюджеты крестьянскіе, Ф. Щербины; Бюрократія, Н. В. Рейнгардта, проф. В. В. Ивановскаго и Л. Слонимскаго; Вандербильты, П. А. Тверскаго; Великобританія, проф. Павла Виноградова, Экономическія и общественныя условія Великобританіи, С. И. Рапопорта; Вильгельмъ П. Г. Гроесмана (А. Коврова); Витте, С. Ю. Л. Слонимскаго; Военное вѣдомство и высшее воен. управленіе. А. Л.—скаго; Военное положеніе, Сергѣя Шумакова; Военные суды, А. Т. и Сергѣя Шумакова; Вольное Экономич. Общество, Д. И. Рихтера; Вооруженное возстаніе, Н. В. Рейнгардта Всеобщее избирательное право, В. Водовозова.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ помѣщено 28 портретовъ и иллюстрацій, 18 картограммъ, и 29 геогр. и этногр. картъ.

Выпуски четвертый и пятый печатаются.

Для ознакомленія съ изданіемъ всѣмъ желающимъ высылается первый выпускъ съ обязательствомъ возвратитъ его, если подписка не состоится.

Подписка съ наложеніемъ платежа дозволяется съ надбавкой 25 коп. при каждой отправкѣ.

ГЛАВНАЯ КОНТОРА: СПБ., НЕВСКІЙ, 88.

Подписка принимается также въ иногородныхъ отдѣленіяхъ и у представителей главной конторы.

Появившіяся объявленія о „Полит. Энциклопедіи“ какъ приложенія къ другимъ изданіямъ, не имѣютъ ничего общаго ни съ нашей редакціей, ни съ нашимъ издательствомъ.

Открыта подписка на 1907 годъ
на еженедѣльный сельскохозяйственный журналъ

ХУТОРЯНИНЪ

органъ Полтавскаго общества сельскаго хозяйства.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 2 р., на полгода 1 р.

Годъ изданія XII.

ПРОГРАММА ЖУРНАЛА: 1. Правительственныя распоряженія и извѣстія. 2. Дѣятельность мѣстныхъ сельскохозяйственныхъ обществъ, ихъ отдѣловъ и отдѣленій. 3. Статьи по сельскому хозяйству, промышленности и торговлѣ—экономическія и техническія. 4. Хроника, сельскохозяйственное обозрѣніе и корреспонденція. 5. Сельскохозяйственная и экономическая дѣятельность земскихъ учреждений. 6. Библиографія и обзоръ сельскохозяйственной и экономической литературы. 7. Сельскохозяйственный фельетонъ. 8. Смѣсь и мелкія извѣстія. 9. Вопросы и отвѣты. 10. Торговья извѣстія. 11. Обозрѣніе—извѣстія о погодѣ. 12. Объявленія.

Кромѣ еженедѣльныхъ номеровъ въ размѣрѣ 2—3 печатныхъ листовъ подписчикамъ, по примѣру прежнихъ лѣтъ, будутъ высланы

БЕЗПЛАТНЫЯ ПРЕМІИ.

*„Хуторянинъ“ допущенъ въ бесплатныя бібліотеки-читальни и въ бібліотеки сельско-хозяйственныхъ учебныхъ заведеній
М. З. и Г. И.*

Плата за объявленія: за одну строку петита въ концѣ текста 8 коп.,
впередѣ—вдвое.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ: въ г. Полтавѣ—въ конторѣ и редакціи „Хуторянина“, при Полтавскомъ Обществѣ сельскаго хозяйства.

1907 рік.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА

на

РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей.
2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині.
3. Що діється в цілій Росії. Звістки з столиць.
4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилося.
5. Звістки й листи з різних городів і сел (про земства, товариства—про все, що діється доброго й лихого).
6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське господарство, промисли і т. д.)
7. Оповідання, вірші, фельетон.
8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.)
9. Бібліографія. Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хозяйські та інші.
10. Оповідки усякі.

Хто підпишеться на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: 1. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1] КОВЗАРЬ, 2] ГАЙДАМАКИ. II. Український календарь „Рідний Край“ на 1907 р.

Передплата за часопись: на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 80 коп., на 3 місяці—1 карб., на місяць 35 к. з пересил, окремі числа по 8 к. За кордон на рік 4 кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замість 5 карб.—4 карб. для окремих передплатників; 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам; Січ, Сокол і рїжним народнім просвітним товариствам на рік—3 карб. 25 к.

Книгарням комісійних за передплату на рік 5⁰/о, За продаж окремих №№—25⁰/о.

Листи і гроші засилати треба на адресу: **Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „Рідний Край“.**

Просимо усіх прихильників і читачів наших надсилати нам звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови селянських і волосних сходів, селянських спілок і інші новини.

Редактор-видавець **М. Дмитрієв.**

2—3

Приймається передплата на 1907 рік

на селянській тижневик

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайше, діти!“

Як до цієї пери, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“ буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниці» зі щомісячним додатком для дітей—на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 50 коп., на—3 місяці 30 коп., на місяць 30 коп., окреме число 7 коп.

Передплатники „Світової Зірниці“ в 1907 році одержать безплатно дві користних книжечки, а опріч цього, ті що випишуть „Світову Зірницю“ на цілий рік, одержать безплатно „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції *г. Могилів-Под., Київська ул.*

Редактор-видавець *І. Волошиновській.*

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедѣльный критико-библиографическій журналъ

„КНИГА“

подъ редакціей Мих. К. Лемке,

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ“

при участіи слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, Н. А. Берляевъ, Н. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртенэ, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусянинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, Н. Валентиновъ, П. И. Вейнбергъ, К. Л. Вейдлльеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даринскій, Н. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковскій, О. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумникъ, Н. И. Юрданскій, Н. И. Карѣевъ, А. А. Каумфанъ, Л. Н. Клейнборгъ, Н. П. Коломійцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В. Д. Кузьминъ-Караваевъ, І. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, И. Н. Леонтьевъ, Н. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, Н. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Лядкій, Н. В. Марковскій, И. Ю. Марковъ, П. П. Масловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. П. Налимовъ, П. И. Новгородцевъ, Н. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. П. Семенюта, М. Н. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. О. Тотоміанецъ, М. Н. Туганъ-Барановскій, В. Н. Тукалевскій, А. Ю. Финнъ, В. И. Чернолусскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга“ ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библиотекамъ, учебнымъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь внѣпартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библиографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по социальнымъ наукамъ, вопросамъ обще

ственной жизни и пароднаго образованія, философіи, психологій, исторіи, исторіи литературы, беллетристики и искусства.

Литература социалистических партій будетъ рецензироваться соответствующими социалистами. Въ тѣхъ случаяхъ, если представителемъ одной изъ этихъ партій будетъ написанъ обзоръ литературы по какому-либо вопросу текущаго момента, то въ слѣдующемъ же номерѣ будетъ данъ обзоръ той же литературы, написанный представителемъ другой партіи.

Считая одной изъ главныхъ своихъ задачъ, широкое удовлетвореніе читателей, ищущихъ систематическаго самообразованія, редакция „Книги“ обратитъ особенное вниманіе на отдѣлъ отвѣтовъ на вопросы по организациіи самообразованія, чтенія вообще, а также книжнаго дѣла. Кромѣ того въ журналѣ будетъ помѣщаться хроника литературной жизни и книгоиздательскаго дѣла. Всѣ книги, присланныя въ редакцію для рецензій, будутъ регистрироваться въ особомъ отдѣлѣ.

Журналъ выходитъ ежедневно по четвергамъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ съ доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адресъ редакціи и конторы журнала „Книга“ — книжный складъ „ЗЕМЛЯ“ СІБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ — внѣпартійный и посвященный исторіи освободительнаго движенія — издается подъ редакціей В. Я. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. Л. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч. Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія. Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движенія. Историческая бібліографія.

Въ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны: М. Ю. Ашенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Бахъ—Воспоминанія народовольца; В. Я. Богучарскій—Декабристь М. С. Луницъ; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; И. П. Бѣлоконскій—Земское движеніе до образования „Союза Освобожденія“; В. А. Вейнштокъ—Акатуевскій рудникъ; М. О. Гершензонъ—Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Дума 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. И. Иванчинъ-Писаревъ—Побѣгъ князя Кропоткина; Н. И. Турданскій—Миссія П. С. Ванновскаго; Кафіеро—Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинъ“; Е. Д. Кускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемке—Процессы Митрофана Муравскаго, Сунгурова, Блюмера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Въ народъ; И. Л. Манучаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинъ; Н. А. Морозовъ.—Изъ воспоминаній; В. С. Папкратовъ—Арестъ и процессъ Э. К. Пекарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. Н. Переверзевъ—Экспедиція генерала Ренненкампа; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. Н. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году. А. С. Пругавинъ—Декабристь въ монаст. тюрьмѣ. Л. Ф. Пантелъевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З. Рали—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакунинѣ; И. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савицкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаній; С. Г. Сватиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. И. Семевскій—Волненія въ л.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году; Е. П. Семеновъ. Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Сомовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; Н. П. Стародворскій—Дегаевъ и Судейкинъ. Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничный журналъ „Освобожденіе“; Е. В. Тарле—Каннингъ и Николай Тургеневъ;—Герценъ и газета Прудона; Н. А. Танъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли“ М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ сѣздахъ; Л. Ш. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ“. П. Е. Щеголевъ—Агитаціонная литература декабристовъ;—Конецъ императора Павла (историческое разслѣдованіе); Ф. Л. Ястржембскій—Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. И. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ“ (полностью); Докладъ (официальный) о дѣлѣ В. И. Засуличъ; Разгромъ тверскаго земства (извлеченіе изъ доклада г-на Штюмера); Къ исторіи русской „конституціи“ (официальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., военныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Журналь будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналь помѣщаются—на отдѣльныхъ листахъ и въ текстѣ—портреты дѣятелей, факсимиле, рисунки, имѣющіе отношеніе къ исторіи движенія.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.)—8 руб.; на $\frac{1}{2}$ года (съ 1 янв. по 1 іюля)—4 руб.; на $\frac{1}{4}$ года (съ 1 янв. по 1 апр.)—2 руб. Перемяна адреса—30 коп. (При перемянѣ адреса контора просить подписчиковъ сообщать старый адресъ, внесенную сумму и срокъ подписки). Книжные магазины при подпискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдѣльной книжки въ книжныхъ магазинахъ—1 руб., для покупающихъ въ конторѣ—85 коп., для выписывающихъ изъ конторы—1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжнымъ магазинамъ на отдѣльныя книжки—30% скидки.

Подписка принимается въ конторѣ журнала—(ежедневно, кромѣ праздниковъ, отъ 9 до 4 час. дня)—С.-Петербургъ, Лиговская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами—по понед., вторн., четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { **В. Я. Богучарскій.**
П. Е. Щеголевъ.

Издатель **Н. Е. Парамоновъ.**

2—3

ПРОМІНЬ

одинокій независимий становий органъ українського учительства.

Виходить 2 рази в місяць в обемі 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на цілі з'єдинити духово все українське учительство без огляду на кордони і тому в своїхъ артикулахъ не лиш порушає справи, які обходять непосредно встрийскихъ учителів, но також в кождім числі містить богатий матеріял і з російскої України, а навіть з Америки, де має своїхъ корреспондентів.

Зміст „Проміня“ є того рода, що надає ся до читаня не лиш учительству, но також і найширшимъ інтелігентнимъ кругамъ.

ПЕРЕДПЛАТА виносить на рік: в Австро-Угорщині: 8 к.; а кордоном: 4 карб., згл. 2 долари, або 10 франків.

Адреса редакції і адміністрації «Проміня»: **Вашнівці н. Черем. (Буковина—Австрія).**

Redaktion und Administration des „Promin“: Waschkoutz a. Cz. (Bukowina—Österr.).

2—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

(18-ый годъ изданія).

На общепедагогическій журналъ для учителей и дѣятелей по
народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА“.

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

- 1) Вопросы общей реформы системы образованія.
- 2) Злободневные вопросы школьнаго дѣла.
- 3) Общіе вопросы образованія и воспитанія.
- 4) Педагогическая психологія.
- 5) Школьная гигиена.
- 6) Исторія школы.
- 7) Методика преподаванія.
- 8) Беллетристическія произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьныя воспоминанія.
- 9) Обзоры новейшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ).
- 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учрежденій въ области народнаго образованія (Госе. Дума, земство и т. п.).
- 11) Иностранная школа.
- 12) Иностранная школа.
- 13) Начальная школа.
- 14) Городскія училища.
- 15) Средняя школа.
- 16) Высшая школа.
- 17) Профессиональная школа.
- 18) Вопросы женскаго образованія.
- 19) Внешкольное образованіе.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ даетъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библіографія педагогическихъ и популярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образованія на Западѣ. III. Хроника начальнаго образованія. IV. Хроника народныхъ библіотекъ. V. Хроника воскресныхъ школъ. VI. Хроника профессиональнаго образованія VII. Замѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя извѣстія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ“ принимаютъ участіе слѣдующія лица: Н. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. И. Андриенко Ц. П. Балталонъ, проф. И. А. Бодуэнъ-де-Куртенэ, И. А. Бѣлозерскій, И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. И. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С. Виреніусъ, Е. М. Гаршинъ, проф. И. М. Гревсъ, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ. О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестелевскій, И. П. Житецкій, С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргенфрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. Θ. Каптеревъ, проф. Н. И. Карѣевъ, П. Н. Казанцевъ, В. А. Келтуяла, Н. П. Кашинъ, П. А. Конскій, Н. И. Коробка, А. А. Карасевъ, проф. Н. Н.

Ланге, Б. А. Лезинъ, М. К. Лемке, проф. П. Ф. Лесгафт, А. Л. Липовскій, А. А. Локтипъ, Э. С. Матвѣевъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижуревъ, А. В. Мезіертъ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ, А. Новиковъ, А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Остроградскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепянскій, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. Н. Салтыкова, проф. И. А. Сякорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Ир. П. Скворцовъ, А. Э. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютриковъ, К. А. Тюлеліевъ, В. И. Чарнолускій, П. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій, А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. И. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимирскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-іюнь и іюль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп., для иногороднихъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15%. Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкой и уступкой принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш.» допущенъ Ученымъ Комитетъ Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки низшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Міръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Сиб. Лиговская ул., 1).

Редакторъ-издатель Я. Я. Гуревичъ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходитеме в двох видацнях, київськїм і львівськїм

Редакція і головна контора: Київ, Прорїзна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецкого, ч. 26.

(Lemberg, Czarneckyj. str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на виданне київське, платна в Київї для Росїї: на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містяться в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 коп. (в Росїї 1 руб.).

З двох перших некомплетних річників продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виходї книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці

Видавець *Мих. Грушевський.*

Редактор *Фотій Красицький.*

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА. ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА

газета

„Наша Дума“

присвячена потребам українського сільського і міського
робочого люду.

ВИХОДИТИМЕ ДВІЧІ НА ТИЖДЕНЬ.

Має власних кореспондентів в Державній Думі і Д. Раді.

В газеті писатимуть послы Думи Державної.

Приймається передплата на 1907 р.

На рік (з досилкою)—3 р., 1/2 року—1 р. 50 коп., 3 міс.—75 коп.,
1 міс.—25 коп.

Редакція і Контора—Спб. Сергієвська, 81, кв. 37.

Перше число вийшло у середу 20 марта.

Редакт.-видавець *Є. С. Каленіченко.*

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Кіевскої Старины», складається з двох частин, які будуть входити у кожную щомісячну книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дневники, записки, спомини, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи річевих пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. и., давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. и.; бібліографічні звістки про нові видання в Росії і заграницею, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко поки що писати по українському, залишається право подавати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба—скорочуватимуться та змінятимуться. Рукописи, які узнано буде до друку непридатними, зберігаються в редакції шість місяців; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошури на рецензію.

„УКРАЇНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «УКРАЇНУ» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок з доставкою—**7 карб.**, а без доставки—**6 карб.**,
за границю—**9 карб.**

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОИЦЬ. ПЛОЩ., НАРОДНИЙ ДОМ.

Редакція бере на себе одповідальність за акуратну доставку журналу тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжковому магазині «Кіевской Старини» (Безаковская, 8).

Як що передплатник котроїсь книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньої додавши посвідчення місцевої поштової контори

В 1907 р. редакція «України» видає «Словарь українського языка», зібраний редакцією журналу «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 дрюкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. **Ціна за всі томи—7 карб.**, а для передплатників журналу «Україна» — **5 карб.**, коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том висилатиметься передплатникам зараз після виходу його з дрюку. Перший том вийде в квітні місяці 1907 року.

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старини» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по 6 карб. за 12 книжок, а з пересилкою — 7 карб. Коли купуватиметься за всі роки — 30% скидається. Окремі книжки журналу по 1 карб.

Редактор-видавець **В. Науменко**

У К Р А І Н А.

НАУКОВИЙ
ТА
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ
ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

—
РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ I

—
МАРТ

1907.

У К І Н І В І
1907.